

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ

Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Επιστήμες της Αγωγής: Εκπαίδευση Ενηλίκων, Ειδική Αγωγή»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Τα κοινωνικά στερεότυπα ως εμπόδιο στην εκπαίδευση ενηλίκων
γυναικών και η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον
μετασχηματισμό τους: η περίπτωση του Δήμου Αλμωπίας»**

Μπιγάκη Μαρία
11s21032

Θεσσαλονίκη, 2023

**Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής Πρόγραμμα
Μεταπτυχιακών Σπουδών**

«Επιστήμες της Αγωγής: Εκπαίδευση Ενηλίκων, Ειδική Αγωγή»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Τα κοινωνικά στερεότυπα ως εμπόδιο στην εκπαίδευση ενηλίκων γυναικών και η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον μετασχηματισμό τους: η περίπτωση του Δήμου Αλμωπίας»

«Social stereotypes as an obstacle in the education of adult women and the contribution of critical thinking to their transformation: the case of Municipality of Almopia»

Μπιγάκη Μαρία

Εξεταστική επιτροπή

Παπαδήμα Γενοβέφα (Επόπτρια)

Παπαβασιλείου Ιωάννα (Συνεπόπτρια)

Βαλκάνος Ευθύμιος (Συνεπόπτης)

Θεσσαλονίκη, 2023

Η συγγραφέας βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στην εργασία τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας τη Διπλωματική αυτή εργασία και τελειώνοντας το ταξίδι αυτό, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τους ανθρώπους που πίστεψαν σε μένα και με ενθάρρυναν, που με βοήθησαν συνειδητά ή όχι και ήταν δίπλα μου σ' όλη τη διαδρομή. Ήταν ένα ταξίδι που με γέμισε με εμπειρίες, γνώσεις και όμορφα συναισθήματα. Παρά τις δυσκολίες και τις θυσίες που απαιτούσε, μου έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσω αξιόλογους ανθρώπους, αλλά και να γνωρίσω και τον εαυτό μου απ' την αρχή.

Πρώτα απ' όλα, οφείλω θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας, κυρία Γενοβέφα Παπαδήμα, η οποία από την αρχή του προγράμματος αποτέλεσε για μένα πρότυπο και με την προθυμία της, τις πολύτιμες συμβουλές της και την καθοδήγησή της, με βοήθησε να ολοκληρώσω αυτό το εγχείρημα. Παράλληλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Ευθύμιο Βαλκάνο και την κυρία Ιωάννα Παπαβασιλείου, οι οποίοι μου έδειξαν κατανόηση, υποστήριξη και υπήρξαν πάντοτε ενθαρρυντικοί και γεμάτοι με χρήσιμες συμβουλές, σε όλη την πορεία του μεταπτυχιακού προγράμματος.

Έπειτα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τον σύζυγο μου που δεν έπαψε στιγμή να πιστεύει σε μένα και έδειξε αμέριστη κατανόηση καθ' όλη τη διάρκειά του μεταπτυχιακού προγράμματος, αλλά και την κόρη μου, τον σημαντικότερο συνοδοιπόρο μου σ' αυτό το ταξίδι, ζητώντας της παράλληλα συγχώρεση για τις οικογενειακές στιγμές που της στέρησα, προσπαθώντας να ολοκληρώσω το εγχείρημα αυτό, με την ελπίδα να την κάνω περήφανη.

Ακόμη, οφείλω το μεγαλύτερο ευχαριστώ σε καθεμία από τις συμμετέχουσες ξεχωριστά, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν και για την προθυμία τους να μοιραστούν μαζί μου τα βιώματά τους και τις σκέψεις τους, μιας και δεν θα τα είχα καταφέρει χωρίς την πολύτιμη βοήθειά τους. Καθεμία από αυτές κρύβει μία μεγάλη ιστορία, ένα μεγάλο σχολείο.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία με τίτλο «Τα κοινωνικά στερεότυπα ως εμπόδιο στην εκπαίδευση των ενήλικων γυναικών και η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον μετασχηματισμό τους: η περίπτωση του Δήμου Αλμωπίας» διεξήχθη στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού προγράμματος «Επιστήμες της Αγωγής: Εκπαίδευση Ενηλίκων, Ειδική Αγωγή», με ειδίκευση στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Η επιλογή του θέματος από την ερευνήτρια έγινε βάσει προσωπικού ενδιαφέροντος για το ζήτημα και προκειμένου να συνεισφέρει στη τοπική κοινωνία. Το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων και ιδιαίτερα η μελέτη των ενήλικων γυναικών δεν θεωρείται κορεσμένο, επομένως σκοπός της εργασίας είναι να προσφέρει στην επιστήμη της εκπαίδευσης ενηλίκων, εγείροντας προβληματισμό σχετικά με το εν λόγω ζήτημα.

Στόχος της έρευνας είναι να διερευνηθούν τα κοινωνικά στερεότυπα που αντιμετωπίζουν οι ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες και πώς αυτά λειτουργούν ως ανασταλτικοί παράγοντες στην εκπαίδευσή τους, αλλά και πώς ο κριτικός στοχασμός συμβάλλει στον μετασχηματισμό τους. Για τη διεξαγωγή της έρευνας επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος και ακολουθήθηκε η μελέτη περίπτωσης, εστιάζοντας στην περιοχή του Δήμου Αλμωπίας, του νομού Πέλλας. Πραγματοποιήθηκαν 12 ημι-δομημένες προσωπικές συνεντεύξεις σε ενήλικες γυναίκες που συμμετείχαν σε δομές της εκπαίδευσης ενηλίκων της περιοχής.

Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει πως αντιμετωπίζουν κοινωνικά στερεότυπα ως προς την ηλικία και τους κοινωνικούς ρόλους που απορρέουν από το φύλο τους και τα οποία -είτε προέρχονται από τον κοινωνικό τους περίγυρο είτε από τις ίδιες- οδηγούν στη σύγκρουση των πολλαπλών ρόλων που αυτές επωμίζονται και κατά συνέπεια λειτουργούν ως τροχοπέδη στην εκπαίδευσή τους. Ωστόσο, διαπιστώθηκε πως η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων ενισχύει την κριτική τους σκέψη και βοηθά στον μετασχηματισμό των αποκρυσταλλωμένων πεποιθήσεων και στάσεών τους. Η αυτοεικόνα τους ενισχύεται, δηλώνοντας πως νιώθουν περισσότερη αυτοπεποίθηση, ηρεμία και θετικά συναισθήματα χάρη στη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων, ενώ παράλληλα αυξάνονται οι προσδοκίες τους για το μέλλον, καθώς πιστεύουν ότι θα βοηθηθούν επαγγελματικά, αλλά και σε προσωπικό επίπεδο, αφού ολοκληρώνουν έναν προσωπικό τους στόχο.

Καθώς το δείγμα προέρχεται από μία μόνο περιοχή, δεν επιτρέπει τη γενίκευση των αποτελεσμάτων, δίνει τη δυνατότητα πολλαπλής ανάγνωσης και οδηγεί σε προβληματισμό και αναστοχασμό σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα που εξακολουθούν να υφίστανται μέχρι και σήμερα, τα οποία θέτουν στο περιθώριο τις γυναίκες και τους στερούν ευκαιριών.

Λέξεις-Κλειδιά: κοινωνικά στερεότυπα, εμπόδια στη μάθηση, γυναίκες, εκπαίδευση ενηλίκων, κριτικός στοχασμός, μετασχηματίζουσα μάθηση

ABSTRACT

The present study titled "Social stereotypes as an obstacle to the education of adult women and the contribution of critical reflection to their transformation: the case of the Municipality of Almopia" was carried out in the context of the Master's program "Educational Sciences: Adult Education, Special Education", specializing in Adult Education. The choice of the topic by the researcher was based on personal interest in the issue and in order to contribute to the local society. The field of adult education and especially the study of adult women are not considered saturated; therefore the purpose of the work is to contribute to the science of adult education, raising awareness and discussion on the issue in question.

The aim of the research is to investigate the social stereotypes faced by female adult learners and how these act as inhibiting factors in their education, but also how critical reflection contributes to their transformation. To conduct the research, the qualitative method was chosen and the case study was followed, focusing on the area of the Municipality of Almopia, in Pella Prefecture. 12 semi-structured personal interviews were conducted with adult women participating in adult education structures in the area.

The analysis of the data demonstrates that they face social stereotypes in terms of age and social roles that stem from their gender and which - whether they come from their social environment or from themselves - lead to the conflict of the multiple roles that they shoulder and consequently act as a brake on their education. However, it was found that their participation in adult education enhances their critical thinking and helps to transform their crystallized beliefs and attitudes. Their self-image is strengthened, stating that they feel more confident, calm and positive emotions thanks to their participation in adult education, while at the same time their expectations for the future increase, as they believe that they will be helped professionally, but also on a personal level, after completing their personal target.

As the sample comes from only one region, does not allow the generalization of the results, it allows for multiple readings and leads to rethinking and reflection on the social stereotypes that still exist today, which marginalize women and deprive them of opportunities.

Keywords: social stereotypes, barriers to learning, women, adult education, critical thinking, transformative learning

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	iv
ABSTRACT.....	vi
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1- Εκπαίδευση Ενηλίκων.....	5
1.1- Η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2- Τα εμπόδια στη μάθηση	14
2.1- Κοινωνικά στερεότυπα	18
2.1.1- Έμφυλα στερεότυπα	20
2.2- Τα έμφυλα στερεότυπα ως εμπόδιο στη μάθηση	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3- Η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον μετασχηματισμό των στερεοτύπων	29
3.1- Κριτικός στοχασμός- Εννοιολογική προσέγγιση	29
3.2- Μετασχηματίζουσα Μάθηση	32
3.3- Η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον μετασχηματισμό των στερεοτύπων	34
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4- Βιβλιογραφική ανασκόπηση αντίστοιχων ερευνών	37
4.1- Διατύπωση ερευνητικού στόχου βάσει βιβλιογραφίας ή εμπειρικής έρευνας	37
4.2- Αναγκαιότητα διεξαγωγής της έρευνας.....	42
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5- Μεθοδολογία έρευνας	43
5.1- Επιλογή μεθόδου	43
5.2- Σκοπός , Στόχοι και ερευνητικά ερωτήματα	45
5.3- Ερευνητικά ερωτήματα.....	46
5.4- Δείγμα της έρευνας.....	46
5.5- Ερευνητικό εργαλείο	48
5.6- Οδηγός συνέντευξης.....	50
5.7- Διεξαγωγή της έρευνας.....	54
5.8- Εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας.....	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6- Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων ποιοτικής έρευνας	58
6.1- Το προφίλ των εκπαιδευομένων.....	58

6.2- Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και οι αντιδράσεις του περιβάλλοντός τους	59
6.2.1- Λόγοι συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων	59
6.2.2- Αντιδράσεις κοινωνικού περιβάλλοντος.....	62
6.2.3- Λήψη βοήθειας από το κοινωνικό περιβάλλον	64
6.2.4- Στάσεις σχετικά με την αναμενόμενη αντίδραση από το περιβάλλον	65
6.3- Οι αντιλήψεις και τα βιώματά τους για τα κοινωνικά στερεότυπα	66
6.3.1- Στάσεις σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα	66
6.3.2- Βιώματα των εκπαιδευομένων σε σχέση με τα κοινωνικά στερεότυπα σχετικά με την προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν	67
6.3.3- Παράγοντας φύλο και εκπαίδευση	70
6.4- Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και ο μετασχηματισμός των απόψεων τους.....	72
6.4.1- Συναισθήματα των ίδιων σχετικά με τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων.....	72
6.4.2- Αλλαγή στάσεων μέσω της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων	74
6.4.3- Αλλαγή στην αυτοεικόνα μέσω της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7- Συζήτηση- Ερμηνεία	78
7.1- Συζήτηση αποτελεσμάτων της έρευνας.....	78
7.1.1- Πρώτος άξονας- Προφίλ εκπαιδευομένων.....	78
7.2- Δεύτερος άξονας- Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος	79
7.2.1- Λόγοι συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων	79
7.2.2- Αντιδράσεις κοινωνικού περιβάλλοντος.....	81
7.2.3-Λήψη βοήθειας από το κοινωνικό περιβάλλον	82
7.2.4- Στάσεις σχετικά με την αναμενόμενη αντίδραση από το περιβάλλον	82
7.3- Τρίτος άξονας- Κοινωνικά στερεότυπα.....	83
7.3.1- Στάσεις σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα	83
7.3.2- Κοινωνικά στερεότυπα στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν	83
7.4 Τέταρτος άξονας: Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων	84
7.4.1- Μετασχηματίζουσα μάθηση και συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων.....	84
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8- Συμπεράσματα της έρευνας.....	87
8.1- Περιορισμοί της έρευνας	88
8.2- Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	91

Παράρτημα.....	102
Αναλυτική παρουσίαση συνεντεύξεων.....	102
Συνέντευξη εκπαιδευόμενης 1	102
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 2.....	106
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 3.....	109
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 4.....	114
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 5.....	117
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 6.....	120
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 7.....	124
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 8.....	127
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 9.....	132
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 10.....	135
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 11.....	138
Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 12.....	141

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ

ΔΒΜ- Δια Βίου Μάθηση

Δ.ΙΕΚ- Δημόσιο Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΕΛΣΤΑΤ- Ελληνική Στατιστική Αρχή

ΣΔΕ- Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας

ΚΕΚ- Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΚΔΒΜ- Κέντρο Δια Βίου Μάθησης

ΟΗΕ- Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΟΣΑ- Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

ΤΠΕ- Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνίας

UNESCO- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εκπαίδευση ενηλίκων είναι ένας θεσμός, ο οποίος, ειδικά τα τελευταία χρόνια, θεωρείται βασικό ζήτημα των πολιτικών στις αναπτυγμένες χώρες και ειδικά στην Ευρώπη. Είναι γεγονός ότι η εκπαίδευση ενηλίκων αποτελεί βασικό πυλώνα της κοινωνικοποίησης του ατόμου, καθώς ταυτόχρονα και καθοριστικός παράγοντας της προσωπικής και επαγγελματικής του πορείας.

Ένας από τους βασικότερους στόχους της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι η εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων. Μάλιστα, η εκπαίδευση ενηλίκων ως τμήμα της Δια Βίου Μάθησης καλείται να ενσωματώσει τους ανθρώπους στην κοινωνία και να ισορροπήσει το κοινωνικό γίγνεσθαι (Jarvis, 1987).

Τις τελευταίες δεκαετίες και μετά από πολλούς αγώνες έχουν θεσπιστεί, στον δυτικό κυρίως κόσμο, μέτρα για την προώθηση της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων και συγκεκριμένα στον εκπαιδευτικό τομέα με την προσπάθεια παροχής ίσων ευκαιριών, αλλά και στον εργασιακό τομέα με τη θέσπιση δικαιωμάτων υπέρ των γυναικών.

Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες των κρατών με νομοθετικές μεταρρυθμίσεις, την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους και τις διεθνείς διακηρύξεις, η ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων εξακολουθεί να υφίσταται. Τα κοινωνικά στερεότυπα οδηγούν σε κοινωνικές διακρίσεις και κοινωνικούς αποκλεισμούς, «εγκλωβίζοντας» τους ανθρώπους σε παγιωμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις όσον αφορά στους κοινωνικούς τους ρόλους (Μαραγκουδάκη, 2000). Ειδικά στην Ελλάδα, οι έμφυλες διακρίσεις προωθούν αυτού του είδους τις σχέσεις ιεραρχίας, προωθώντας νοοτροπίες βασισμένες σε προκαταλήψεις που διαιωνίζουν την ανισότητα και αποτελούν εμπόδιο για την κοινωνική συνοχή.

Από την σκοπιά της εκπαίδευσης ενηλίκων, αυτές οι στερεοτυπικές αντιλήψεις επηρεάζουν μέσω των επιλογών, την εκπαιδευτική πορεία, την επαγγελματική σταδιοδρομία, αλλά και την ίδια την αυτο-εικόνα των ανθρώπων. Για τον λόγο αυτό, τα κοινωνικά στερεότυπα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, ειδικά στον ελλαδικό χώρο, θεωρούνται εμπόδιο είτε για τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων είτε και για τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους επιλογές.

Έτσι, λοιπόν, η εκπαίδευση ενηλίκων, έχοντας ως στόχο την κοινωνική αλλαγή, καλείται να οδηγήσει το άτομο στον μετασχηματισμό τέτοιου είδους παγιωμένων αντιλήψεων, να λειτουργήσει απελευθερωτικά για το άτομο, νοηματοδοτώντας την εμπειρία του και αλλάζοντας την οπτική του (Κόκκος Α., 2011). Καθοριστικός παράγοντας προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί ο κριτικός στοχασμός, σύμφωνα με τη θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης του J. Mezirow.

Στόχος της διπλωματικής αυτής εργασίας είναι να εντοπίσει τα κοινωνικά στερεότυπα που αντιμετωπίζουν οι ενήλικες γυναίκες στην προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν, καθώς και στον τρόπο, με τον οποίο συμβάλλει ο κριτικός στοχασμός στον μετασχηματισμό τους. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη εστιάζει στην περιοχή της Αλμωπίας, μιας επαρχιακής περιοχής του νομού Πέλλας, η οποία αποτελείται κυρίως από αγροτικό πληθυσμό με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και χαρακτηρίζεται από μεγάλα ποσοστά σχολικής διαρροής, όπου κυριαρχούν σε μεγάλο βαθμό οι στερεοτυπικές αντιλήψεις.

Στο πρώτο τμήμα της παρούσας εργασίας βρίσκεται το θεωρητικό υπόβαθρο, στο οποίο βασίστηκε η έρευνα. Αρχικά, παρουσιάζονται βασικοί ορισμοί της εκπαίδευσης ενηλίκων, ώστε να αποφευχθούν οι παρανοήσεις και γίνεται μία σύντομη αναδρομή στα δρώμενα της επιστήμης της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα.

Στη συνέχεια, αναλύονται τα εμπόδια στη μάθηση, ώστε να γίνει βαθύτερη κατανόηση του τρόπου, με τον οποίο πολλές φορές οι αντιλήψεις που επικρατούν στην κοινωνία επηρεάζουν τις αποφάσεις και τις επιλογές των ατόμων, εστιάζοντας στα εμπόδια που συναντούν οι γυναίκες στην εκπαίδευσή τους. Κατόπιν, ορίζονται τα κοινωνικά στερεότυπα και εξηγείται η σημασία της παρουσίας τους στην κοινωνία. Ιδιαίτερη έμφαση, όμως, δίνεται στα έμφυλα στερεότυπα, στη διαφορά του κοινωνικού από το βιολογικό φύλο, καθώς και το πώς αυτά καθορίζουν τις γυναίκες στην εκπαιδευτική τους πορεία.

Ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο, όπου παρουσιάζεται η έννοια του κριτικού στοχασμού και των θεμελιωδών θεωριών που αφορούν σε αυτόν, καθώς μέσω αυτού τα άτομα καλούνται να αποβάλλουν αυτές τις στερεοτυπικές νοοτροπίες, με τις οποίες έχουν ανατραφεί. Ο κριτικός στοχασμός αποτελεί το «κλειδί», για να μεταβούν στον μετασχηματισμό τους. Παράλληλα,

αναλύονται οι βασικές αρχές της θεμελιώδους για την εκπαίδευση ενηλίκων θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης του J. Mezirow.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται αντίστοιχες έρευνες με το εξεταζόμενο θέμα, όπου προκύπτει το κενό στη βιβλιογραφία και διακρίνεται η αναγκαιότητα διεξαγωγής της συγκεκριμένης έρευνας.

Ακολουθεί το δεύτερο μέρος, το οποίο αναφέρεται στην ερευνητική προσέγγιση. Αρχικά, παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας, αναλύοντας την επιλογή της μεθόδου που ακολουθήθηκε, ο σκοπός, οι στόχοι, τα ερευνητικά ερωτήματα, παρουσιάζονται οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους θα κινηθεί η συγκεκριμένη έρευνα και γίνεται ανάλυση του δείγματος και του ερευνητικού εργαλείου, το οποίο θα χρησιμοποιηθεί, ενώ παράλληλα γίνεται αναφορά στις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν, προκειμένου να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της έρευνας.

Το πραγματολογικό υλικό της έρευνας αποτελείται από 12 ημι-δομημένες προσωπικές συνεντεύξεις που παραχώρησαν 12 ενήλικες γυναίκες που φοιτούν στο ΣΔΕ Αριδαίας (εκτός έδρας τμήμα), στο Εσπερινό Λύκειο, καθώς και στο Δ.ΙΕΚ Αριδαίας. Αμέσως μετά, ακολουθεί η ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν και η συζήτηση για τα ευρήματα που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων, οι περιορισμοί της έρευνας και η διατύπωση προτάσεων για μελλοντικές έρευνες και πρακτικής εφαρμογής των ευρημάτων της έρευνας.

Όπως διαπιστώθηκε μέσα από την έρευνα, οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μέχρι και σήμερα στερεότυπα που αφορούν στην ηλικία και το φύλο τους και τους κοινωνικούς ρόλους που απορρέουν από αυτά. Είναι αυτές που αναλαμβάνουν τις οικογενειακές υποχρεώσεις, με αποτέλεσμα να οδηγούνται σε σύγκρουση ρόλων και να αναγκάζονται να θέσουν στην άκρη την εκπαίδευσή τους. Τα στερεότυπα αυτά προέρχονται από το κοινωνικό τους περιβάλλον, αλλά και από τις ίδιες, αφού γαλουχήθηκαν με τέτοιου είδους αντιλήψεις.

Ωστόσο, όπως δηλώνουν οι ίδιες, η εκπαίδευση ενηλίκων είχε θετικά αποτελέσματα στην ενίσχυση της αυτοεικόνας τους και στον μετασχηματισμό τέτοιου είδους παγιωμένων αντιλήψεων. Η συμμετοχή τους τους δημιουργεί θετικά συναισθήματα, δημιουργώντας τους προσδοκίες για το μέλλον.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ- ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1- Εκπαίδευση Ενηλίκων

Τα τελευταία χρόνια, η Εκπαίδευση Ενηλίκων έχει αποκτήσει σημαντικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων. Όπως είναι γνωστό, οι ραγδαίες εξελίξεις που παρατηρούνται παγκόσμια επηρεάζουν όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες και ως επακόλουθο παρατηρούνται εξελίξεις και στην εκπαίδευση ενηλίκων. Όλες οι αναπτυγμένες χώρες σχεδιάζουν πολιτικές για την προώθηση και την ανάπτυξη της εκπαίδευσης ενηλίκων, η οποία βοηθά στην επίτευξη της κοινωνικής συνοχής (Jarvis, 1987).

Είναι γεγονός ότι οι πολιτικές των ευρωπαϊκών κρατών στρέφουν την προσοχή τους στην προώθηση της Δια Βίου Μάθησης. Για τον λόγο αυτό, κρίνεται αναγκαίος ο εννοιολογικός προσδιορισμός των όρων που σχετίζονται με την Δια Βίου Μάθηση.

Αρχικά, το 1997 ο ΟΟΣΑ διατύπωσε τον ορισμό της εκπαίδευσης ενηλίκων ως εξής: *«κάθε μαθησιακή δραστηριότητα ή πρόγραμμα σκόπιμα σχεδιασμένο από κάποιον εκπαιδευτικό φορέα, για να ικανοποιήσει οποιαδήποτε ανάγκη κατάρτισης ή ενδιαφέρον, που ενδέχεται να πραγματοποιηθεί σε οποιοδήποτε στάδιο της ζωής ενός ανθρώπου που έχει υπερβεί την ηλικία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και η κύρια δραστηριότητά του δεν είναι πλέον η εκπαίδευση»* (Rogers, 1999, σ. 55).

Ωστόσο, ο ορισμός αυτός προκάλεσε συζητήσεις για το αν θεωρείται ικανοποιητικός, καθώς συνδέει την εκπαίδευση με την αγορά εργασίας και την οικονομία. Επιπλέον, φάνηκε να τονίζει τη σχέση εκπαίδευσης και εργασίας και την αλληλεξάρτηση μεταξύ εκπαιδευτικής πολιτικής και πολιτικής της αγοράς εργασίας. Πολλοί μελετητές βρήκαν τον ορισμό αδύναμο και θεώρησαν ότι οδηγεί στο να αντιμετωπίζονται οι άνθρωποι ως οικονομικά πλάσματα, καθώς κατ' επέκταση οδήγησε στην θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου στην εκπαίδευση (Παπασταμάτης, 2010).

Παράλληλα, το 1976 η UNESCO διατύπωσε τον δικό της ορισμό για την εκπαίδευση ενηλίκων ως εξής: *«οι οργανωμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες οποιουδήποτε περιεχομένου ή επιπέδου και οιασδήποτε μεθόδου, είτε αυτές αφορούν αναγνωρισμένες ή ελεύθερες σπουδές είτε συνεχίζουν ή αναπληρώνουν την αρχική εκπαίδευση σε σχολεία, κολέγια και πανεπιστήμια, καθώς*

και σε σχολές μαθητείας με τη βοήθεια των οποίων διαδικασιών άτομα θεωρούμενα ως ενήλικα από την κοινωνία στην οποία ανήκουν, αναπτύσσουν τις ικανότητές τους, πλουτίζουν τις γνώσεις τους, βελτιώνουν την τεχνική και επαγγελματική τους κατάρτιση ή στρέφονται προς νέες κατευθύνσεις και μεταβάλλουν τις στάσεις τους και τις συμπεριφορές τους προς τη διπλή προοπτική της ολοκληρωμένης προσωπικής τους ανάπτυξης και της συμμετοχής τους σε μια ισορροπημένη και ανεξάρτητη κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη...» (UNESCO, 1976).

Παράλληλα, θα πρέπει να γίνει διαχωρισμός των εννοιών «μάθηση» και «εκπαίδευση», οι οποίοι πολύ συχνά συγχέονται και θεωρούνται ταυτόσημες. Η εκπαίδευση είναι σχεδιασμένη μάθηση και προϋποθέτει την ύπαρξη στόχων και αξιών. Όπως αναφέρει και ο A. Rogers (1999, σελ. 64): *«η εκπαίδευση δεν είναι απλώς μάθηση, αν και περιλαμβάνει τη διεργασία της μάθησης. Η μάθηση αποτελεί δραστηριότητα στην οποία συμμετέχουμε πάντοτε σε όλη τη ζωή μας»*. Από την άλλη, η μάθηση συμβαίνει τις περισσότερες φορές περιστασιακά, από διάφορες νέες εμπειρίες και είναι *«μέρος της διεργασίας της ζωής»*.

Ο D. Evans (1981) διαχωρίζει τη Δια Βίου Μάθηση σε: τυπική, μη τυπική και άτυπη. Πιο συγκεκριμένα, η τυπική εκπαίδευση είναι οργανωμένη και δομημένη και πραγματοποιείται σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, με οργανωμένο πρόγραμμα και με συγκεκριμένους στόχους, οι οποίοι καθορίζονται από τις αρμόδιες αρχές.

Η μη τυπική εκπαίδευση είναι κάθε οργανωμένη δραστηριότητα που πραγματοποιείται πέρα από το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, δεν προϋποθέτει την λήψη κάποιου πιστοποιητικού, αλλά είναι πιο ευέλικτη από τη τυπική ως προς την ίδια τη μάθηση και τον χώρο, στον οποίο λαμβάνει χώρα (Evans D. , 1981).

Ακόμη, η άτυπη εκπαίδευση είναι άμεσα συνδεδεμένη με την καθημερινή ζωή του ατόμου και αφορά στην αλλαγή γνώσεων, δεξιοτήτων και στάσεων που αποκτά κάποιος μέσω των εμπειριών του (Evans D. , 1981).

1.1- Η εκπαίδευση ενηλίκων στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα, από το 1980 και έπειτα, η εκπαίδευση ενηλίκων φαίνεται να αναβαθμίζεται με το πέρασ του χρόνου, σημειώνοντας μεγάλη πρόοδο. Ειδικά από το 2000 και μετά, φαίνεται να καλλιεργείται εντονότερα η ιδέα της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης ως ένα σημαντικό στοιχείο της κοινωνίας. Ωστόσο, παρατηρείται πως η δημοσιονομική κρίση του 2010 επηρέασε αρνητικά την πρόοδο που παρατηρήθηκε την προηγούμενη περίοδο (Καραλής Θ., 2013).

Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν σε μία σειρά από αρνητικές εξελίξεις, όπως για παράδειγμα τη μείωση των προσφερόμενων προγραμμάτων, σε διακοπή επιδοτούμενων δράσεων κτλ. Εύλογα προκύπτει ότι η κατάσταση αυτή δε θα μπορούσε να μην επηρεάσει τα ποσοστά συμμετοχής σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι η καταγραφή των ποσοστών αυτών είναι αρκετά δύσκολο να γίνει, όπως φαίνεται και από την έκθεση του ΟΟΣΑ (OECD, 1977, σελ. 9-16). Ως εκ τούτου, επηρεάζεται και η καταγραφή των ποσοστών και για την Ελλάδα, καθώς υπάρχουν αρκετές ασάφειες.

Στην έρευνα για τη συμμετοχή των ενηλίκων στη Δια Βίου Εκπαίδευση κατά το διάστημα 2011-2016 ο Καραλής (2018) διαπιστώνει ότι το ποσοστό συμμετοχής φαίνεται να μειώθηκε από 34,6% το 2015 σε 28,8% το 2016. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες για την ανάπτυξη της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων από πλευράς Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρατηρείται αρκετά αργός ρυθμός ανάπτυξης.

Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στη στρατηγική «Ευρώπη 2020», την οποία το ευρωπαϊκό συμβούλιο θεωρεί ζωτικής σημασίας για την καταπολέμηση της υφιστάμενης οικονομικής κρίσης και της γήρανσης του πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα, η στρατηγική αυτή προωθεί τη Δια Βίου Μάθηση, θεωρώντας την καθοριστικό παράγοντα για την προώθηση της προσαρμοστικής ικανότητας των εργαζομένων στις νέες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010).

Παράλληλα, η ψήφιση του Ν. 4763/2020 (άρθρο 1, παράγραφος 2) στοχεύει στην ενίσχυση της οικονομίας και τη βελτίωση της απασχολησιμότητας και την βελτίωση της κοινωνικής συνοχής, ενώ τίθεται στο επίκεντρο η επαγγελματική κατάρτιση. Ωστόσο,

εμβαθύνοντας στην ουσία του, παρατηρείται ότι προωθεί την κατάρτιση συνδέοντάς την με την εύρεση εργασίας, ενώ παραγκωνίζεται η γενική εκπαίδευση (Κόκκος, και συν., 2021).

Στόχος της Ευρώπης είναι η παροχή της δυνατότητας εξέλιξης σε πληθυσμιακές ομάδες με χαμηλά προσόντα, μέσω της συμμετοχής τους σε προγράμματα εκπαίδευσης. Επιπλέον, τονίζεται ο στόχος της να προωθηθεί η προσωπική ανάπτυξη των ατόμων και η κοινωνική ένταξη των ευάλωτων ομάδων, μέσω της Δια Βίου Μάθησης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010).

Όπως φαίνεται κι από τον παρακάτω πίνακα, η Ελλάδα κατέχει μία από τις χαμηλότερες θέσεις σχετικά με τα ποσοστά συμμετοχής των ενηλίκων σε εκπαιδευτικά προγράμματα:

Συμμετοχή των ενηλίκων στη Δια Βίου Μάθηση, 2011 και 2016 (% του πληθυσμού ηλικίας 25 έως 64 ετών που συμμετέχει στην εκπαίδευση και την κατάρτιση)						
	Σύνολο		Άνδρες		Γυναίκες	
	2011	2016	2011	2016	2011	2016
Βέλγιο	9,1	10,8	8,3	9,8	9,8	11,7
Βουλγαρία	7,4	7,0	7,0	6,5	7,8	7,5
Τσεχία	1,6	2,2	1,5	2,1	1,6	2,3
Δανία	32,3	27,7	25,6	22,8	39,0	32,7
Γερμανία	7,9	8,5	7,9	8,7	7,8	8,3
Εσθονία	11,9	15,7	9,2	12,9	14,5	18,4
Ιρλανδία	7,1	6,4	6,7	6,1	7,5	6,7
Ελλάδα	2,8	4,0	2,9	4,0	2,6	4,0
Ισπανία	11,2	9,4	10,3	8,6	12,1	10,2
Γαλλία	5,5	18,8	5,1	16,3	5,9	21,2
Κροατία	3,1	3,0	2,9	3,1	3,3	2,9
Ιταλία	5,7	8,3	5,3	7,8	6,1	8,7
Κύπρος	7,8	6,9	7,7	6,7	7,9	7,1
Λετονία	5,4	7,3	4,1	6,1	6,5	8,5
Λιθουανία	6,0	6,0	4,5	5,1	7,3	6,8
Λουξεμβούργο	13,9	16,8	14,5	16,7	13,3	16,9
Ουγγαρία	3,0	6,3	2,8	5,6	3,1	7,0

Μάλτα	6,6	7,5	6,2	6,9	7,1	8,1
Ολλανδία	17,1	18,8	16,9	18,0	17,3	19,6
Αυστρία	13,5	14,9	12,3	13,5	14,6	16,3
Πολωνία	4,4	3,7	3,9	3,4	4,9	4,0
Πορτογαλία	11,5	9,6	10,8	9,6	12,1	9,7
Ρουμανία	1,6	1,2	1,7	1,2	1,5	1,2
Σλοβενία	16,0	11,6	13,8	10,2	18,3	13,2
Σλοβακία	4,1	2,9	3,5	2,6	4,6	3,2
Φιλανδία	23,8	26,4	19,9	22,6	27,7	30,3
Σουηδία	25,3	29,6	18,7	22,7	32,0	36,7
Ηνωμένο Βασίλειο	16,3	14,4	14,4	13,0	18,2	15,8
Ισλανδία	26,4	24,7	23,3	21,3	29,5	28,3
Νορβηγία	18,6	19,6	17,5	17,9	19,7	21,4
Ελβετία	29,9	32,9	31,0	33,3	28,7	32,4
Βόρεια Μακεδονία	3,6	2,9	3,6	2,8	3,5	3,0
Τουρκία	3,4	5,8	3,5	6,0	3,2	5,6

1

Έτσι, προτάθηκε η λήψη μέτρων που θα οδηγήσουν στην αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των Ελλήνων σε προγράμματα της εκπαίδευσης ενηλίκων σε τουλάχιστον 15%. Έχοντας αυτό ως στόχο, η ευρωπαϊκή ατζέντα προώθησε την εκπαίδευση ενηλίκων και υιοθέτησε ένα κοινό, για όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, πρόγραμμα.

Σύμφωνα με την ευρωπαϊκή ατζέντα για την εκπαίδευση και κατάρτιση των ενηλίκων τέθηκαν οι εξής προτεραιότητες για την περίοδο 2015-2020: πρώτα απ' όλα, η συσχέτιση της εκπαίδευσης ενηλίκων με την αγορά εργασίας. Δεύτερον, αύξηση των επενδύσεων όσον αφορά στη Δια Βίου Μάθηση και στην εκπαίδευση ενηλίκων. Επιπλέον, αύξηση των προσφερόμενων προγραμμάτων και προώθηση της δυνατότητας αύξησης της προσβασιμότητας σε προγράμματα

¹ Πηγή: Eurostat (Ιούνιος 2017)

εκπαίδευσης στον εργασιακό τομέα, αλλά και προώθηση της χρήσης των ΤΠΕ (Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2020).

Για τη διασφάλιση του ανώτερου δυνατού επιπέδου ποιότητας, στόχος είναι η ανάπτυξη συστημάτων πιστοποίησης, η παροχή προγραμμάτων δεύτερης ευκαιρίας, η παρακολούθηση των αποτελεσμάτων των προσφερόμενων μαθημάτων και η όσο το δυνατόν πληρέστερη καταγραφή των αναγκών και από πλευράς εκπαιδευτών και από πλευράς εκπαιδευομένων.

Εξετάζοντας την περίοδο 2017-2019, οι στόχοι που θέτονται στην ευρωπαϊκή ατζέντα συμπεριλαμβάνουν την αύξηση της συμμετοχής ενηλίκων με χαμηλά προσόντα στη ΔΒΜ, έτσι ώστε να ενισχύσουν τις δεξιότητές τους. Εντούτοις, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι για την επίτευξη αυτού του στόχου, προτείνεται η διεξαγωγή των μαθημάτων μέσω προγραμμάτων ΜΟΟC (Μαζικά Ανοιχτά Ηλεκτρονικά Μαθήματα), τα οποία θα παρέχονται από τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ), τα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΙΕΚ) και τα Κέντρα Δια Βίου Μάθησης (ΚΔΒΜ). Φαίνεται, λοιπόν, ξεκάθαρα η στροφή της Δια Βίου Μάθησης προς την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, υιοθετώντας αυτή τη νέα προσέγγιση βάσει των διεθνών τάσεων (Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2020).

Στη συνέχεια, για την περίοδο 2020-2021, όπως αναφέρεται στην ευρωπαϊκή ατζέντα, ο Εθνικός συντονιστής στην Ελλάδα δημιούργησε μία Εθνική Συντονιστική Επιτροπή, η οποία είναι υπεύθυνη να διαχειρίζεται τα ζητήματα της Δια Βίου Μάθησης. Επίσης, συστήνεται η δημιουργία πιο ευέλικτων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, προς διευκόλυνση των ενηλίκων, όπως είναι για παράδειγμα τα εξ αποστάσεως προγράμματα (Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2022).

Ακόμη, σύμφωνα με το σχέδιο δράσης της προτείνεται η βελτίωση της ποιότητας στα ΣΔΕ, δημιουργώντας ένα ηλεκτρονικό αποθετήριο του εκπαιδευτικού υλικού που διδάσκεται, στο οποίο κάθε εκπαιδευτής θα μπορεί να ανατρέξει άμεσα και, το οποίο θα προκύψει και μέσω συνεργασιών σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο.

Από το 2020 κι εξής σηματοδοτείται μια νέα εποχή για την εκπαίδευση ενηλίκων. Η εποχή αυτή ξεκινάει με την έξοδο της χώρας από τη «μνημονιακή» περίοδο και την άφιξη της πανδημίας, θέτοντας την εκπαίδευση ενηλίκων μπροστά σε μια σειρά προκλήσεων. Αφενός, αναδύεται η ανάγκη για ανασυγκρότηση του πεδίου, έτσι ώστε να αντιμετωπιστούν τα

προβλήματα που δεν ξεπεράστηκαν τα προηγούμενα χρόνια κι αφετέρου, η ανάγκη να ενισχυθεί η οικονομία και η κοινωνική συνοχή, μέσω της εκπαίδευσης ενηλίκων (Κόκκος, και συν., 2021).

Στο ψήφισμα του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη χάραξη στρατηγικής για την περίοδο 2021-2030 όσον αφορά στην εκπαίδευση ενηλίκων, τονίζεται η σημασία της Δια Βίου Μάθησης ως παράγοντας που θα θωρακίσει και θα τονώσει την ανθεκτικότητα της οικονομίας και της κοινωνίας (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2021).

Πιο συγκεκριμένα, θεσπίστηκε το δικαίωμα της ποιοτικής εκπαίδευσης και κατάρτισης, η οποία θα λειτουργεί χωρίς αποκλεισμούς. Επιπλέον, άλλη μία αρχή που διακυρήχθηκε είναι το δικαίωμα υποστήριξης στην αγορά εργασίας, την κατάρτιση και την επανειδίκευση. Στόχος της στρατηγικής είναι διατήρηση της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών χωρών, Για τον λόγο αυτό, το ευρωπαϊκό θεματολόγιο εστίασε για πρώτη φορά στην εκπαίδευση και την κατάρτιση ως μέσο επίτευξης αυτού του στόχου.

Προς αυτή την κατεύθυνση, αποφασίστηκε η ενίσχυση των επενδύσεων στους τομείς απόκτησης δεξιοτήτων, θέτοντας την εκπαίδευση στο επίκεντρο. Στόχος είναι να ενισχυθεί η συμμετοχή των ενηλίκων ως 60% κατά έτος μέχρι το 2030. Μάλιστα, προτείνεται η σύσταση ενός συμβουλίου που θα προωθεί την ανάπτυξη και εξέλιξη των δεξιοτήτων, δίνοντας νέες ευκαιρίες στους ενηλίκους, με ιδιαίτερη προσοχή στην κατανόηση των αναγκών τους, κυρίως στα άτομα χαμηλής ειδίκευσης, στους ανέργους και στις ευάλωτες ομάδες.

Λαμβάνοντας υπόψιν την πρόταση για το σχέδιο «Δεξιότητες ζωής», γίνεται φανερό ότι η Ευρώπη αποβλέπει στη δημιουργία ολοκληρωμένων και συμπεριληπτικών συστημάτων εκπαίδευσης ενηλίκων, στα οποία θα διασφαλίζεται η ισότητα. Στόχος είναι η συνειδητοποίηση από πλευράς των ενηλίκων και η καλλιέργεια της ιδέας ότι η Δια Βίου Μάθηση αποτελεί μία αέναη επίδιωξη και είναι το κλειδί για να επιτευχθεί η ανταγωνιστικότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη και η ανθεκτικότητα .

Επιπρόσθετα, μέσα από την έκθεση του 2020 για την παρακολούθηση της εκπαίδευσης και κατάρτισης, αρχικά, φαίνεται ότι η πανδημία COVID-19 οδήγησε σε αναπροσαρμογές των μαθησιακών και εκπαιδευτικών περιβαλλόντων για την εκπαίδευση ενηλίκων. Επιπλέον, η συμμετοχή των ενηλίκων στην εκπαίδευση είναι μικρή, με μέσο όρο 10,8% σε ολόκληρη την Ευρώπη, ενώ αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι το ποσοστό αυτό είναι μικρότερο σε σχέση με

το ποσοστό συμμετοχής πριν την πανδημία (Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2022). Είναι γεγονός ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναδείχθηκε στην προτιμότερη εκπαιδευτική πρακτική μετά την πανδημία, γεγονός που ναι μεν προσφέρει ευκαιρίες, ταυτόχρονα, όμως, ελλοχεύει κινδύνους (Κόκκος, και συν., 2021).

Εξίσου σημαντική να αναφερθεί είναι η έκθεση του δικτύου Ευρυδίκη, με τίτλο «Εκπαίδευση και κατάρτιση των ενηλίκων στην Ευρώπη: Χάραξη διαδρομών χωρίς αποκλεισμούς προς τις δεξιότητες και τα προσόντα» που έγινε το 2021. Στην έκθεση αυτή φαίνεται πως περίπου 1 στους 5 Ευρωπαίους δεν έχει ολοκληρώσει την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και, μάλιστα, καταγράφηκαν αρκετά χαμηλά επίπεδα γραμματισμού, αριθμητισμού και ψηφιακών δεξιοτήτων. Παρά το γεγονός ότι τα ποσοστά συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων διαφέρουν από χώρα σε χώρα, κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι μεγαλύτερη συμμετοχή στην εκπαίδευση φαίνεται να παρουσιάζουν οι δραστηριότητες μη τυπικού χαρακτήρα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ EACEA/ Δίκτυο Ευρυδίκη, 2015).

Από τα πορίσματα της παραπάνω έκθεσης φαίνεται ακόμη ότι η Ευρώπη αναγνωρίζει τη σημασία της Δια Βίου Μάθησης ως καθοριστική για τη ζωή των ενηλίκων. Τα άτομα, τα οποία έχουν καλλιεργημένη την νοοτροπία της Δια Βίου Μάθησης γίνονται πιο προσαρμοστικά, χαρακτηριστικό χρήσιμο για την αγορά εργασίας, ειδικά με τις επιπτώσεις που επέφερε ο COVID-19. Ορίζεται, επίσης, ως επιτακτική η ανάγκη παρουσίας διαλόγου σε όλους τους τομείς της εκπαίδευσης ενηλίκων που θα προωθή την κοινωνική διάσταση της εκπαίδευσης ενηλίκων και ταυτόχρονα την απασχολησιμότητα.

Έτσι, για την περίοδο 2021-2030, ο κυριότερος στόχος για την εκπαίδευση ενηλίκων είναι η αύξηση της παροχής, προώθησης και αξιοποίησης ευκαιριών για όλα τα άτομα. Επίσης, προτεραιότητα της στρατηγικής είναι η σωστή διακυβέρνηση, η προσφορά και αξιοποίηση ευκαιριών για Δια Βίου Μάθηση, η προώθηση της προσαρμοστικότητας και της ευελιξίας για την εξασφάλιση της ποιότητας, της ισότητας και της επιτυχίας στην εκπαίδευση ενηλίκων, αλλά και μία πράσινη και ψηφιακή μετάβαση, δηλαδή την ανάπτυξη των πράσινων και ψηφιακών εκείνων δεξιοτήτων που θα επιτρέψουν σε όλους τους ενήλικες να λειτουργούν σε ένα ψηφιακό περιβάλλον (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2021).

Συμπερασματικά, ήδη από το ξεκίνημα αυτής της δεκαετίας η εκπαίδευση ενηλίκων φαίνεται να οδεύει προς την ανασυγκρότηση. Επιπλέον, είναι φανερό η τάση να συνδεθεί η εκπαίδευση ενηλίκων με την αγορά εργασίας. Ακόμη, παρατηρείται η διάθεση για την εξασφάλιση της βέλτιστης δυνατής ποιότητας στους θεσμούς της. Οι στρατηγικές της Ευρώπης στοχεύουν στην αύξηση της συμμετοχικότητας, με διάφορους τρόπους, ένας από τους οποίους είναι η άρση των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι ενήλικες στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν. Για τον λόγο αυτό, στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθούν τα εμπόδια στη μάθηση, προκειμένου να γίνει βαθύτερη κατανόηση αυτών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2- Τα εμπόδια στη μάθηση

Τα τελευταία χρόνια, η εκπαίδευση ενηλίκων κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος, καθώς αλλάζει και το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και αυξάνονται οι ανάγκες. Ο άνθρωπος, σήμερα, στρέφεται στη Δια Βίου Μάθηση, προκειμένου να αντεπεξέλθει στις απαιτήσεις της σύγχρονης αγοράς εργασίας, αλλά και για να ικανοποιήσει τις δικές του βαθύτερες ανάγκες.

Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, κατά την εκπαιδευτική διαδικασία προκύπτουν διάφορα εμπόδια στη μάθηση, τα οποία αποτελούν κωλύματα για την απόκτηση νέων γνώσεων, δεξιοτήτων και εφοδίων απαραίτητων για τον εκπαιδευόμενο. Τα εμπόδια αυτά συναντώνται από την πλειοψηφία των εκπαιδευόμενων και οφείλονται στην ίδια τη φύση του ανθρώπου, τα βιώματα, τις εμπειρίες του και το κοινωνικοπολιτισμικό του πλαίσιο (Rogers, 1999).

Σύμφωνα με την Patricia Cross (1981) υπάρχουν τρία είδη φραγμών που προκύπτουν από τη μάθηση:

- Καταστασιακούς (situational) που οφείλονται στην κατάσταση των εκπαιδευόμενων για μια χρονική περίοδο και περιλαμβάνουν διάφορους παράγοντες που λειτουργούν ανασταλτικά, όπως λόγου χάρη η έλλειψη χρόνου ή οικονομικών πόρων, οικογενειακές υποχρεώσεις, κτλ.
- Θεσμικούς (organizational), δηλαδή τους φραγμούς που οφείλονται στα μαθησιακά προγράμματα, τους οργανισμούς ή τα ιδρύματα τα ίδια, τις τυπικές διαδικασίες που απαιτούνται για τη φοίτησή τους, όπως για παράδειγμα γραφειοκρατικά ζητήματα, τα ωράρια διεξαγωγής των μαθημάτων, η μειωμένη προσφορά προγραμμάτων, οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις για την εισαγωγή σε κάποια εκπαιδευτικά προγράμματα κτλ.
- Προδιαθετικούς (dispositional) σε αυτούς που οφείλονται στην προσωπικότητα του κάθε ατόμου, τις στάσεις, τις αντιλήψεις του, ακόμα και την αυτοεικόνα του, κτλ.

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι η συγγραφέας αναφέρεται σε εμπόδια που αφορούν τη συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων (Cross, 1981).

Ακόμη, η Cross πρότεινε το μοντέλο της αλυσίδας των αντιδράσεων (Chain of Response-COR), σύμφωνα με το οποίο η συμμετοχή των ενηλίκων σε προγράμματα εκπαίδευσης

ενηλίκων επηρεάζεται από την αυτοαξιολόγηση που κάνει ο ενήλικος και από τις στάσεις του απέναντι στην εκπαίδευση. Ωστόσο, αυτά είναι ευμετάβλητα, καθώς επηρεάζονται από αλλαγές που συμβαίνουν στη ζωή του ατόμου (Cross, 1981).

Από την άλλη, οι Rubenson & Desjardins (2009) θεωρούν ότι ως ένα βαθμό, η συμμετοχή των ενηλίκων επηρεάζεται από τις επιλογές τους, όμως χαρακτηριστικό εμπόδιο αποτελούν οι κοινωνικές δομές και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του κάθε ατόμου.

Στην ίδια έρευνα (2009), παρατήρησαν ότι κυρίως οι γυναίκες, οι εργαζόμενοι, οι άνεργοι και τα άτομα ηλικίας 26-45 αντιμετωπίζουν κυρίως καταστασιακά εμπόδια, κυρίως λόγω οικογενειακών και επαγγελματικών υποχρεώσεων, χωρίς να παίζει κάποιο ρόλο το είδος της εργασίας και τα προσόντα τους. Θεσμικά εμπόδια αντιμετωπίζουν συνήθως οι άνεργοι και τα άτομα που εκτελούν χειρωνακτική εργασία. Τέλος, προδιαθετικά εμπόδια αντιμετωπίζουν συνηθέστερα οι χειρώνακτες και τα άτομα που έχουν μικρή εκπαιδευτική πορεία.

Έχοντας αυτά ως βάση, οι Rubenson & Desjardins (2009) συμπεραίνουν ότι αυτό που θα ενισχύσει τη συμμετοχή των ανθρώπων στην εκπαίδευση ενηλίκων είναι να υπάρχει ένα κράτος πρόνοιας που θα δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για την υπέρβαση των όποιων εμποδίων.

Ακόμη, για τον A. Rogers (1999), οι φραγμοί στη μάθηση χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τους φραγμούς που αφορούν τις προϋπάρχουσες γνώσεις και τους φραγμούς που αφορούν παράγοντες της προσωπικότητας. Έτσι, είναι αναγκαίο να συνδέεται η νέα γνώση με τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις του εκπαιδευόμενου, ώστε να μη δημιουργηθούν εμπόδια (Rogers, 1999).

Ταυτόχρονα, ο Alan Rogers (1999) τονίζει ότι η εστίαση θα πρέπει να μεταφερθεί στους φραγμούς που προκύπτουν από την προσωπικότητα του ατόμου. Σύμφωνα με τον ίδιο, οι παράγοντες αυτοί επηρεάζονται είτε από τη συναισθηματική κατάσταση του εκπαιδευόμενου είτε από τυχούσες εννοιολογικές δυσκολίες που συναντάει κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Όπως τονίζει, μάλιστα, πρόκειται για «φραγμούς που θέτει η προσωπικότητα μπροστά στην αλλαγή» (Rogers, A., 1999, σελ. 275).

Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι λόγω της συναισθηματικής επένδυσης του εκπαιδευόμενου στην απόκτηση της προϋπάρχουσας γνώσης του, κάθε προσπάθεια για

αμφισβήτηση τους οδηγεί στην προβολή έντονης αντίδρασης (Rogers, 1999). Αυτό συμβαίνει, καθώς από τη μία αμφισβητείται ταυτόχρονα αυτό που ο κάθε άνθρωπος έχει στον νου του ως αυθεντία ως προς ένα θέμα, με άλλα λόγια ο «σημαντικός μας άλλος» Από την άλλη, την ίδια στιγμή αμφισβητείται και η επιλογή του ατόμου να βασιστεί στη συγκεκριμένη πηγή (Rogers, 1999).

Επιπρόσθετα, καίριας σημασίας εμπόδια θεωρούνται οι προκαταλήψεις, τις οποίες ο Rogers ορίζει ως «απόψεις που ενστερνιζόμαστε, βασισμένες ίσως εν μέρει στη γνώση και τις οποίες είμαστε απρόθυμοι να εξετάσουμε λεπτομερώς» (Rogers 1999, σ. 277). Αιτία αυτού είναι είτε η υποψία ότι είναι αβάσιμες είτε ότι ο φόβος ότι η βαθύτερη ανάλυσή τους θα οδηγήσει στην ανάγκη ανάκλησης βασικών παραδοχών του ατόμου. Μάλιστα, προσθέτει: «αποτελούν μια μορφή αυτού που αποκαλείται «υπερβεβαιότητα», μια κατάσταση που οδηγεί σε στερεοτυπικές αντιδράσεις» (Rogers, 1999, σ. 278).

Παράλληλα, όπως τονίζει ο ίδιος, τα άτομα που είναι πιο επιρρεπή στο να εκδηλώσουν τέτοιους φραγμούς είναι οι «δέσμοι της συνήθειας». Συχνά πρόκειται για άτομα, τα οποία έχουν παραδοσιακούς τρόπους σκέψης είτε γιατί αυτό τους βοηθά να νιώθουν ασφαλείς είτε λόγω υπερβολικού δέοντος και σεβασμού ως προς το παρελθόν, με αποτέλεσμα να αντιδρούν σ' οτιδήποτε διαφορετικό. Πολλές φορές, παρουσιάζουν έντονη «ανάγκη για συμμόρφωση» και προσαρμόζουν τη συμπεριφορά τους, σύμφωνα με ό,τι ορίζει η πλειοψηφία ως αποδεκτή συμπεριφορά (Rogers, 1999).

Από την άλλη πλευρά, αναφερόμενος στους παράγοντες της προσωπικότητας ή αλλιώς συναισθηματικούς παράγοντες, αναφέρει το άγχος ως κυρίαρχο στοιχείο (Rogers, 1999). Το άγχος αυτό, σύμφωνα με τον ίδιο, εμπερικλείει δύο ουσιαστικά στοιχεία: Αφενός, φόβο για τις απαιτήσεις που επιβάλλονται από τον περίγυρο του ατόμου και, αφετέρου, ανησυχία για το αν θα καταφέρει το άτομο να τις υλοποιήσει, γεγονός που, όπως είναι φανερό, πηγάζει από την έλλειψη αυτοεκτίμησης (Rogers, 1999).

Ακόμη, στην ίδια κατηγορία εντάσσονται ως εμπόδια στην μάθηση ο «φόβος της αποτυχίας» που οδηγεί το άτομο στο να βιώνει άσχημα συναισθήματα, όπως είναι ο φόβος και η ντροπή. Ακόμη, η «απροθυμία να αποδεχτεί τις μεθόδους μάθησης» και/ή «εξασθένιση της φαντασίας του» είναι κάποια ακόμα από τα εμπόδια που συναντώνται κατά τη μαθησιακή

διεργασία. Εξίσου σημαντικός φραγμός που αφορά στην χαμηλή αυτοεικόνα ή αλλιώς, τον «στενό αυτοορίζοντα» του ατόμου που νιώθει ότι δε μπορεί να αντλήσει βοήθεια ούτε από τον εαυτό του ούτε από το περιβάλλον του με αποτέλεσμα να νιώθει αβοήθητο και η διάθεση του για μάθηση να ατροφεί ολοένα και περισσότερο (Rogers, 1999).

Ταυτόχρονα, ο «φόβος για το αβέβαιο» αποτελεί άλλον ένα φραγμό που σχετίζεται με την προσωπικότητα κι έχει ως συνέπεια το άτομο να αποφεύγει να δοκιμάσει οτιδήποτε διαφορετικό αν δεν αισθάνεται σίγουρο, διότι ακόμη κι αν πετύχει σε αυτό θα θεωρεί ότι ήταν λόγω ευνοϊκών συνθηκών ή χάριν της τύχης. Ακόμη, παρόμοια είναι τα άτομα που φοβούνται την έλλειψη τάξης, με αποτέλεσμα πολλές φορές αυτή η υπέρμετρη ανάγκη τους να τους οδηγεί στην πόλωση. Τέλος, υπάρχει, επίσης, ο «φόβος μήπως το άτομο δίνει την εντύπωση ότι επηρεάζει τους άλλους», με απόρροια τον δισταγμό για υιοθέτηση νέων απόψεων και καθιστώντας εξαιρετικά δύσκολη την απομάθηση των παγιωμένων αντιλήψεών του (Rogers, 1999).

Αυτό που αξίζει να τονιστεί ιδιαίτερος είναι το γεγονός ότι η μέχρι στιγμής υπάρχουσα βιβλιογραφία δε διαθέτει μια σχετικά ολοκληρωμένη θεωρία σχετικά με τα εμπόδια στην μάθηση είτε στη συμμετοχή, παρά το γεγονός ότι έχουν βρεθεί μεταβλητές που φαίνονται να έχουν σημαντικό ρόλο σε αυτή τη συμμετοχή (ηλικία, φύλο, μορφωτικό επίπεδο, εκπαιδευτικό υπόβαθρο, εργασία, τόπος διαμονής, καθώς και ποικίλες δεσμεύσεις που απορρέουν από τους κοινωνικούς τους ρόλους (Καραλής Θ. , 2013).

Οι περισσότεροι αναλυτές διακρίνουν δύο κατηγορίες εμποδίων στους ενήλικες: πρώτον, τα εξωτερικά ή καταστασιακά εμπόδια (external/ situational) και από την άλλη, τα εσωτερικά ή προδιαθετικά εμπόδια (internal/ dispositional) (Falasca, 2011). Με τον όρο εξωτερικά εμπόδια εννοούνται οι επιρροές που προέρχονται είτε από εξωτερικούς παράγοντες είτε είναι πέραν του ελέγχου του ατόμου (Merriam & Caffarella, 1999).

Μερικά από τα εξωτερικά εμπόδια είναι, αρχικά, οι συνέπειες της γήρανσης (για παράδειγμα μειωμένη όραση, δυσκολίες μνήμης, κ.α) και, καθώς πολλές φορές τα εκπαιδευτικά ιδρύματα δεν λαμβάνουν υπόψιν τον παράγοντα αυτόν, αποτελεί τροχοπέδη στην εκπαίδευση των ενηλίκων (Merriam & Caffarella, 1999). Ακόμη, σημαντικό εμπόδιο αποτελούν ζητήματα που αφορούν στην υγεία τους ή ορισμένα γεγονότα της ζωής τους που επηρεάζουν σημαντικά

την ικανότητά τους να μαθαίνουν (Merriam & Caffarella, 1999). Εξίσου σημαντικό εμπόδιο αποτελούν οι κοινωνικοί ρόλοι των ενηλίκων, ειδικά σε σχέση με το οικογενειακό τους περιβάλλον, το οποίο έχει άμεσο αντίκτυπο στην εκπαίδευσή τους (Merriam & Caffarella, 1999).

Από την άλλη, στα εσωτερικά εμπόδια συγκαταλέγονται μεταξύ άλλων οι λανθασμένες αντιλήψεις και οι αποκρυσταλλωμένοι τρόποι μάθησης (Langer, 1997). Επιπλέον, η προσπάθεια να συνδέσει τη νέα γνώση με την παλιά, βασιζόμενος στην κατηγοριοποίηση των όσων μαθαίνει αποτελεί σημαντικό εμπόδιο. Ακόμη, το ίδιο ισχύει και για την αρνητική αντίληψη για την εκπαίδευση και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, η οποία συνήθως προέρχεται από αρνητικές εμπειρίες και από φόβο για ενδεχόμενη αποτυχία (Falasca, 2011).

2.1- Κοινωνικά στερεότυπα

Μέχρι σήμερα, έχει γίνει εκτενής έρευνα σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα. Μάλιστα, υπάρχει πληθώρα ορισμών και αρκετά μεγάλη διαμάχη μεταξύ των ερευνητών σχετικά με τα δυνατά ή τα αδύναμα σημεία του καθενός (Brigham, J. C., 1971). Ωστόσο, χάριν σαφήνειας και ακρίβειας στην παρούσα έρευνα ως κοινωνικό στερεότυπο ορίζεται: *«το σύνολο των αντιλήψεων και πεποιθήσεων ενός ατόμου σχετικά με τα χαρακτηριστικά ή τις ιδιότητες μιας ομάδας»* (Judd, C. M. & Park, B., 1993, σελ. 110). Παράλληλα, σύμφωνα με τον ίδιο, προκύπτουν από τη σύγκριση μιας ομάδας με άλλες προκειμένου να περιγραφούν οι διαφορές μεταξύ τους (Judd, C. M. & Park, B., 1993).

Σήμερα, παρά την εξέλιξη των ανθρώπινων κοινωνιών, είναι γεγονός ότι εξακολουθούν να υφίστανται. Η ιστορία τους στην επιστήμη της κοινωνικής ψυχολογίας είναι αρκετά μακρά. Έναυσμα για την περαιτέρω έρευνά τους στάθηκε η επισήμανση του δημοσιογράφου Walter Lippman (1922), ο οποίος παρατήρησε ότι υπάρχουν ορισμένες γενικεύσεις για κάποιες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες, αν και λανθασμένες και παράλογες, τηρούνται με αυστηρότητα (Lippman, 1922).

Ο ίδιος υποστήριξε ότι τα στερεότυπα είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας, καθώς οι άνθρωποι τείνουν να διαμορφώνουν μια αντίληψη για το περιβάλλον τους, ώστε να το κατανοούν καλύτερα και να ανταποκρίνονται ευκολότερα στις αλλαγές που συμβαίνουν σε

αυτό. Στο φαινόμενο αυτό, καθοριστικός παράγοντας είναι το πολιτισμικό επίπεδο μιας κοινωνίας (Lippman, 1922).

Τα στερεότυπα είναι αναπαραστάσεις, εντυπώσεις και αντιδράσεις που με το πέρασμα του χρόνου παγιώθηκαν στο πολιτισμικό γίγνεσθαι του κάθε ατόμου. Μάλιστα, επηρεάζονται από τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες και τις ιδεολογίες που επικρατούν σε μία κοινωνία, με αποτέλεσμα κάποιες ομάδες να αποκτούν δύναμη και άτυπα να δημιουργούνται προσδοκίες ως προς τη στάση και τη συμπεριφορά των άλλων (Δραγώνα, 2007).

Ως εκ τούτου, κάποιες ομάδες ξεχωρίζουν από τις υπόλοιπες, καθώς πληρούν αυτά τα κριτήρια. Με αυτόν τον τρόπο, διαμορφώνονται αρνητικά στερεότυπα για τις υπόλοιπες, οι οποίες συνήθως «τιμωρούνται», ενώ στα μέλη της δικής τους ομάδας οι κανόνες είναι πιο επιεικείς, ακόμη κι αν κάποιες φορές υιοθετούνται από αυτά παρεκκλίνουσες συμπεριφορές (Λαμπρίδης, 2004). Από την άλλη, αυτό οδηγεί σε αδικίες εις βάρος των άλλων ομάδων και στη στοχοποίησή τους. Έτσι, κάποιες από αυτές τις ομάδες στερούνται των ευκαιριών και τις ισότητας και δημιουργούνται διακρίσεις εις βάρος τους. Σύμφωνα με τους Hughes & Kroehler (2007) οι διακρίσεις αυτές συνήθως γίνονται με βάση τα εξής κριτήρια: φυλή, φύλο, εθνικότητα και ηλικία.

Επιπλέον, οι Katz & Braly (1933) προσπαθώντας να μετρήσουν τα στερεότυπα, ζήτησαν από τους συμμετέχοντες στην έρευνά τους να προσδιορίσουν κάποια «τυπικά χαρακτηριστικά» για εθνοτικές και κοινωνικές ομάδες. Έπειτα, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ομαδικό στερεότυπο ορίστηκε το σύνολο των χαρακτηριστικών που συμφωνήθηκε από τους συμμετέχοντες ως τυπικό της ομάδας (Katz & Braly, 1933).

Ακολουθούν οι έρευνες του Gordon Allport (1954) και του Henri Tajfel (1969) που μελετούν τις σχέσεις μεταξύ των ομάδων. Με τις έρευνές τους οδηγήθηκαν σ' έναν επαναπροσδιορισμό των στερεοτύπων των κοινωνικών κατηγοριών ως κατηγορίες αντικειμένων, με βάση ένα σύνολο χαρακτηριστικών που θεωρούνται- είτε σε μεγάλο είτε σε μικρό βαθμό- χαρακτηριστικά των ατόμων που αποτελούν μία ομάδα (Allport, G. W., 1954) (Tajfel, 1969).

Σύμφωνα με τους ίδιους, οι γενικεύσεις που πιθανώς προκύπτουν σχετικά με μία ομάδα ανθρώπων είναι το ίδιο παράλογες και λανθασμένες με οποιεσδήποτε άλλου είδους γενικεύσεις ως κατασκευάσματα των ανθρώπων. Ο παραπάνω επαναπροσδιορισμός των κοινωνικών στερεοτύπων που τα ορίζει ως γενικεύσεις σχετικά με τα κοινά χαρακτηριστικά μιας ομάδας ανθρώπων βρίσκεται σε πολλές από τις πιο πρόσφατες θεωρητικές θεραπείες (McCauley, C., Stitt, C. L., & Segal, M., 1980);(Brigham, J. C., 1971).

2.1.1- Έμφυλα στερεότυπα

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα κοινωνικά στερεότυπα προέρχονται από τις παρατηρήσεις που κάνουν τα υποκείμενα σχετικά με τις καθημερινές δραστηριότητες των ανθρώπων ή κάποιων ομάδων ανθρώπων (Eagly A. H. & Steffen V. J., 1984). Τα έμφυλα στερεότυπα αποτελούν, επίσης, μία κατηγορία κοινωνικών στερεοτύπων. Έτσι, πολλές φορές τα υποκείμενα συμβαίνει να παρατηρούν μία ομάδα ανθρώπων να εμπλέκεται σε μία δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να θεωρούν ότι οι ικανότητες και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που απαιτούνται για την πραγματοποίηση αυτής της συγκεκριμένης δραστηριότητας είναι τυπικά χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας ανθρώπων (Eagly A. H. & Steffen V. J., 1984).

Η Simon de Beauvoir, στο βιβλίο της «*Το Δεύτερο Φύλο*» εγείρει το ερώτημα αν η συγκρότηση του φύλου είναι απόρροια της «*φύσης ή της ανατροφής*» ενός ανθρώπου, δίνοντας έμφαση στο γεγονός ότι στην πραγματικότητα το φύλο είναι ένα κοινωνικό κατασκεύασμα (Beauvoir, 1979). Σήμερα, η μελέτη του φύλου εξετάζεται από τέσσερις επιστήμες: την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, τη βιολογία και την ψυχολογία.

Αφορμή για την περαιτέρω μελέτη του ζητήματος στάθηκε η συνειδητοποίηση ότι η κοινωνική θέση των γυναικών είναι υποβιβασμένη και κρίνεται αναγκαία η ενεργή διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, με σκοπό τη χειραφέτησή τους (Παπαταξιάρχης, 2006). Έτσι, τον 19^ο αιώνα, έρχεται στο φως δυναμικά το γυναικείο κίνημα που κατά τον 20^ο αιώνα γίνεται ευρέως γνωστό. Έπειτα από διαδοχικούς αγώνες από πλευράς των γυναικών, επιτυγχάνονται αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο, με στόχο την παραχώρηση δικαιωμάτων σε ιδιωτικό και δημόσιο επίπεδο, στο εκπαιδευτικό και εργασιακό περιβάλλον, αλλά και σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (Μαραγκουδάκη, 2000).

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι επί σειρά ετών οι γυναίκες διεκδικούν ισότιμη μεταχείριση και παρά το ότι θεωρητικά έχουν επιτευχθεί μεγάλα βήματα ως προς την επίτευξη της ισότητας, είναι φανερό ότι αυτό δεν έχει επιτευχθεί πλήρως μεταξύ των δύο φύλων (Κιούση, Φλωράκος , & Παπακίτσος , 2017). Στην πράξη, μάλιστα, οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί ως προς τα στερεότυπα και τις έμφυλες διακρίσεις που βιώνουν στην καθημερινότητά τους τα δύο φύλα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν διαφορετικές προσδοκίες για κάθε φύλο (Evans M. , 2003).

Ακόμη, εξακολουθεί να υπάρχει η άποψη ότι τα δύο φύλα δεν είναι ισότιμα και, το φύλο που θεωρείται διεθνώς ως πιο «αδύναμο» είναι το γυναικείο (Αντωνοπούλου, 1999). Η κοινωνία θέτει διαφορετικές αρμοδιότητες σε κάθε φύλο, με αποτέλεσμα να μην έχουν ποτέ στην πραγματικότητα τα ίδια δικαιώματα άνδρες και γυναίκες και κατ' επέκταση να δημιουργούνται εμπόδια σε διάφορους τομείς της ζωής τους (Αντωνοπούλου, 1999).

Το 1948, στο άρθρο 2 της Οικουμενικής Διακήρυξης για τα ανθρώπινα δικαιώματα θεσπίζεται ότι απαγορεύονται κάθε είδους διακρίσεις ως προς το φύλο. Επιπρόσθετα, στη Σύμβαση του ΟΗΕ του 1979 καταδικάζονται κάθε είδους διακρίσεις ως προς τις γυναίκες σε κάθε τομέα μιας κοινωνίας, καθώς και υπαγορεύεται η ανάγκη θέσπισης μέτρων για την εξάλειψη τέτοιου είδους διακρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, τα κράτη μέλη υποχρεώνονται να εγγράψουν στο εθνικό τους Σύνταγμα την αντίστοιχη νομοθετική διάταξη για την προώθηση της ισότητας ανδρών και γυναικών και να προστατεύουν τις γυναίκες από κάθε διάκριση . Επιπλέον, στο άρθρο 3, υπογραμμίζεται η ανάγκη να εξασφαλιστεί η πλήρης ανάπτυξη και πρόοδος των γυναικών και η εξασφάλιση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τους, με στόχο την προώθηση της ισότητάς τους με τους άνδρες (Νόμος 1342/1983).

Ακόμη, στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αναφέρεται ότι παρά το γεγονός ότι έχουν ληφθεί σημαντικά μέτρα για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών, σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής φαίνεται ότι στην πράξη δεν έχει επιτευχθεί αυτό ακόμη. Μάλιστα, στο πλαίσιο της στρατηγικής «Ευρώπη 2020», η Ευρώπη έχοντας ως στόχο να προωθήσει την ανταγωνιστικότητα, την παραγωγικότητα, την ανάπτυξη των κρατών-μελών της, την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και την οικονομική τους ευημερία προωθεί μέτρα για την κατάργηση των διακρίσεων εις βάρος των γυναικών, ειδικά σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η

κατάρτιση και η επαγγελματική απασχόλησή τους, θέτοντας ως στόχο την αντιμετώπιση των φραγμών που θέτουν τις γυναίκες εκτός (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωση C155/20, 2011).

Αναμφίβολα, παρά τις ραγδαίες εξελίξεις του 21^{ου} αιώνα στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών σε κοινωνικό, οικονομικό και τεχνολογικό επίπεδο και παρά τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που στοχεύουν στη βελτίωση της θέσης της γυναίκας, εξακολουθούν να υφίστανται κοινωνικές ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων. Σήμερα, η κοινωνία παραμένει ανδροκρατική, με αποτέλεσμα να θέτει φραγμούς στις αποφάσεις των γυναικών (Αντωνοπούλου, 1999).

Το ζήτημα που απασχολεί μέχρι πρόσφατα την επιστημονική κοινότητα είναι αν οι αποφάσεις, οι δραστηριότητες, οι κλίσεις και οι εκάστοτε συμπεριφορές των ανθρώπων είναι απότοκο της φύσης ή του περιβάλλοντος τους. Πιο συγκεκριμένα, αν είναι η βιολογία ή η κουλτούρα αυτή που τα επηρεάζει. Ως εκ τούτου, είναι χαρακτηριστικός ο διαχωρισμός του φύλου σε: βιολογικό και κοινωνικό (Doyle, 1991).

Το «βιολογικό φύλο» (sex) καθορίζεται από τα εκάστοτε ανατομικά χαρακτηριστικά και τις φυσιολογικές και αναπαραγωγικές λειτουργίες του ατόμου (Doyle, 1991). Αυτές οι βιολογικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων αποτέλεσαν τη βάση για θεωρίες που αποδίδουν σε αυτές τη «φυσική» ανωτερότητα στους άνδρες, προσδίδοντάς τους χαρακτηριστικά, όπως η δύναμη, η κυριαρχία, η λογική, ενώ αντίστοιχα στις γυναίκες αδυναμία, ευαισθησία, υποταγή (Μαλτέζου Δ. & Κουλαουζίδης Γ. Α., 2020). Ωστόσο, η βιολογική επεξήγηση θεωρείται πλέον από επιστημονικής πλευράς, ατεκμηρίωτη και άνευ ουσιαστικού περιεχομένου. Ταυτόχρονα, αυτού του είδους οι διακρίσεις είναι κοινωνικοπολιτισμικά κατασκευάσματα, τα οποία οδηγούν σε στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις και δικαιώνουν τις σχέσεις εξουσίας, κυρίως όμως, οδηγούν στην ανισότιμη μεταχείριση απέναντι στη διαφορετικότητα (Van Anders, S. M., et al., 2017).

Επιπλέον, ο όρος «κοινωνικό φύλο» (gender) εισήχθη στην έρευνα, προκειμένου να καταστήσει σαφές ότι οι έμφυλες διακρίσεις είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Το κοινωνικό φύλο ως έννοια συνδέεται με τις στάσεις, τις αντιλήψεις, τις υποχρεώσεις, αλλά και τις προσδοκώμενες συμπεριφορές του κάθε φύλου απέναντι στην κοινωνία και δεν συγχέεται ως

έννοια με το βιολογικό (Oakley, A., 1985). Τα βιολογικά χαρακτηριστικά λειτουργούν ως πρόσχημα και συμβάλλουν στην επέκταση και την αναπαραγωγή έμφυλων διακρίσεων (Shaffer, 2008).

Στις περισσότερες κοινωνίες υπάρχουν νόρμες που καθορίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων και πρότυπα, τα οποία ορίζουν τους ρόλους του κάθε φύλου και τις προσδοκώμενες αντιδράσεις τους. Αυτές οι κοινωνικές στερεοτυπικές αντιλήψεις προέρχονται από τα ίδια τα μέλη των κοινωνιών και δημιουργούν σχέσεις ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων (Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020). Οι έμφυλες διακρίσεις οδηγούν στην κατηγοριοποίηση των ατόμων και στην ύπαρξη προκαταλήψεων και μεροληπτικών συμπεριφορών, ιδίως στις γυναίκες (Webb Farley, Rauhaus, & Eskridge, 2020).

Ο βιολογικός διαχωρισμός των δύο φύλων χρησιμοποιείται για να θεμελιωθεί η ανισότητα ως γενετικά προκαθορισμένη (Νόβα- Καλτσούνη, 2005). Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται στερεοτυπικοί ρόλοι και οι σχέσεις των δύο φύλων μετατρέπονται σε ιεραρχικές (Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020). Κατά συνέπεια, δικαιολογούνται βιολογικά οι αποκλεισμοί, οι διακρίσεις και οι περιορισμοί σε βάρος των γυναικών (Αγκασένσκι, 2000).

Είναι πρόδηλο, λοιπόν, ότι ακόμη και σήμερα και παρά το γεγονός ότι θεωρητικά έχει επιτευχθεί η ισότητα, εξακολουθούν να γίνονται έμφυλες διακρίσεις, κυρίως εις βάρος των γυναικών. Αυτό, έχει ως αποτέλεσμα, οι ρόλοι, οι οποίοι αποδίδονται στις γυναίκες να λειτουργούν ως εμπόδιο στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν. Παρακάτω, θα αναλυθούν διεξοδικά τα έμφυλα στερεότυπα και ο τρόπος, με τον οποίο αυτά λειτουργούν ως εμπόδιο στη μάθηση.

2.2- Τα έμφυλα στερεότυπα ως εμπόδιο στη μάθηση

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η έρευνα σχετικά με τα εμπόδια της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι εκτενής και εξακολουθεί να επεκτείνεται. Στόχος είναι να εντοπιστούν τα εμπόδια αυτά με απώτερο σκοπό να μπορέσουν να αντιμετωπιστούν. Μέσα από την έρευνα, ωστόσο, φάνηκε να έχει σημαντικό ρόλο ο παράγοντας φύλο.

Είναι γεγονός ότι οι ερευνητές που ασχολούνται με την κατάρτιση και την εργασιακή εξέλιξη των γυναικών και των έγχρωμων ανθρώπων επισημαίνουν τη μεγάλη επιρροή που

ασκούν τα εμπόδια στην επαγγελματική και εκπαιδευτική τους στοχοθεσία (Arbona , 1990). Τονίζεται, μάλιστα, ο ρόλος που διαδραματίζει ο ρατσισμός, ο σεξισμός και ο κλασικισμός ως προς τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους αποφάσεις (McWhirter, 1994).

Παράλληλα, οι Lent et al. (1994) υποστηρίζουν ότι οι διακρίσεις, με βάση το φύλο αποτελούν σημαντικά εμπόδια που επηρεάζουν τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά ενδιαφέροντα των ανθρώπων και οδηγούν σε διαφορές μεταξύ των ανθρώπων ως προς τις ευκαιρίες, τα συστήματα υποστήριξης και τις πρακτικές κοινωνικοποίησής τους. Επιπρόσθετα, σε άλλη έρευνα που διεξήχθη, φάνηκε ότι οι ερωτώμενες που απάντησαν, ανέφεραν ότι αυτού του είδους οι διακρίσεις και η ανατροφή των παιδιών τους αποτελούν μεγαλύτερα εμπόδια στην εκπαίδευσή τους και την επαγγελματική τους σταδιοδρομία σε σχέση με τις απαντήσεις των ανδρών συμμετεχόντων (Swanson & Tokar, 1991b).

Η American Association of University Women (AAUW, 1992) αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Όλες οι γυναίκες αντιμετωπίζουν προβλήματα στην ισότιμη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση και την κοινωνία. Ωστόσο, οι γυναίκες που αποτελούν μειονότητα, οι οποίες πρέπει να αντιμετωπίσουν εξίσου τον ρατσισμό, καθώς, επίσης, και τον σεξισμό αντιμετωπίζουν αρκετά σοβαρά εμπόδια».*

Σημαντικής σημασίας αποτελεί το γεγονός ότι οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν να φέρουν εις πέρας κι άλλους σημαντικούς ρόλους όπως αυτόν του γονιού, του συζύγου, του εργαζόμενου, κ.α (Xi Lin, 2016). Έτσι, οι ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες αντιμετωπίζουν αισθήματα πίεσης όσον αφορά την ανατροφή των παιδιών, την οικονομική διαχείριση σε σχέση με τις απαιτήσεις της εκπαίδευσης (Bauer & Mott, 1990). Αυτοί οι πολλαπλοί ρόλοι προκαλούν, με τη σειρά τους επιπλέον εμπόδια και δυσκολίες στις ενήλικες εκπαιδευόμενες που, ενδεχομένως, επηρεάζουν σημαντικά την εκπαιδευτική τους πορεία (Xi Lin, 2016).

Πολλές από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέχρι σήμερα και αφορούν τις ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες φανερώνουν ότι τα συναισθήματα, όπως είναι το άγχος, το στρες, η κατάθλιψη, μεταξύ άλλων, είναι τα πραγματικά εμπόδια (Xi Lin, 2016). Την ίδια στιγμή, τα συναισθήματα αυτά προέρχονται από τις προκλήσεις, τις οποίες αυτές πρέπει να αντιμετωπίσουν σε σχέση με την οικογένειά τους, τους συνομήλικους, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, αλλά και γενικότερα τον κοινωνικό τους περίγυρο (Xi Lin, 2016).

Είναι γεγονός ότι και τα δύο φύλα αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να αντεπεξέλθουν στον ρόλο τους ως εκπαιδευόμενοι, εργαζόμενοι και ως μέλη μιας οικογένειας ταυτόχρονα. Ωστόσο, αυτό που είναι διαφορετικό μεταξύ των δύο φύλων είναι ότι οι ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες αντιμετωπίζουν μία σοβαρή πρόκληση στην προσπάθειά τους να φέρουν την επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα στους υπόλοιπους ρόλους και στον ρόλο τους ως εκπαιδευόμενες (Mucench, 1987). Συχνά καταλαμβάνουν πολλούς ρόλους, σε σχέση με τις γυναίκες παλιότερα, με αποτέλεσμα να μην έχουν τη δυνατότητα του απαραίτητου χρόνου, για να τον αφιερώσουν σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες (King & Bauer, 1988).

Επομένως, εύλογα προκύπτει ότι ένα από τα χαρακτηριστικά εμπόδια της εκπαίδευσης ενήλικων γυναικών αποτελούν οι πολλαπλοί ρόλοι που καλούνται να φέρουν εις πέρας. Μελετώντας τις ενήλικες φοιτήτριες, ο Jacobi (1987) παρατήρησε ότι οι γυναίκες αντιμετώπιζαν περισσότερους χρονικούς περιορισμούς και περισσότερα προβλήματα, λόγω της σύγκρουσης των ρόλων. Ανάμεσα στις υπόλοιπες υποχρεώσεις τους, η σημαντικότερη –που αποδείχθηκε και η μεγαλύτερη πρόκληση για αυτές- ήταν η ανατροφή των παιδιών, ειδικά όταν τα παιδιά ήταν μικρότερης ηλικίας. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την έρευνα των Kirk & Dorfman (1983) που έδειξε ότι οι γυναίκες που είχαν παιδιά μικρότερης ηλικίας αντιμετώπιζαν υψηλότερα επίπεδα πίεσης ως εκπαιδευόμενες.

Είναι γεγονός ότι η φροντίδα των παιδιών απαιτεί αρκετό χρόνο και ενέργεια και, ως εκ τούτου, το αίσθημα κόπωσης που προκύπτει επηρεάζει σημαντικά τις ικανότητες και την αυτο-εικόνα των ενήλικων εκπαιδευόμενων (Quimby & O' Brien, 2004). Μάλιστα, η ευθύνη της ανατροφής των παιδιών οδηγεί στον περιορισμό της ευελιξίας, με αποτέλεσμα, να αποθαρρύνει τις ενήλικες γυναίκες να συμμετέχουν στην εκπαίδευση, αλλά και στην περίπτωση που συμμετέχουν να μην παίρνουν μέρος σε ομαδικές δραστηριότητες εκτός του τυπικού προγράμματος (Quimby & O' Brien, 2004).

Καθοριστικής σημασίας εμπόδιο είναι η έλλειψη αυτοπεποίθησης. Για τους ενήλικες εκπαιδευόμενους η αφοσίωση στον ρόλο του εκπαιδευόμενου αυξάνει τα επίπεδα άγχους και στρες που αυτοί βιώνουν, ειδικά όταν δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στην εικόνα του «καλού εκπαιδευόμενου», όπως την έχουν πλάσει οι ίδιοι στο μυαλό τους (Chartrand, 1990). Στην έλλειψη αυτοπεποίθησης συμβάλλει και η γήρανση. Είναι γεγονός ότι μετά την ηλικία των 25 ετών επηρεάζεται η ταχύτητα μάθησης κι όχι η ικανότητα (Knowles, 1980). Ωστόσο, η

παραδοχή αυτή έχει μετατραπεί σε παρανόηση και κατέληξε να γίνει στερεότυπο, με αποτέλεσμα να μειώσει την αυτοπεποίθηση των ενήλικων εκπαιδευόμενων και ειδικά των γυναικών (Xi Lin, 2016).

Εξαιρετικής σημασίας παράγοντας είναι η υποστήριξη από τον κοινωνικό περίγυρο του εκπαιδευόμενου. Οι ενήλικες εκπαιδευόμενες που δεν λαμβάνουν την έγκριση και την υποστήριξη της οικογένειάς τους και του ευρύτερου κοινωνικού τους περιβάλλοντος είναι πιθανότερο να νιώσουν μειωμένη αυτοπεποίθηση κατά τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων. Κυρίως η υποστήριξη από την οικογένεια είναι ζωτικής σημασίας για την εκπαιδευτική πορεία των ενήλικων γυναικών (McGivney, 2004).

Στην έρευνά τους σχετικά με το ζήτημα, οι Plageman & Sabina (2010) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι από το πρότερο οικογενειακό περιβάλλον ενός ατόμου τον σημαντικότερο ρόλο στην υποστήριξη σχετικά με την εκπαιδευτική πορεία του εκπαιδευόμενου είχαν οι μητέρες, ενώ μεταξύ των μελών της παροντικής οικογένειας (σε περίπτωση γάμου) ο ρόλος του υποστηρικτή μετατίθεται στους συζύγους/ συντρόφους και τα παιδιά. Είναι γεγονός ότι η υποστήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον θα λειτουργούσε ως κίνητρο ή ως παράγοντας ενθάρρυνσης για το άτομο, σχετικά με την επιδίωξή του να εκπαιδευτεί (Lin & Wang, 2015).

Μελετώντας τη σχέση των ενήλικων γυναικών εκπαιδευομένων με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους φαίνεται η επιρροή που έχει η λήψη υποστήριξης από αυτά. Πιο συγκεκριμένα, η ανεπαρκής στήριξη που λαμβάνουν και η μη έγκριση συμβάλλουν στη μείωση της αυτοπεποίθησής τους και λειτουργούν ως εμπόδιο (Jackman, 1999).

Επιπρόσθετα, η υποστήριξη από τον υπόλοιπο κοινωνικό περίγυρο του εκπαιδευόμενου φαίνεται να επηρεάζει την ικανοποίησή του από τον ρόλο του ως εκπαιδευόμενου (Kirk & Dorfman, 1983). Η υποστήριξη που λαμβάνουν τόσο από την οικογένεια όσο κι από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και από τον ίδιο τον εκπαιδευτή φαίνεται να έχει σημαντικό αντίκτυπο στη διαχείριση του ρόλου τους ως εκπαιδευόμενες, στην αυτο-εικόνα τους και στην ίδια την εκπαιδευτική τους πορεία (Quimby & O' Brien, 2004).

Το 2016 η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) διεξήγαγε έρευνα, με στόχο να συγκεντρώσει πληροφορίες για τη συμμετοχή των ενηλίκων σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Από τα στοιχεία που προέκυψαν από το ερώτημα για ποιους λόγους δεν συμμετείχαν

σε κάποιο πρόγραμμα ακόμα κι αν το ήθελαν φαίνεται πως ένα από τα κύρια εμπόδια είναι η αδυναμία κάλυψης του κόστους και ο δεύτερος λόγος φαίνεται να είναι οι οικογενειακές υποχρεώσεις, εμπόδιο που φαίνεται να επηρεάζει τις γυναίκες σε μεγαλύτερο ποσοστό, συγκριτικά με το αντίστοιχο ποσοστό των ανδρών.

Κύριοι λόγοι για τη μη συμμετοχή σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες, κατά φύλο, επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία (%)									
Κύριοι λόγοι	Σύνολο	Φύλο		Επίπεδο εκπαίδευσης			Ηλικία		
		Άνδρες	Γυναίκες	Έως κατώτερη δευτεροβάθμια	Έως μεταδευτεροβάθμια	Τριτοβάθμια	25-34	35-54	55-64
Δεν μπορούσα να καλύψω το κόστος της εκπαίδευσης	25,8	29,8	22,6	18,7	28,2	26,6	34,3	23,7	17,1
Λόγω οικογενειακών υποχρεώσεων	23,2	13,5	30,8	22,0	26,3	18,3	13,7	26,0	30,4
Οι ώρες εκπαίδευσης δεν συνδυάζονταν με τις ώρες της εργασίας μου	19,4	21,8	17,5	14,2	18,4	23,9	17,7	21,5	12,9
Δεν βρήκα κατάλληλο πρόγραμμα	12,8	16,9	9,6	9,0	12,8	15,1	18,6	10,3	11,8
Δεν υπήρχε δυνατότητα εκπαίδευσης σε λογική απόσταση	5,4	6,0	5,0	10,8	4,4	3,9	7,3	4,9	3,5
Άλλοι προσωπικοί λόγοι	5,2	4,8	5,6	8,5	3,8	5,5	6,6	3,8	8,9
Λόγω της ηλικίας μου	2,2	3,1	1,5	3,3	1,0	3,4	0,0	2,4	6,2
Άλλοι λόγοι	6,0	4,2	7,5	13,6	5,0	3,4	1,9	7,3	9,0

Ανακεφαλαιώνοντας το παρόν κεφάλαιο, είναι φανερό ότι ένα από τα κυριότερα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι ενήλικες γυναίκες στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν είναι τα κοινωνικά στερεότυπα που αυτές αντιμετωπίζουν, με αποτέλεσμα να βιώνουν αρκετό άγχος και στρες. Οι πολλαπλοί ρόλοι, στους οποίους αυτές καλούνται να αντεπεξέλθουν καθημερινά έρχονται πολλές φορές σε σύγκρουση με τον ρόλο τους ως εκπαιδευόμενες. Για τα ελληνικά δεδομένα, η γυναίκα έχει πρωταρχικά τον ρόλο της «μητέρας-νοικοκυράς» και ακολουθούν όλοι οι υπόλοιποι ρόλοι, με αποτέλεσμα να αισθάνεται ότι οι οικογενειακές της υποχρεώσεις δεν της αφήνουν τον απαραίτητο χρόνο, προκειμένου να εκπαιδευτεί.

Εντούτοις, για να αλλάξουν αυτού του είδους τα στερεότυπα, απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί ο κριτικός στοχασμός, μέσω του οποίου κάθε ενήλικος μετασχηματίζει τις παγιωμένες αντιλήψεις που προέρχονται από το κοινωνικοπολιτισμικό του πλαίσιο. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθεί η έννοια του κριτικού στοχασμού και η θεωρία της Μετασχηματίζουσας μάθησης του J. Mezirow.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3- Η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον μετασχηματισμό των στερεοτύπων

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλυθούν οι έννοιες του κριτικού στοχασμού και της θεωρίας της Μετασχηματίζουσας Μάθησης του J. Mezirow, καθώς και το πώς αυτά συνδέονται με τον μετασχηματισμό των εδραιωμένων στερεοτυπικών αντιλήψεων.

3.1- Κριτικός στοχασμός- Εννοιολογική προσέγγιση

Ο όρος «κριτικός στοχασμός» ή «κριτική σκέψη», «κριτική συνειδητοποίηση», «κριτική ανάλυση» ως έννοια έχει απασχολήσει εκτενώς τη διεθνή βιβλιογραφία. Ωστόσο, δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός ανάμεσά τους ούτε προκύπτει ένας ορισμός που να περικλείει όλα τα χαρακτηριστικά της έννοιας. Η ιστορία του ξεκινάει από την αρχαία Ελλάδα, όταν οι αρχαίοι Έλληνες (Σωκράτης, Αριστοτέλης, κ.α) ασχολήθηκαν με αυτόν. Στη σύγχρονη εποχή, ωστόσο, έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες σχετικά με την έννοια αυτή.

Πιο αναλυτικά, ο John Dewey (1910) αναφέρεται στον «αντανακλαστικό στοχασμό» («reflective thinking») τονίζοντας ότι κατά τη διαδικασία του κριτικού στοχασμού συμβαίνουν ταυτόχρονα διάφορες υποεπεξεργασίες που εμπλέκονται σ' αυτές τις «αντανακλαστικές» λειτουργίες. Έτσι, το άτομο, αρχικά, βιώνει μια κατάσταση αμηχανίας και δισταγμού και, στη συνέχεια, εμπλέκεται νοητικά σε μια διαδικασία έρευνας, με σκοπό να αναλύσει καλύτερα τα γεγονότα και να διαπιστώσει αν η συγκεκριμένη ιδέα ισχύει ή όχι (Dewey J. , 1910). Για τον ίδιο, η σκέψη περικλείει συναισθήματα, όπως η αμηχανία, η σύγχυση και η αμφιβολία, καθώς, επίσης, δεν τελείται μηχανικά ούτε συνδέεται με την ηθική του ατόμου (Dewey J. , 1910).

Αναλυτικότερα, για τον Dewey (1938), ο κριτικός στοχασμός είναι μία ενεργητική διαδικασία, καθώς κάθε ιδέα εξετάζεται αυτούσια, θέτοντας ερωτήματα και με προσεκτική εξέταση των πληροφοριών. Επιπλέον, το άτομο μπαίνει σε μία διαδικασία ελέγχου της εγκυρότητας των πληροφοριών που δέχεται. Ωστόσο, αυτή η διαδικασία γίνεται συνειδητά και όχι παθητικά. Έχοντας ως βάση συγκεκριμένα δεδομένα και θέτοντάς τα υπό επεξεργασία, δημιουργεί μία νέα ιδέα, την οποία, όμως, θέτει υπό το πρίσμα της αλλαγής –σε προσωπικό ή κοινωνικό επίπεδο– που μπορεί αυτή η ιδέα να επιφέρει (Κόκκος Α. , 2009).

Ο Garrison (1992) υποστηρίζει ότι ο κριτικός στοχασμός είναι μια πολυσύνθετη διαδικασία, κατά την οποία ο άνθρωπος «μεταφέρεται» νοητικά έξω από τον κόσμο που τον περιβάλλει και μπαίνει σε μια διαδικασία ενός εσωτερικού διαλόγου, προκειμένου να στοχαστεί σχετικά με αφηρημένες έννοιες. Μέσω αυτής της διαδικασίας ανακαλύπτει λύσεις για τα προβλήματά του και αντιλαμβάνεται τις εμπειρίες του.

Δεδομένου ότι ο άνθρωπος είναι καθημερινά ο αποδέκτης ενός τεράστιου όγκου πληροφοριών, καλείται να «φιλτράρει», δηλαδή να εξετάσει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους, καθώς ταυτόχρονα να αναζητήσει τις βαθύτερες αιτίες που κρύβονται πίσω από αυτές τις πληροφορίες (Burbules & Berk, 1999).

Στην ίδια γραμμή κινείται και ο R. Paul (1993), ο οποίος θεωρεί ότι ο άνθρωπος πρέπει να μάθει όχι μόνο να θέτει επιχειρήματα, αλλά και να ασκεί κριτική στην λογική των επιχειρημάτων που συναντά στην καθημερινότητά του. Για τον ίδιο, ο άνθρωπος που δεν εξετάζει τις πεποιθήσεις του, δεν απελευθερώνεται και αντιδρά μηχανικά, χωρίς αυτοπειθαρχία.

Ωστόσο, η ικανότητα για κριτική σκέψη δεν είναι έμφυτο χαρακτηριστικό του ανθρώπου. Πέρα από την εξέταση πληροφοριών, την αναζήτηση βαθύτερων αιτιών, την ενδυνάμωση της λογικής, πολλοί συγγραφείς υποστηρίζουν ότι σκοπός της εκπαίδευσης είναι η καλλιέργεια της διάθεσης του ανθρώπου να το κάνει (Κόκκος Α. , 2009). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος που μπαίνει στη διαδικασία να εξετάσει πέρα από τα προφανή, βελτιώνει τον τρόπο ζωής του και μαθαίνει να μην καθοδηγείται από τις ενστικτώδεις ορμές του, αλλά να ορίζει ο ίδιος τον εαυτό του και να αυτοκατευθύνεται (Dewey J. , 1910).

Ο Missimer (1994) προτείνει δύο οπτικές για την κριτική σκέψη: την ατομική και την κοινωνική. Η κοινή προϋπόθεση και των δύο είναι η παράθεση επιχειρημάτων βασισμένων στη λογική σκέψη. Ωστόσο, θα πρέπει να είναι απαλλαγμένη από προκαταλήψεις. Κατά συνέπεια, στηρίζεται στον χαρακτήρα του ανθρώπου, ο οποίος θα πρέπει να είναι αμερόληπτος και αντικειμενικός. Από κοινωνικής πλευράς, η κριτική σκέψη αφορά την αιτιολογημένη λογική σκέψη που επηρεάζεται από άλλες δικαιολογημένες απόψεις γύρω από ένα ζήτημα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο άνθρωπος που χαρακτηρίζεται από κριτική σκέψη, θα πρέπει να αντιμετωπίζει ένα ζήτημα πολυδιάστατα από όλες του τις οπτικές.

Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις μεταξύ των ερευνητών για τον κριτικό στοχασμό. Ο Glaser (1942) θεωρεί ότι ο κριτικός στοχασμός περιλαμβάνει μια βαθιά εξέταση των προβλημάτων που το άτομο βιώνει καθημερινά, η οποία στηρίζεται στον ορθολογισμό και τη συλλογιστική πορεία, αλλά και την ικανότητα του ατόμου να τα εφαρμόζει.

Ταυτόχρονα, ο Paul (1993) υποστηρίζει ότι ο κριτικός στοχασμός βασίζεται στην πειθαρχημένη σκέψη (ανάλογα κάθε φορά με το εκάστοτε πρόβλημα που το άτομο καλείται να αντιμετωπίσει). Επίσης, χαρακτηριστικό του αποτελεί το γεγονός ότι διαπνέεται από σαφήνεια, αντικειμενικότητα και αμεροληψία, συνέπεια και ακρίβεια (Τριλιανός, 1997). Ακόμη, οι Ennis και Norris θεωρούν ότι κριτικός στοχασμός είναι το να σκέφτεται κανείς στοχαστικά και ορθολογικά, εστιάζοντας στη λήψη μιας απόφασης ως προς το τι πρέπει να πιστεύει ή να πράττει ένα άτομο (1989).

Αναμφίβολα, ο John Dewey επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την εκπαίδευση ενηλίκων και πολλούς στοχαστές της Δια Βίου Μάθησης μέχρι σήμερα, με την έννοια που έδωσε στον κριτικό στοχασμό. Εκτός από τον J. Dewey, όμως, η κριτική φιλοσοφία επηρεάστηκε και από τον Marx και τους νεομαρξιστές, οι οποίοι θεωρούν ότι για την επίτευξη της κοινωνικής καλλιέργειας, απαραίτητο εργαλείο αποτελεί η καλλιέργεια της αμεροληψίας και του ορθολογισμού ενός ατόμου (Παπασταμάτης, 2010).

Καθοριστικό ρόλο στην κατεύθυνση αυτή είχε η Σχολή της Φρανκφούρτης που –μεταξύ άλλων– σημαντικός εκπρόσωπός της είναι ο Jurgen Habermas. Ο J. Habermas (1972) υποστήριξε ότι σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η αναζήτηση χειραφέτησης και της αυτονομίας μέσα από αυτομορφωτικές διαδικασίες.

Ο J. Habermas, αναφερόμενος στην ανάπτυξη της γνώσης, διακρίνει τα ανθρώπινα ενδιαφέροντα σε τρεις κατηγορίες. Πρώτον, τα «τεχνικά ενδιαφέροντα», δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αξιοποιεί την φύση για την επίτευξη κοινωνικής ευημερίας. Δεύτερον, τα «πρακτικά ενδιαφέροντα», τα οποία προκύπτουν από τις κοινωνικοσυναισθηματικές ανάγκες του ατόμου. Τρίτον, τα «χειραφετικά ενδιαφέροντα», τα οποία προκύπτουν από την ανάγκη του ανθρώπου για ελευθέρωση από την καταπίεση (Παπασταμάτης, 2010). Έτσι, σύμφωνα με τον J.

Habermas (1972), για να επιτευχθεί αυτή η απελευθέρωση, θα πρέπει ο κάθε άνθρωπος να αμφισβητεί όλα όσα θεωρεί δεδομένα και αληθή.

Από την Σχολή της Κριτικής Θεωρίας της Φρανκφούρτης έχει επηρεαστεί μεταξύ άλλων και ο Stephen Brookfield, ο οποίος υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση ενηλίκων είναι συνυφασμένη με την κοινωνική αλλαγή (Παπαγεωργίου Η. , 2010). Για τον ίδιο, στόχος της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι η δημιουργία ενεργών πολιτών (Κόκκος Α. , 2009).

Το έργο του διακρίνεται από δύο βασικές έννοιες: την «ιδεολογία» και την «ηγεμονία». Ο όρος «ιδεολογία» αφορά τις κοινώς αποδεκτές στάσεις, συμπεριφορές και αντιλήψεις, οι οποίες είναι παγιωμένες στην κοινωνία. Τονίζει, μάλιστα, ότι αυτές είναι κοινωνικά κατασκευάσματα, με σκοπό να διατηρηθεί το υπάρχον κοινωνικοοικονομικό σύστημα που ενισχύει και παγιώνει τις κοινωνικές ανισότητες (Brookfield, 2005). Η δεύτερη έννοια είναι αυτή της «ηγεμονίας» που αναφέρεται στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών στην κοινωνία που στοχεύουν στο να διατηρείται το υπάρχον πολιτικό σύστημα (Brookfield, 2005).

Για τον S. Brookfield κριτικός στοχασμός είναι ο μετασχηματισμός τέτοιου είδους παγιωμένων αντιλήψεων. Πιο συγκεκριμένα, το άτομο να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται και να αμφισβητεί τις υπάρχουσες ηγεμονικές παραδοχές (Brookfield, 2012). Κατ' αυτόν τον τρόπο, το άτομο μπαίνει σε μία διαδικασία εξέτασης των πράξεων και των αντιλήψεών του με αντικειμενικό τρόπο –ως εξωτερικός παρατηρητής– και αφού τις επεξεργάζεται, τις αμφισβητεί και τις επαναπροσδιορίζει (Brookfield, 2012).

Παρακάτω, θα παρουσιαστεί αναλυτικά η θεωρία της μετασχηματίζουσας μάθησης, σύμφωνα με την οποία ο κριτικός στοχασμός είναι βασικό ζητούμενο, προκειμένου να μετασχηματιστούν οι παγιωμένες αντιλήψεις που συνοδεύουν έναν ενήλικα.

3.2- Μετασχηματίζουσα Μάθηση

Αναντίρρητα, έχουν διατυπωθεί σημαντικές θεωρίες που αφορούν την εκπαίδευση ενηλίκων. Μία από αυτές, η οποία έχει σταθεί ορόσημο για την επιστήμη αποτελεί η «Θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης» του Jack Mezirow, η οποία υποστηρίζει ότι η μάθηση είναι απόρροια του κριτικού στοχασμού πάνω στην εμπειρία (Κόκκος Α. , 2009). Έναυσμα στάθηκε το 1970, η επιστροφή της συζύγου του στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση, με αποτέλεσμα ο

Mezirow να εκπονήσει μία ποιοτική έρευνα για τις γυναίκες που αποφασίζουν να επιστρέψουν στην εκπαίδευση, η οποία, μάλιστα, τον οδήγησε στη θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης (Κουλαουζίδης, 2013).

Στην έρευνά του παρατήρησε ότι οι μετασχηματισμοί που συντελούνταν ακολουθούσαν τα παρακάτω στάδια:

- Αποπροσανατολιστικό δίλημμα
- Αυτο-εξέταση και παράλληλα βίωση συναισθημάτων φόβου, θυμού, ενοχής ή ντροπής
- Κριτική αξιολόγηση των υποθέσεων
- Αναγνώριση ότι η δυσαρέσκεια κάποιου είναι κοινή με τη διαδικασία του μετασχηματισμού
- Εξέταση των επιλογών για νέους ρόλους, σχέσεις και δράσεις
- Σχεδιασμός μίας πορείας δράσης
- Απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων για την υλοποίηση των σχεδίων του
- Προσωρινή δοκιμή νέων ρόλων
- Οικοδόμηση ικανοτήτων και αυτοπεποίθησης σε νέους ρόλους και σχέσεις
- Επανένταξη στη ζωή, έχοντας ως βάση τις συνθήκες που του υπαγορεύει η νέα του οπτική (Mezirow J. , 2000, σελ. 22).

Για τον Mezirow ο σκοπός της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι ο μετασχηματισμός των ατόμων, μέσω της νοηματοδότησης και της ερμηνείας της ανθρώπινης εμπειρίας (Imel, 1998). Η μάθηση προϋποθέτει ότι θα υπάρχει ένας μετασχηματισμός, δηλαδή το άτομο θα αλλάξει κάποιες από τις αντιλήψεις του, τις στάσεις και τις συμπεριφορές του που αποτελούν τα νοηματικά του σχήματα (meaning schemes). Ταυτόχρονα, όμως, θα υπάρχει και βαθύτερη αλλαγή των αντιλήψεων και της ερμηνείας που δίνει ο καθένας για τον κόσμο, δηλαδή των νοηματικών του συνόλων (meaning perspectives) (Mezirow & Associates, 1990). Στόχος είναι η προσωπική ανάπτυξη του ατόμου και η απαγκίστρωσή του από παγιωμένες αντιλήψεις, στάσεις, αξίες και απόψεις (Λιντζέρης, 2008).

Ο Mezirow ακολουθεί το μοντέλο της απελευθερωτικής μάθησης και θεωρεί ότι στόχος της είναι ο μετασχηματισμός της θεώρησης (perspective transformation), δηλαδή μία διεργασία βασισμένη στον κριτικό στοχασμό που αφορά «*το πώς και το γιατί οι παραδοχές ενός ανθρώπου*

επηρεάζουν τον τρόπο αντίληψης, κατανόησης και τα συναισθήματα ενός ατόμου για τον κόσμο [...] και ο μετασχηματισμός αυτών των παραδοχών, έτσι ώστε να επιτευχθεί μία ολοκληρωμένη, εξελιγμένη και πιο ανοιχτή αντίληψη», αλλά βασική προϋπόθεση είναι και η λήψη αποφάσεων και η δραστηριοποίηση βάσει της νέας αντίληψης και κατανόησης των πραγμάτων (Mezirow & Associates, 1990, σσ. 2-3).

3.3- Η συμβολή του κριτικού στοχασμού στον μετασχηματισμό των στερεοτύπων

Σύμφωνα με την θεωρία του Mezirow, το άτομο από μικρή ηλικία υιοθετεί από την κοινωνία στην οποία ανήκει στάσεις, αντιλήψεις και πεποιθήσεις. Αυτό συμβαίνει κυρίως μηχανικά, ασυνείδητα, χωρίς αυτή η διαδικασία να περιλαμβάνει τον κριτικό στοχασμό. Ως αποτέλεσμα, αυτές εδραιώνονται και δημιουργούν το προσωπικό σύστημα αξιών, στάσεων και συμπεριφορών και ριζώνουν βαθιά στην ψυχοσύνθεση του ατόμου, αποτελώντας το προσωπικό παράδειγμα (paradigm), δηλαδή τον τρόπο, με τον οποίο ο καθένας ερμηνεύει τον κόσμο (Mezirow & Associates, 1990). Μάλιστα, οι παγιωμένες αυτές αντιλήψεις, οι οποίες πολλές φορές αποτελούν τις προσωπικές, πολιτισμικές και ψυχολογικές προκαταλήψεις του ατόμου, εν μέρει νοηματοδοτούν τις εμπειρίες του ατόμου και, από την άλλη, πολλές φορές διαστρεβλώνουν την πραγματικότητα (Λιντζέρης, 2008).

Αυτό σημαίνει ότι κάθε ενήλικας έχει σχηματίσει ένα πλαίσιο αναφοράς, το οποίο προέρχεται από τις εμπειρίες, τις αξίες και τα συναισθήματά του και είναι καθοριστικό για τον τρόπο ζωής του. Επιπλέον, όπως προσθέτει ο Mezirow, τα πλαίσια αναφοράς είναι ο τρόπος, με τον οποίο το άτομο κατανοεί τις εμπειρίες του και διαμορφώνει τις προσδοκίες, τις απόψεις, τις στάσεις, τα συναισθήματα και τις γνώσεις του (Mezirow J. , 1997).

Το πλαίσιο αναφοράς του κάθε ανθρώπου αποτελείται από δύο διαστάσεις: πρώτα απ' όλα, τις «συνήθειες του νου» και αφετέρου «την άποψη». Οι «συνήθειες του νου», όπως τις ονομάζει, είναι ένα σύνολο κωδίκων που επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης του ανθρώπου και προέρχονται από το κοινωνικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό, οικονομικό, ψυχολογικό και πολιτιστικό υπόβαθρο του κάθε ανθρώπου (Mezirow J. , 1997).

Μάλιστα, ο ίδιος ο Mezirow, για να εξηγήσει καλύτερα την έννοια, παραθέτει το παράδειγμα του εθνοκεντρισμού, το οποίο είναι το αποτέλεσμα μιας «συνήθειας του νου» και τονίζει ότι αυτό συμβαίνει επειδή τα άτομα έχουν την προδιάθεση να θεωρούν τους ανθρώπους

εκτός της ομάδας τους ως κατώτερους. Επίσης, μπορεί να οφείλεται και σε συμπλέγματα των συναισθημάτων, των πεποιθήσεων και των στάσεων απέναντι και σε άλλα άτομα ή ομάδες, όπως για είναι για παράδειγμα οι γυναίκες, οι έγχρωμοι άνθρωποι, οι ομοφυλόφιλοι κ.τ.λ (Mezirow J. , 1997).

Οι «απόψεις» αλλάζουν συνεχώς για το άτομο, σε αντίθεση με τις «συνήθειες του νου». Αυτό συμβαίνει όταν το άτομο καλείται να επιλύσει προβλήματα ή όταν το άτομο αναγκάζεται να τροποποιήσει τις παραδοχές του, κατά την προσπάθειά του να νοηματοδοτήσει ένα βίωμα του, αλλά οι πρότερες γνώσεις και παραδοχές του κρίνονται αναποτελεσματικές. Επίσης, οι «απόψεις» είναι πιο προσιτές στην ανατροφοδότηση και την ανταλλαγή απόψεων από άλλους ανθρώπους (Mezirow J. , 1997).

Οι ενήλικες έχουν τη τάση να θέλουν να νοηματοδοτήσουν τις εμπειρίες τους. Συνήθως, η νοηματοδότηση της εμπειρίας γίνεται έχοντας ως βάση τις προϋπάρχουσες γνώσεις και στάσεις. Ωστόσο, μερικές φορές το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με καταστάσεις, τις οποίες δε μπορεί να επιλύσει αντλώντας από τις πρότερες γνώσεις και εμπειρίες του. Επιπλέον, μία ξαφνική εμπειρία, ένα «αποπροσανατολιστικό δίλημμα», όπως το ονομάζει ο Mezirow, είναι καταστάσεις που οδηγούν στον «μετασχηματισμό θεώρησης» (Λιντζέρης, 2008).

Έτσι, για τον ίδιο, η Μετασχηματίζουσα Μάθηση είναι είναι μία διεργασία, κατά την οποία το άτομο «μετασχηματίζει τα δεδομένα πλαίσια αναφοράς του, προκειμένου να γίνουν πιο περιεκτικά, στοχαστικά και έτοιμα για αλλαγή, έτσι ώστε να παράγουν πεποιθήσεις πιο ειλικρινείς και πιο ικανές να οδηγήσουν την παρώθηση σε πράξη» (Mezirow, Taylor, & Associates, 2009, σελ. 92). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο ενήλικας καλείται να μπει σε μία διαδικασία κριτικής επανεξέτασης της νοητικής του συνήθειας να την μετασχηματίσει και εν τέλει να νοηματοδοτήσει την εμπειρία του (Κόκκος Α. , 2009).

Σημείο – κλειδί που αποτελεί βασική προϋπόθεση για να επιτευχθεί η Μετασχηματίζουσα Μάθηση είναι ο κριτικός στοχασμός (critical reflection). Φανερά επηρεασμένος από το έργο του Dewey, του Habermas και του Freire, ο Mezirow υποστήριξε ότι ο κριτικός στοχασμός καθορίζει την εικόνα που έχει το άτομο σχετικά με το περιεχόμενο ενός προβλήματος, αλλά και ως προς τον τρόπο αντιμετώπισής του. Επιπλέον, συμβάλλει στη μεταμόρφωση των νοητικών σχημάτων και των πεποιθήσεων του, για να ανακαλύψει ποιες είναι

σωστές και ποιες λανθασμένες, καθώς επίσης, επηρεάζει τα πλαίσια αναφοράς του ατόμου (Mezirow & Συνεργάτες, 2007); (Λιντζέρης, 2008).

Σύμφωνα με τον ίδιο, οι αναθεωρήσεις αυτές μέχρι το άτομο να μπορεί να μετασχηματίσει σε βάθος την προσέγγισή του είναι ο πραγματικός σκοπός της εκπαίδευσης ενηλίκων που στοχεύει στην προσωπική και την κοινωνική αλλαγή (Λιντζέρης, 2008). Επομένως, για να επιτευχθεί η Μετασχηματίζουσα Μάθηση βασικό κριτήριο αποτελεί ο κριτικός στοχασμός. Έτσι, το άτομο θα πρέπει να είναι σε θέση να προσαρμόσει τη νέα πληροφορία στην προσωπικότητά του και ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του και με βάση το δικό του κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο (Illeris, 2004).

Επίσης, άλλος ένας βασικός πυλώνας της Μετασχηματίζουσας Μάθησης είναι ο διάλογος που έχει ως στόχο τη νοηματοδότηση ενός βιώματος και την αναζήτηση των αιτιών του και την επεξεργασία διαφορετικών ιδεών. Για τον Mezirow, ο διάλογος μπορεί να είναι τριών ειδών: διαλεκτικός, ορθολογικός και κριτικός (Λιντζέρης, 2008) (Mezirow J. , 1997). Καθοριστικός σε αυτό είναι ο ρόλος του εκπαιδευτή ενηλίκων που θα πρέπει να θέτει τους κατάλληλους κανόνες για τη δημιουργία ενός κλίματος ενθάρρυνσης ενός δημοκρατικού διαλόγου ως μοναδικού τρόπου για να επιτευχθεί η μάθηση (Λιντζέρης, 2008).

Συνοψίζοντας το παρόν κεφάλαιο, γίνεται αντιληπτό ότι ο κριτικός στοχασμός είναι ζωτικής σημασίας προϋπόθεση, προκειμένου το άτομο να μετασχηματίσει τις εδραιωμένες αντιλήψεις, στάσεις και αξίες του. Υπό αυτή την έννοια, τα κοινωνικά στερεότυπα που αντιμετωπίζουν οι ενήλικες γυναίκες στην προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν είναι παγιωμένες νοοτροπίες, οι οποίες προέρχονται από το κοινωνικοπολιτισμικό γίνεσθαι και λειτουργούν ως εμπόδιο στην εκπαιδευτική πορεία τους. Επομένως, για να αρθούν αυτού του είδους τα εμπόδια, η εκπαίδευση ενηλίκων καλείται να μετασχηματίσει αυτές τις αντιλήψεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4- Βιβλιογραφική ανασκόπηση αντίστοιχων ερευνών

4.1- Διατύπωση ερευνητικού στόχου βάσει βιβλιογραφίας ή εμπειρικής έρευνας

Κατόπιν ενδελεχούς βιβλιογραφικής έρευνας σχετικά με το παρόν θέμα, φαίνεται πως υπάρχουν αντίστοιχες έρευνες στον ελληνικό χώρο, ωστόσο είναι αρκετά περιορισμένες. Πιο αναλυτικά:

Η ποιοτική έρευνα της Τουτζιάρη Ιορδάνας (2019), με τίτλο «Το φύλο ως παράγοντας καθορισμού των κινήτρων συμμετοχής, της προσωπικής ανάπτυξης και της μετασχηματίζουσας μάθησης στην εκπαίδευση ενηλίκων. Η περίπτωση του ΣΔΕ Σερρών» από την οποία αναδείχθηκε ότι το ισχυρότερο κίνητρο της φοίτησής τους στα ΣΔΕ είναι η επαγγελματική ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, η έρευνα ανέδειξε πως οι συμμετέχοντες αισθάνονται ότι η φοίτησή τους εκεί τους εξελίσσει και τους βοηθά να αποκτήσουν νέες δεξιότητες και στάσεις. Ακόμη, επισημάνθηκε ότι ο παράγοντας φύλο δεν είναι τόσο καθοριστικός, όσο τα προσωπικά κίνητρα του κάθε ατόμου.

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι το δείγμα αποτελούνταν από συμμετέχοντες με ανομοιογένεια στα δημογραφικά τους χαρακτηριστικά που μπορεί να επηρέασε τα αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα περιλάμβανε περισσότερους άνδρες με μικρά παιδιά απ' ότι γυναίκες, μιας και οι συμμετέχουσες στη συγκεκριμένη έρευνα είχαν παιδιά είτε στην εφηβεία είτε ενήλικα. Επίσης, από την ίδια έρευνα φάνηκε ότι οι άντρες συμμετείχαν για επαγγελματικούς λόγους, ενώ οι γυναίκες για την ίδια τη μάθηση. Επιπλέον, η ίδια η ερευνήτρια αναφέρει πως το δείγμα δεν φάνηκε να είναι το πλέον κατάλληλο, ενώ πολλοί από τους ερωτώμενους είτε ήταν διστακτικοί είτε δεν κατάφεραν να δώσουν ολοκληρωμένες απαντήσεις σε ερωτήσεις που αφορούσαν τον παράγοντα φύλο.

Επιπρόσθετα, το 2020 δημοσιεύτηκε η ποιοτική έρευνα της Σοφίας Σταμάτη, με τίτλο «Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευόμενες γυναίκες κατά τη φοίτησή τους στα ΣΔΕ: Ο ρόλος του φύλου και του κοινωνικού περιβάλλοντος στην ενίσχυσή τους». Το δείγμα αποτελούνταν από 8 ενήλικες γυναίκες εκπαιδευόμενες στο ΣΔΕ Ναυπλίου και συγκεκριμένα, στο παράρτημα Κρανιδίου. Από τα αποτελέσματα αναδείχθηκε η ενίσχυση της αυτοαντίληψής τους μέσα από τη φοίτησή τους στο ΣΔΕ. Παράλληλα, οι κυριότερες απαντήσεις που δόθηκαν αναφέρουν ως κυριότερα εμπόδια τα καταστασιακά, κυρίως λόγω των οικογενειακών

υποχρεώσεων και εμπόδια προδιάθεσης, όπως είναι το άγχος, οι τύψεις, ο φόβος και οι προκαταλήψεις/ στερεότυπα.

Ωστόσο, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο κάποιων από τις συμμετέχουσες οδήγησε στην ανάγκη αναδιατύπωσης των ερωτημάτων, με αποτέλεσμα, όπως αναφέρει και η ίδια η ερευνήτρια, να έχουν δημιουργηθεί κάποιες παρανοήσεις που σε συνδυασμό με τον μικρό αριθμό συμμετεχουσών κάνει το δείγμα μη αντιπροσωπευτικό. Ακόμη, πρέπει να ληφθεί υπόψιν το γεγονός ότι η ίδια η ερευνήτρια ήταν και εκπαιδύτρια στο ΣΔΕ την περίοδο που έγινε η έρευνα, οπότε πιθανόν να αποθάρρυνε τις συνεντευξιαζόμενες από μία ειλικρινή απάντηση και να μην αισθάνονταν απόλυτα ελεύθερες να πουν τη γνώμη τους.

Άλλη μία πρόσφατη έρευνα είναι αυτή της Μαλάμη Τσαμπίκας- Χαράς (2020), με τίτλο «Έμφυλες διακρίσεις σε μη τυπικές μορφές εκπαίδευσης», στην οποία μελετάται αν το εκπαιδευτικό σύστημα των μη τυπικών δομών εκπαίδευσης προωθεί την άμβλυνση των έμφυλων διακρίσεων. Η έρευνα είναι ποσοτική και το δείγμα αποτελείται από πενήντα σπουδαστές του ΚΕΚ Ρόδου, στην οποία φάνηκε πως τα δημογραφικά στοιχεία του κάθε ατόμου δεν επηρεάζουν τις αντιλήψεις του προς το άλλο φύλο. Επίσης, ένα μικρό ποσοστό των συμμετεχόντων φάνηκε να έχει αρνητική προδιάθεση απέναντι σε άτομο διαφορετικού κοινωνικού/ βιολογικού φύλου.

Παρ' όλα αυτά, η έρευνα μελετά μη τυπικές μορφές εκπαίδευσης ενηλίκων. Επιπλέον, το δείγμα αποτελείται από σπουδαστές του ΚΕΚ Ρόδου και λόγω του μικρού του μεγέθους δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό. Επίσης, η ηλεκτρονική διανομή του ερωτηματολογίου αποκλείει ένα ποσοστό του πληθυσμού, ενισχύοντας την άποψη για μη αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος.

Το 2020, δημοσιεύτηκε η ποιοτική έρευνα της Γκιάτα Στυλιανής, με τίτλο «Η συμβολή του κριτικού στοχασμού στην κατανόηση των κοινωνικών παραγόντων που λειτουργούν ως εμπόδια στη συμμετοχή των γυναικών στην εκπαίδευση», στην οποία συμμετείχαν 15 γυναίκες (εκ των οποίων 13 πτυχιούχοι ΑΕΙ της Ελλάδας και 2 αντίστοιχου τίτλου σπουδών από Αρμενία), οι οποίες συμμετείχαν σε μεταπτυχιακά προγράμματα. Η έρευνα ανέδειξε ότι οι λόγοι συμμετοχής τους ήταν η προσωπική και επαγγελματική τους ανέλιξη. Κάποιες από αυτές δήλωσαν ότι είχαν την υποστήριξη της οικογένειάς τους, ενώ οι περισσότερες αντιμετώπισαν

είτε αρνητική συμπεριφορά είτε αδιαφορία. Επιπλέον, οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις φαίνεται να αποτελούσαν τροχοπέδη στην εκπαιδευτική τους πορεία.

Εντούτοις, η συγκεκριμένη έρευνα εστιάζει γενικά στην επιστροφή τους στην εκπαίδευση, κυρίως σε μεταπτυχιακά προγράμματα, γεγονός που σημαίνει ότι οι συμμετέχουσες έχουν υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Ακόμη, η έρευνα διεξήχθη εν μέσω πανδημίας, με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η προσωπική επαφή που καλλιεργεί ένα κλίμα οικειότητας, απαραίτητο για τη σωστή διεξαγωγή ποιοτικών ερευνών. Επιπρόσθετα, είναι αμφίβολο το κατά πόσο παρουσιάστηκαν τα αληθή στοιχεία, αφού πρόκειται για ερωτήσεις που αφορούν τον οικογενειακό τους βίο και η έλλειψη ενός οικείου κλίματος λειτουργεί ως αποτρεπτικός παράγοντας στην εκμείευση πληροφοριών.

Το 2021, στην ποιοτική έρευνα της Ιωάννας Βλαμάκη, με τίτλο «Γυναίκες εκπαιδευόμενες σε ΣΔΕ: Η συμβολή της φοίτησης στον μετασχηματισμό παραδοχών σχετικά με την έμφυλη τους ταυτότητα και στην ενδυνάμωση των γυναικών» φαίνεται πως οι γυναίκες που συμμετείχαν είχαν θετική αυτοεικόνα και δεν παρουσίασαν στερεοτυπικές αντιλήψεις ως προς την αυτοεικόνα τους. Παρ' όλα αυτά, όταν ρωτήθηκαν σχετικά με τους λόγους για τους οποίους εγκατέλειψαν το σχολείο, από τις απαντήσεις τους φάνηκε πως οι στερεοτυπικές αντιλήψεις που είχαν ως προς τον κοινωνικό τους ρόλο διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι οι συμμετέχουσες δεν φαίνεται να θεωρούν ότι η συμμετοχή τους στα ΣΔΕ άλλαξε την αντίληψή τους για το φύλο τους.

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι στη συγκεκριμένη έρευνα συμμετείχε μόνο ένα μικρό δείγμα από γυναίκες που ανήκαν στον δεύτερο κύκλο σπουδών στο ΣΔΕ, το οποίο ήταν δείγμα ευκολίας, γεγονός που περιορίζει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων. Επιπλέον, ο μετασχηματισμός των παραδοχών τους μελετήθηκε μόνο μέσα από τις αναμνήσεις των ερωτηθέντων. Τέλος, το γεγονός ότι η έρευνα διεξήχθη τηλεφωνικά σε κάποιες περιπτώσεις, λόγω των συνθηκών της πανδημίας σημαίνει ότι η ερευνήτρια δεν ήταν σε θέση να παρατηρεί εξωγλωσσικά στοιχεία, ώστε να εξασφαλίσει μία καλύτερη εικόνα.

Όσον αφορά παρόμοιες έρευνες στο εξωτερικό παρατηρείται πως οι έμφυλες διακρίσεις και γενικά τα κοινωνικά στερεότυπα και οι προκαταλήψεις απέναντι στις γυναίκες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο ως εμπόδια στην εκπαίδευση των ενήλικων γυναικών και

μάλιστα εξακολουθούν να υφίστανται και στους υπόλοιπους τομείς της ζωής τους και την εργασία τους. Πιο συγκεκριμένα:

Οι Massing & Gauly (2017) στην έρευνα τους για τις διαφορές στα δύο φύλα ως προς τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση/ κατάρτιση σε δώδεκα διαφορετικές χώρες, με διαφορετικά πολιτικά συστήματα υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή τους κρίνεται τόσο από τις προσωπικές όσο και από τις πολιτικές συνθήκες της εκάστοτε κοινωνίας. Για αυτούς, σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, η εκπαίδευση-κατάρτιση είναι το μέσον, για να φτάσει το άτομο πιο κοντά στο οικονομικό κέρδος. Ως εκ τούτου, οι γυναίκες τείνουν να έχουν λιγότερες ευκαιρίες συμμετοχής σε εκπαιδευτικά προγράμματα. Επίσης, συνήθως απασχολούνται μερικώς και τις περισσότερες φορές όχι για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για τους ίδιους (2017), αυτό συμβαίνει, διότι οι γυναίκες έχουν αναλάβει τις οικογενειακές ευθύνες, ως απότοκο του κοινωνικού τους ρόλου.

Πράγματι, όπως φαίνεται από τη συγκεκριμένη έρευνα τα έμφυλα στερεότυπα φαίνεται να λειτουργούν καθοριστικά για τη συμμετοχή τους στην Εκπαίδευση Ενηλίκων. Μέχρι σήμερα, οι εργοδότες δίνουν περισσότερες ευκαιρίες στους άντρες, θεωρώντας ότι οι γυναίκες δε μπορούν να είναι το ίδιο αφοσιωμένες στην εργασία τους. Ακόμη, φαίνεται πως τα κράτη που λειτουργούν πιο υποστηρικτικά απέναντι στις γυναίκες έχουν καλύτερα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών σε προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων, όπως είναι οι σκανδιναβικές χώρες, σε αντίθεση με τα κράτη που δεν προωθούν τέτοιες πολιτικές, με αποτέλεσμα εκεί η συμμετοχή των ανδρών να είναι μεγαλύτερη (Massing & Gauly, 2017).

Στην έρευνα των Vaculikova J. et al. (2021), που μελετά τη συμμετοχή των ανδρών και γυναικών στην Εκπαίδευση Ενηλίκων στην Τσεχία παρατηρήθηκε ότι οι γυναίκες συμμετείχαν σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους άνδρες στην τυπική εκπαίδευση, έτσι ώστε να εξασφαλίσουν περισσότερα προσόντα για επαγγελματικούς λόγους. Επιπρόσθετα, φαίνεται πως οι εργοδότες επενδύουν κεφάλαια για την κατάρτιση σε μεγαλύτερο ποσοστό στους άνδρες απ' ότι στις γυναίκες. Ακόμη, στην ίδια έρευνα οι ερωτώμενες γυναίκες απάντησαν ότι τα μεγαλύτερα εμπόδια για τη συμμετοχή τους στην Εκπαίδευση Ενηλίκων είναι: το κόστος συμμετοχής και οι οικογενειακές υποχρεώσεις. Μάλιστα, σύμφωνα με την ίδια έρευνα (2021) φαίνεται πως εξακολουθούν να υφίστανται ανισότητες, καθώς η έλλειψη χρηματοδότησης από τους εργοδότες

για την κατάρτιση των γυναικών λειτουργεί ως αποτρεπτικός παράγοντας και καλλιεργεί τις ανισότητες.

Οι Blossfeld et al. (2015), στη συγκριτική μελέτη τους μεταξύ των χωρών της Ευρώπης, Αυστραλίας και Αμερικής παρατήρησαν ότι σε όλα τα κράτη υπήρχαν διαφορές στο ωρομίσθιο μεταξύ ανδρών και γυναικών, με εξαίρεση τις ΗΠΑ. Επιπλέον, φαίνεται πως το καλύτερο εκπαιδευτικό υπόβαθρο των γυναικών δε συνεισφέρει στην βελτίωση της θέσης της στον επαγγελματικό τομέα, εξαιτίας των κοινωνικών στερεοτύπων, με αποτέλεσμα ο παράγοντας αυτός να λειτουργεί ως τροχοπέδη στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν.

Το 2022, οι Srivastava & Sinha στην έρευνά τους, με τίτλο «A study of women literacy, socio-economic status, and barriers in continuing education», η οποία έγινε με την ποιοτική μέθοδο και συμμετείχαν 250 άτομα στην Ινδία, μελετά τα εμπόδια συμμετοχής των ενήλικων γυναικών σε προγράμματα εκπαίδευσης ενηλίκων. Από την έρευνα προέκυψε ότι τα κυριότερα εμπόδια ήταν η έλλειψη χρόνου που προκύπτει από την ανάληψη πολλών οικογενειακών καθηκόντων. Επιπλέον, το αίσθημα ανασφάλειας που προέκυπτε όταν η απόσταση του σπιτιού τους από την δομή ήταν μεγάλη. Επιπρόσθετα, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις που επικρατούσαν κυρίως σε επαρχιακές περιοχές, ειδικά σε περιοχές όπου κυριαρχούσαν μουσουλμανικές οικογένειες και η έλλειψη προσωπικών κινήτρων των ατόμων.

4.2- Αναγκαιότητα διεξαγωγής της έρευνας

Κάθε νέα έρευνα είναι χρήσιμη, καθώς καλύπτει το κενό που προκύπτει από προηγούμενες έρευνες, λαμβάνοντας υπόψιν παραμέτρους που δεν είχαν ερευνηθεί, αλλά ταυτόχρονα, δίνει και πληροφορίες για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων, πηγαίνοντας το θέμα ένα βήμα παραπέρα (Creswell, 2011).

Από τα ευρήματα των παραπάνω αρκετά αξιολογών ερευνών, καθώς κι από άλλες έρευνες προκύπτει ότι ανάμεσα στα υπόλοιπα εμπόδια υπάρχουν και τα κοινωνικά στερεότυπα, με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες κυρίως οι γυναίκες. Σύμφωνα με την Μαραγκουδάκη (2000), στην Ελλάδα δεν υπάρχουν έρευνες που να μελετούν τη διανομή ρόλων και ευθυνών στην οικογένεια που αποτελεί τον πρώτο φορέα κοινωνικοποίησης του ατόμου, εκεί όπου το άτομο ανατρέφεται και διαμορφώνει τον χαρακτήρα και τις πεποιθήσεις του.

Ωστόσο, καθεμία από τις παραπάνω έρευνες, αλλά και γενικότερα έρευνες στον ελληνικό χώρο που αφορούν στο ζήτημα εστιάζουν σε μία δομή ενηλίκων. Εύλογα προκύπτει, λοιπόν, η παραδοχή ότι δεν υπάρχει μέχρι στιγμής κάποια έρευνα που να περιέχει δείγμα από διαφορετικές δομές της εκπαίδευσης ενηλίκων στην Ελλάδα, η οποία να μελετά όχι μόνο τα κοινωνικά στερεότυπα που λειτουργούν ως εμπόδιο στη μάθηση, τα οποία αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, αλλά ταυτόχρονα να εξετάζει και το πώς η κριτική σκέψη βοηθάει στον μετασχηματισμό τους. Επιπρόσθετα, η παρούσα έρευνα μελετά και τις απόψεις των ίδιων των γυναικών για το πώς οι ίδιες ορίζουν τα κοινωνικά στερεότυπα, ερευνώντας τις στάσεις τους και πώς αυτές μετασχηματίστηκαν υπό το πρίσμα της εκπαίδευσης ενηλίκων.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5- Μεθοδολογία έρευνας

Στο παρόν κεφάλαιο θα παρουσιαστεί αναλυτικά η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη συγκεκριμένη έρευνα, το είδος της έρευνας, το δείγμα, το ερευνητικό εργαλείο και ο οδηγός της συνέντευξης. Επιπλέον, θα παρουσιαστούν η μέθοδος συλλογής και ανάλυσης δεδομένων, ο έλεγχος της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της έρευνας, αλλά και οι περιορισμοί που προέκυψαν.

5.1- Επιλογή μεθόδου

Στην εν λόγω έρευνα επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος συνδυαστικά με τη μελέτη περίπτωσης ως η πιο αρμόζουσα, για να εξυπηρετήσει τον σκοπό και τους στόχους της. Η έρευνα διεξήχθη κατά το ακαδημαϊκό έτος 2022-2023, σε ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες της περιοχής του Δήμου Αλμωπίας.

Αρχικά, η ποιοτική έρευνα χρησιμοποιείται προκειμένου ο ερευνητής, διεισδύοντας στα προσωπικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων να κατανοήσει ποιες είναι οι κοινωνικές επιρροές που αυτά τα υποκείμενα έχουν δεχτεί (Παπαγεωργίου Κ. , 2008).

Γενικότερα, σκοπός κάθε ποιοτικής έρευνας δεν είναι να μετρήσει τη συχνότητα και τα ποσοστά εμφάνισης ενός φαινομένου, αλλά η επεξήγηση και η ανάλυση των λόγων εμφάνισης των φαινομένων αυτών. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω των συνεντεύξεων, με ημι-δομημένα ερωτηματολόγια, με ανοιχτές ερωτήσεις που μπορούν να ερωτηθούν με τη σειρά που ταιριάζει κάθε φορά κι όχι με αυστηρή σειρά, γνωρίζοντας πάντα ότι οι απαντήσεις, οι οποίες θα δοθούν μπορεί να αλλάξουν την ροή της έρευνας (Ζαφειρόπουλος, 2015).

Επιπλέον, η ποιοτική έρευνα χαρακτηρίζεται από έντονη υποκειμενικότητα, καθώς οι ερωτώμενοι προσφέρουν τη δική τους άποψη για το φαινόμενο που μελετάται. Ακόμη, δεν χρησιμοποιείται ιδιαίτερα μεγάλο δείγμα πληθυσμού, αλλά ένα μικρό δείγμα ερωτώμενων για την καταγραφή των απόψεων και των εμπειριών τους. Πραγματοποιείται στους φυσικούς χώρους που συμβαίνει αυτό που μελετά, ώστε ο ερευνητής- ερευνήτρια να έχει πλήρη εικόνα των ιδιαιτεροτήτων του φαινομένου που μελετά. Τέλος, δίνει τη δυνατότητα μιας ολιστικής θεώρησης και ερμηνείας του φαινομένου που μελετά (Ζαφειρόπουλος, 2015).

Κάθε ποιοτική έρευνα αποτελείται από τα εξής στάδια:

- Σχεδιασμός της έρευνας, κατά τον οποίο θα πρέπει να ληφθούν υπόψη: το ερευνητικό πεδίο ή το αντικείμενο της έρευνας, ο σκοπός και οι στόχοι της, η τεκμηρίωση με βάση την βιβλιογραφία, τα ερευνητικά ερωτήματα και η επιλογή μεθόδου παραγωγής ερευνητικού υλικού και η επιλογή μεθόδου δειγματοληψίας.
- Υλοποίηση της έρευνας, κατά την οποία θα συλλεχθούν οι απαραίτητες πληροφορίες, θα ελεγχθούν ζητήματα δεοντολογίας και θα αναλυθεί το ερευνητικό υλικό, από το οποίο ο/η ερευνητής-τρια θα καταλήξει στα εκάστοτε συμπεράσματα (Ισάρη & Πουρκός, 2016).

Οι ποιοτικές έρευνες καταγράφουν τις απόψεις, τη συμπεριφορά και εξωγλωσσικά στοιχεία των ανθρώπων. Ο ερευνητής παρατηρεί τα εξωγλωσσικά στοιχεία, καταγράφει τη «φωνή» και τις εκφράσεις του συνεντευξιαζόμενου (Eisner, 1991). Μάλιστα, καλείται να καταγράψει οτιδήποτε πέσει στην αντίληψή του και το θεωρεί αξιοπρόσεκτο, συμπεριλαμβανομένων και των στάσεων του σώματος ή του τρόπου ομιλίας των υποκειμένων (Eisner, 1991).

Στη μελέτη περίπτωσης χρησιμοποιούνται διάφορες πηγές πληροφόρησης για τη μελέτη του φαινομένου. Μάλιστα, δεν πρόκειται για μέθοδο έρευνας, αλλά θα ήταν πιο δόκιμο να θεωρηθεί μία στρατηγική έρευνας, η οποία διεξάγεται συνδυάζοντας διάφορες μεθόδους. Αφορά μία περίπτωση, η οποία αναλύεται διεξοδικά (Ζαφειρόπουλος, 2015).

Πιο αναλυτικά, ο όρος «μελέτη περίπτωσης» χρησιμοποιείται, για να περιγράψει την ερευνητική στρατηγική που ακολουθείται, όταν η έρευνα εστιάζει σε ένα αντικείμενο μελέτης, έτσι ώστε να απεικονιστεί η συνθετότητα και η μοναδικότητά του, ο τρόπος λειτουργίας του, η ενσωμάτωσή του και η αλληλεπίδρασή του με άλλα πλαίσια (Anisimova & Thomson, 2012). Η περίπτωση είναι σκόπιμη, έχει όρια χωροχρονικά, έχει λειτουργικά μέρη και τη δική της «ταυτότητα». Ως περίπτωση θεωρούνται οι άνθρωποι, οι ομάδες, τα εκπαιδευτικά προγράμματα, ιδρύματα ή φορείς, τα γεγονότα και οι διαδικασίες (Robson, 2007).

Το ζητούμενο είναι να διερευνηθεί το κεντρικό φαινόμενο «εκ των έσω», δηλαδή σε βάθος και ολιστικά (Creswell, 2011), γι' αυτόν τον λόγο και η επιλέχθηκε η ποιοτική μέθοδος. Παράλληλα, η μελέτη περίπτωσης δίνει την ευκαιρία να εστιαστεί η προσοχή σε ένα

συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης, με στόχο μία εις βάθος συστηματική και κριτική ανάλυση του, έτσι ώστε να διαφωτιστούν οι επιμέρους πτυχές, αλλά και η ανακάλυψη νέων πτυχών του κεντρικού θέματος (Μαγγόπουλος, 2014).

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην περιοχή του Δήμου Αλμωπίας, του νομού Πέλλας που ανήκει στην περιφέρεια της κεντρικής Μακεδονίας. Ο πληθυσμός της περιοχής ανέρχεται σε περίπου 30.000 κατοίκους που στην πλειονότητά τους δεν έχουν ολοκληρώσει τη τυπική εκπαίδευση και ασχολούνται κατά κύριο λόγο με τον αγροτικό τομέα. Είναι γεγονός ότι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σηματοδοτεί την ύπαρξη κοινωνικών στερεοτύπων σε μεγάλο βαθμό. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αύξηση του ενδιαφέροντος των ανθρώπων για τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων.

Επιπρόσθετα, ένας από τους λόγους που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη περιοχή είναι το ηθικό χρέος που αισθάνεται η ερευνήτρια και η επιθυμία της να συνεισφέρει στη βελτίωση της τοπικής κοινωνίας.

5.2- Σκοπός , Στόχοι και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας είναι η ανάδειξη των κοινωνικών στερεοτύπων, με τα οποία έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν είτε αυτά προέρχονται από την κοινωνία στην οποία ζουν είτε από τις ίδιες. Ακόμη, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρατηρηθεί πώς ο κριτικός στοχασμός συμβάλλει στον μετασχηματισμό αυτών των στερεοτυπικών αντιλήψεων.

Επιμέρους στόχοι της συγκεκριμένης έρευνας είναι οι εξής:

- Να διερευνηθούν οι απόψεις των ενήλικων εκπαιδευόμενων γυναικών σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα.
- Να διαπιστωθεί αν υφίστανται κοινωνικά στερεότυπα είτε από το περιβάλλον τους είτε αυτά προέρχονται από τις ίδιες.
- Να εντοπιστούν οι λόγοι για τους οποίους θέλουν να συμμετέχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων παρά τα στερεότυπα που βιώνουν, αλλά και ποιες είναι οι προσδοκίες που έχουν μετά το πέρας της περιόδου φοίτησής τους.

- Να διερευνηθεί αν οι αντιδράσεις του περιβάλλοντος των εκπαιδευόμενων γυναικών επηρεάζουν την εκπαιδευτική τους πορεία.
- Να ανακαλυφθεί αν και πώς η εκπαίδευση ενηλίκων οδηγεί στη διαφοροποίηση των στάσεων, των αντιλήψεων που έχουν και την βελτίωση της αυτοεικόνας τους.

5.3- Ερευνητικά ερωτήματα

Έχοντας ως βάση όλα τα παραπάνω η συγκεκριμένη έρευνα καλείται να απαντήσει στα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποια είναι τα κοινωνικά στερεότυπα, τα οποία -είτε προέρχονται από τις ίδιες είτε από την κοινωνία- που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες;
- Για ποιους λόγους οι ενήλικες γυναίκες επιθυμούν να εκπαιδευτούν;
- Παρατηρούν αλλαγή στις στάσεις και στην αυτοεικόνα τους μέσα από τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση;
- Ποιες προσδοκίες έχουν οι ενήλικες γυναίκες από την εκπαίδευσή τους μετά το πέρας της φοίτησής τους;

5.4- Δείγμα της έρευνας

Στην ποιοτική έρευνα δεν απαιτείται μεγάλο ποσοτικά δείγμα, για να είναι έγκυρη. Προτιμάται ένας μονοψήφιος ή διψήφιος αριθμός, καθώς ένα μεγάλο ποσοτικά δείγμα δεν είναι απαραίτητο, για να εξυπηρετήσει τον σκοπό που επιλέγεται η συγκεκριμένη μέθοδος.

Για να επιλεγθεί το συγκεκριμένο δείγμα ακολουθήθηκε η σκόπιμη δειγματοληψία, επιλέγοντας μία ομάδα που θα πληρεί τα κριτήρια που τέθηκαν. Επομένως, η δειγματοληψία έγινε με επιλογή ατόμων «εκ προθέσεως», προκειμένου να γίνει αντιληπτό το κεντρικό φαινόμενο (Creswell, 2011). Στην περίπτωση αυτή, ο/η ερευνητής/τρια επιλέγει τις αντιπροσωπευτικότερες και χρησιμότερες περιπτώσεις. Άλλωστε, ένα τυχαίο και μεγάλο ποσοτικά δείγμα δεν θα εξυπηρετούσε τους στόχους της συγκεκριμένης έρευνας (Ζαφειρόπουλος, 2015).

Τα κριτήρια που τέθηκαν για την επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος είναι: α) το φύλο, καθώς η έρευνα εστιάζει σε ενήλικες γυναίκες και β) η συμμετοχή σε δομή εκπαίδευσης

ενηλίκων της περιοχής. Αυτό σημαίνει πως το δείγμα που μας ενδιαφέρει για τη συγκεκριμένη έρευνα είναι ποσοτικά μικρό, με σκοπό οι ερωτούμενες να αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα για τη συλλογή πληροφοριών.

Έτσι, το δείγμα που επιλέχθηκε για την παρούσα έρευνα αποτελείται από γυναίκες εκπαιδευόμενες σε δομές ενηλίκων της περιοχής, όπως είναι το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) (εκτός έδρας τμήμα Αριδαίας), το Εσπερινό Λύκειο και το Δημόσιο Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης (Δ.ΙΕΚ). Πρόκειται για 12 ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες, ηλικίας 46 με 59 χρονών, εργαζόμενες σε διαφορετικούς κλάδους και κάποιες από αυτές άνεργες. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι το γεγονός ότι είναι όλες μητέρες, διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου. Τα 12 αυτά άτομα, επιλέχθηκαν με στόχο να προσεγγιστεί το θέμα ολιστικά, χωρίς, ωστόσο, να οδηγηθεί η έρευνα σε «πληροφοριακό κορεσμό». Ακολουθεί πίνακας, ο οποίος παρουσιάζει συνοπτικά το προφίλ του δείγματος.

ΔΕΙΓΜΑ	ΗΛΙΚΙΑ	ΧΩΡΑ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ	ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΔΟΜΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ
E1	50	Ελλάδα	Παντρεμένη (2 παιδιά, ενήλικα)	Καθαρίστρια	ΣΔΕ
E2	53	Ελλάδα	Παντρεμένη (2 παιδιά, ενήλικα)	Συνταξιούχος	ΣΔΕ
E3	59	Ελλάδα	Παντρεμένη (3 παιδιά, ενήλικα)	Καθαρίστρια	ΣΔΕ
E4	50	Ελλάδα	Παντρεμένη (3 παιδιά, 2 ενήλικα, 1 ανήλικο)	Καθαρίστρια	ΣΔΕ
E5	45	Ελλάδα	Παντρεμένη (2 παιδιά, ενήλικα)	Άνεργη/ Οικιακά	ΣΔΕ

E6	46	Ελλάδα	Διαζευγμένη (2 παιδιά, ενήλικα)	Περιστασιακή εργασία	ΣΔΕ
E7	55	Ελλάδα	Παντρεμένη (3 παιδιά, ενήλικα)	Άνεργη	ΣΔΕ
E8	56	Ελλάδα	Διαζευγμένη με τρία παιδιά. Ενήλικα (30, 29, 26 ετών)	Ιδιωτική υπάλληλος	Εσπερινό Λύκειο
E9	50	Ελλάδα	Παντρεμένη με 2 παιδιά. Ενήλικα.	Καθαρίστρια σε νοσοκομείο	Δ.ΙΕΚ
E10	53	Ελλάδα	Παντρεμένη με 2 παιδιά. Ενήλικα.	Άνεργη	Δ.ΙΕΚ
E11	54	Ελλάδα	Παντρεμένη με 2 παιδιά ενήλικα και 1 εγγόνι.	Δουλεύω περιστασιακά μόνο. Δεν έχω κάτι σταθερό.	Εσπερινό Λύκειο
E12	47	Ελλάδα	Παντρεμένη με 2 παιδιά ενήλικα (28, 25 ετών).	Ιδιωτική υπάλληλος	Εσπερινό Λύκειο

5.5- Ερευνητικό εργαλείο

Υπάρχουν διάφορες τεχνικές ποιοτικής έρευνας, οι οποίες χρησιμοποιούνται στις κοινωνικές επιστήμες (Ζαφειρόπουλος, 2015). Για την παρούσα εργασία επιλέχθηκε η τεχνική της προσωπικής ημι-δομημένης συνέντευξης, καθώς προσφέρει αμεσότητα και εξοικείωση μεταξύ του ερευνητή και του συμμετέχοντα. Η τεχνική αυτή χρησιμοποιείται για να καταγραφεί το προσωπικό βίωμα του ερωτώμενου, καθώς και να μελετηθούν οι απόψεις του πάνω στο ζήτημα.

Στην προσωπική ημι-δομημένη συνέντευξη, οι πληροφορίες έρχονται στο φως μέσα από τη συζήτηση. Για αυτό τον λόγο, ο ερευνητής δε μπορεί να είναι ανεξάρτητος κι αμέτοχος στο αποτέλεσμα της έρευνας, καθώς η σχέση και το κλίμα που θα καλλιεργηθεί επηρεάζουν το αποτέλεσμα της έρευνας (Ζαφειρόπουλος, 2015).

Η προσωπική συνέντευξη ως μέθοδος χρησιμοποιείται, για να συγκεντρώσει και να μελετήσει απόψεις για τη λειτουργία ενός οργανισμού ή μιας κοινωνικής ομάδας από άτομα που ξεχωρίζουν λόγω των βιωμάτων τους. Χρησιμοποιείται, λοιπόν, για να διερευνήσει σε βάθος ένα ζήτημα (Ζαφειρόπουλος, 2015).

Η ημι-δομημένη συνέντευξη δίνει την ευκαιρία στον ερευνητή να τροποποιήσει τη διάταξη τους, ανάλογα με τη συζήτηση. Πρόκειται για προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά μπορούν να τροποποιηθούν ανάλογα με το τι κρίνεται καταλληλότερο να ερωτηθεί, με ποια σειρά. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ο/η ερευνητής/τρια μπορεί να αλλάξει τη διατύπωση μιας ερώτησης, να την εξηγήσει, να παραλείψει ερωτήσεις που δεν θεωρεί κατάλληλες για κάποιον απ' τους συνεντευξιαζόμενους ή να χρησιμοποιήσει πρόσθετες ερωτήσεις (Robson, 2007).

Η τεχνική αυτή επιλέχθηκε, γιατί δίνει τη δυνατότητα να παρατηρηθούν οι αντιλήψεις και οι στάσεις των υποκειμένων, προσφέροντας ταυτόχρονα ευελιξία (Ιωσηφίδης, 2008). Σύμφωνα με τον Ζαφειρόπουλο (2015), ο ερευνητής είναι αυτός που κατευθύνει τη συζήτηση, με στόχο να εκμαιεύσει τις πληροφορίες αυτές που θέλει, αλλά και μέσω της παρατήρησης εξωγλωσσικών στοιχείων. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση απαιτεί έναν έμπειρο και ευέλικτο στην επικοινωνία ερευνητή (Silverman, 2000).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ο ρόλος του ερευνητή είναι καθοριστικός για την πορεία της συνέντευξης, καθώς μπορεί να επηρεάσει τους συνεντευξιαζόμενους. Αυτό σημαίνει πως είναι αρκετά δύσκολη η επίτευξη της ουδετερότητας (Rubin & Rubin, 1995). Για την ομαλή διεξαγωγή μιας συνέντευξης απαιτείται η καλλιέργεια θετικού κλίματος μεταξύ συνεντευκτή και συνεντευξιαζόμενων, το οποίο θα αποπνέει την εμπιστοσύνη που απαιτείται, έτσι ώστε ο συνεντευξιαζόμενος να αποκαλύπτει τις προσωπικές του αντιλήψεις, ερμηνείες, στάσεις και συμπεριφορές (Silverman, 2000).

Στην εν λόγω έρευνα, η συνέντευξη που θα χρησιμοποιηθεί βασίζεται σε τέσσερις άξονες που είναι οι εξής:

- **1^{ος} θεματικός άξονας:** Καταγραφή των δημογραφικών τους στοιχείων (ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, επαγγελματική κατάσταση, καταγωγή)
- **2^{ος} θεματικός άξονας:** Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος
- **3^{ος} θεματικός άξονας:** Κοινωνικά στερεότυπα
- **4^{ος} θεματικός άξονας:** Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

5.6- Οδηγός συνέντευξης

Καίριας σημασίας βήμα σε κάθε επιστημονική έρευνα είναι ο προσεκτικός σχεδιασμός του ερευνητικού εργαλείου που θα χρησιμοποιηθεί, καθώς η επιλογή των ερωτήσεων και η διατύπωση τους καθορίζουν τα αποτελέσματα που θα προκύψουν. Για τον λόγο αυτό, αφού πρώτα μελετήθηκε ενδελεχώς η υπάρχουσα βιβλιογραφία και οι οδηγοί συνεντεύξεων από παρόμοιες έρευνες συντάχθηκε ο οδηγός για τις συνεντεύξεις των υποκειμένων που αποτελούν το δείγμα της έρευνας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι οι ερωτήσεις επιλέχθηκαν προσεκτικά, έτσι ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο απλές και σαφείς, αλλά ταυτόχρονα, να μην οδηγούν σε απαντήσεις μονολεκτικές, θέλοντας να αντληθούν όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το εν λόγω ζήτημα. Για την αναλυτική διεξαγωγή των συνεντεύξεων δίνονται πληροφορίες στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί. Ωστόσο, παρακάτω παρατίθεται ένας πίνακας με τις ερωτήσεις κάθε άξονα, έτσι ώστε να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στην προσπάθειά του να κατανοήσει καλύτερα το φαινόμενο:

ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΑΞΟΝΑΣ	ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ	ΥΠΟΕΡΩΤΗΜΑΤΑ
1 ^{ος} :Δημογραφικά χαρακτηριστικά	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ποια είναι η ηλικία σας; ○ Από ποια χώρα είστε; ○ Ποια είναι η οικογενειακή σας 	-

	<p>κατάσταση;</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση; 	
<p>2^{ος} : Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ; ○ Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων; ○ Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους; ○ Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή; 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Γιατί αποφασίσατε να εκπαιδευτείτε τώρα κι όχι νωρίτερα; ○ Τι είδους αρνητικά σχόλια εννοείτε ότι ακούσατε; ○ Η βοήθεια που λάβατε ήταν πρακτική ή ψυχολογική;
<p>3^{ος} : Κοινωνικά στερεότυπα</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα; ○ Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε; ○ Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς; 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Πώς θα ορίζατε εσείς τα κοινωνικά στερεότυπα; ○ Πιστεύετε ότι αν ήσασταν άντρας θα μπορούσατε να συμμετάσχετε νωρίτερα στην εκπαίδευση ενηλίκων;
<p>4^{ος}: Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων; ○ Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Τι στόχους έχετε για το μέλλον;

	<p>αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων; 	
--	--	--

Οι συνεντεύξεις οργανώθηκαν γύρω από τέσσερις άξονες. Ο πρώτος περιλαμβάνει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των συνεντευξιζόμενων (ηλικία, καταγωγή, οικογενειακή και επαγγελματική κατάσταση), ούτως ώστε να μπορέσει ο αναγνώστης να κατανοήσει το προφίλ του κάθε υποκειμένου.

Προχωρώντας παρακάτω στον δεύτερο άξονα, χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις ερωτήσεις, προκειμένου να αντληθούν πληροφορίες σχετικά με τους λόγους συμμετοχής τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και των αντιδράσεων που αντιμετώπισαν οι γυναίκες αυτές στην προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν. Οι ερωτήσεις δε γίνονταν πάντα με την ίδια χρονική σειρά αλλά ανάλογα με τη συζήτηση και ήταν οι εξής:

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;
- Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;
- Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;
- Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων προέκυψαν μέσα από τη συζήτηση κάποια υποερωτήματα όπως:

- Γιατί αποφασίσατε να εκπαιδευτείτε τώρα κι όχι νωρίτερα;
- Τι είδους αρνητικά σχόλια εννοείτε ότι ακούσατε;
- Η βοήθεια που λάβατε ήταν πρακτική ή ψυχολογική;

Στον τρίτο θεματικό άξονα χρησιμοποιήθηκαν τρεις κύριες ερωτήσεις για να μελετηθούν οι στάσεις των υποκειμένων ως προς τα κοινωνικά στερεότυπα και οι εμπειρίες τους σε σχέση με αυτά. Πιο συγκεκριμένα, οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν ήταν οι εξής:

- Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;
- Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;
- Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, όμως, προέκυψαν δύο ερωτήματα, το πρώτο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως διευκρινιστικό σχόλιο, γιατί κάποιες από τις ερωτώμενες φάνηκαν να μην κατανοούν την ερώτηση. Επομένως, για να μην δημιουργηθούν παρανοήσεις ρωτήθηκε:

- Πώς θα ορίζατε εσείς τα κοινωνικά στερεότυπα;

Το δεύτερο υποερώτημα αφορά στη τρίτη ερώτηση, κατά την οποία οι ερωτώμενες έδιναν την εντύπωση ότι συγχέονται με την παιδική ηλικία, οπότε όταν κρίθηκε απαραίτητο χρησιμοποιήθηκε η ερώτηση:

- Πιστεύετε ότι αν ήσασταν άντρας θα μπορούσατε να συμμετάσχετε νωρίτερα στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Στον τέταρτο άξονα, επιλέχθηκαν ερωτήσεις που να βοηθούν να μελετηθεί το κατά πόσο η εκπαίδευση ενηλίκων βοήθησε τις γυναίκες αυτές να μετασχηματίσουν τις απόψεις τους, τις στάσεις τους και να βελτιώσουν την αυτοεικόνα τους. Αποτελείται από τρεις κύριες ερωτήσεις:

- Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;
- Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)
- Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;
-

Το υποερώτημα που προέκυψε μέσα από τη συζήτηση σε κάποιες από τις συνεντεύξεις ήταν το εξής:

- ο Τι στόχους έχετε για το μέλλον;

5.7- Διεξαγωγή της έρευνας

Αρχικά, για τη διεξαγωγή της έρευνας εξασφαλίστηκαν οι απαραίτητες άδειες. Κατόπιν, υπήρξε ενημέρωση από πλευράς της ερευνήτριας προς τις ερωτώμενες, κατά την οποία ενημερώθηκαν για το θέμα της έρευνας και διερευνήθηκε η επιθυμία τους να συμμετάσχουν σ' αυτήν. Επιπλέον, βεβαιώθηκε η τήρηση των κανόνων ηθικής και δεοντολογίας και τονίστηκε το γεγονός ότι η συμμετοχή είναι εθελοντική.

Παρά το γεγονός ότι οι συμμετέχουσες δε διατύπωσαν αντιρρήσεις για την χρήση του ονόματός τους, η ερευνήτρια αποφάσισε να μην χρησιμοποιήσει τα πραγματικά τους ονόματα, αλλά να αναφέρονται ως «εκπαιδευόμενη 1», «εκπαιδευόμενη 2», κ.ο.κ, χρησιμοποιώντας τον τίτλο «εκπαιδευόμενη» κι αύξοντα αριθμό, γεγονός το οποίο αναφέρθηκε εξ αρχής στις συνεντευξιαζόμενες, έτσι ώστε να νιώσουν άνετα, να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις και τις εμπειρίες τους, προκειμένου να εξασφαλιστούν ειλικρινείς απαντήσεις και να αποφευχθούν αισθήματα ντροπής, φόβου, ανασφάλειας από πλευράς των ερωτούμενων, με σκοπό να εξασφαλιστεί η ειλικρίνεια των απαντήσεών τους που θα εξασφαλίσει την ποιότητα της έρευνας.

Στη συνέχεια, αφού εξασφαλίστηκε η συγκατάθεση για ηχογράφηση της συζήτησης, πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις που αφορούσαν τις εκπαιδευόμενες στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ εκτός έδρας τμήμα Αριδαίας) διεξήχθησαν στον χώρο του σχολείου, χρησιμοποιώντας μία άδεια αίθουσα, στην οποία οι συμμετέχουσες έρχονταν μία-μία, με τη σειρά. Οι υπόλοιπες που αφορούν στο Εσπερινό Λύκειο και στο Δ.ΙΕΚ έγιναν μετά από συνεννόηση με τις εκπαιδευόμενες σε χώρο που επιθυμούσαν οι ίδιες.

Η διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων διήρκεσε περίπου τρεις εβδομάδες, πιο συγκεκριμένα από μέσα Φεβρουαρίου του 2023 έως αρχές Μαρτίου 2023. Η διάρκεια των συνεντεύξεων κατά μέσο όρο ήταν 20 λεπτά, προκειμένου να καλυφθούν οι ερωτήσεις που υπήρχαν στον οδηγό της συνέντευξης. Η διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων ήταν ομαλή, χωρίς να προκύψουν προβλήματα. Οι ερωτώμενες φάνηκαν αρκετά πρόθυμες να συμμετάσχουν και να μοιραστούν τις εμπειρίες και τις απόψεις τους. Μάλιστα, θα μπορούσαν να

χαρακτηριστούν στο σύνολό τους, αρκετά ομιλητικές, γεγονός που βοήθησε να κυλήσει ομαλά η έρευνα και να συλλεχθούν αρκετά δεδομένα προς ανάλυση.

Στόχος ήταν να συλλεχθούν τα απαραίτητα στοιχεία για τη διεξαγωγή της έρευνας μέσω των συνεντεύξεων, τηρώντας, ωστόσο, τη δέουσα επιστημονική αυστηρότητα, την εχεμύθια, την προστασία των προσωπικών δεδομένων και την ευσυνειδησία που απαιτεί μία έρευνα.

Αφού τελείωσε η διαδικασία, οι συνεντεύξεις απομαγνητοφωνήθηκαν λέξη προς λέξη, στάλθηκαν σε κάθε μία από τις ερωτούμενες, για να δοθεί η συγκατάθεσή τους, έτσι ώστε να μπορεί να γίνει χρήση τους για ανάλυση και εξαγωγή αποτελεσμάτων. Ωστόσο, η ερευνήτρια αποφάσισε να σταματήσει στις 12 συνεντεύξεις, προκειμένου η έρευνα να μην επέλθει σε «πληροφοριακό κορεσμό».

5.8- Εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας

Αδιαμφισβήτητα, για να θεωρηθεί μία έρευνα επιστημονικά ορθή, θα πρέπει να πληρεί κάποια κριτήρια, όπως είναι η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της. Ο όρος «εγκυρότητα» υποδηλώνει το κατά πόσο ο/η ερευνητής/-τρια μετράει τελικά αυτό που δεσμεύεται να μετρήσει με την έρευνα του. Ο όρος «αξιοπιστία» αναφέρεται στο κατά πόσο τα αποτελέσματα της έρευνας είναι αληθή, επομένως αν γίνει εκ νέου η έρευνα θα ξαναπροκύψουν τα ίδια αποτελέσματα (Πυργιωτάκης & Συμεού, 2016).

Στην ποιοτική έρευνα, η αξιοπιστία εξασφαλίζεται με τον έλεγχο της ισχύος του μεθοδολογικού σχεδιασμού, με την ποιότητα των δεδομένων που συλλέχθηκαν και κατά πόσο αυτά οδηγούν σε αληθινά και αξιόπιστα αποτελέσματα, δηλαδή ευρήματα που αναπαριστούν την πραγματικότητα (Ιωσηφίδης, 2008).

Θέτοντας στο προσκήνιο το ζήτημα της αντικειμενικότητας, η ποιοτική έρευνα κατηγορείται για την απουσία κανόνων γενικής ισχύος, γεγονός που οδηγεί σε ασάφειες, μεροληψία και υποκειμενικότητα από πλευράς ερευνητή/ερευνήτριας. Μάλιστα, θεωρείται ότι, με αυτόν τον τρόπο, υπονομεύονται ο μεθοδολογικός σχεδιασμός και η ποιότητα των δεδομένων που συλλέγονται και τίθεται υπό αμφισβήτηση το κατά πόσο τα αποτελέσματά της είναι γενικεύσιμα και ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα.

Επιπλέον, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για την εν λόγω έρευνα ήταν οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Σύμφωνα με τους Χασσάνδρα & Γούδας (2013), η χρήση ημι-δομημένων συνεντεύξεων οδηγεί σε ζητήματα αξιοπιστίας, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος μεροληψίας.

Γνωρίζοντας όλα τα παραπάνω, αλλά και τους κινδύνους που περιέχει ένα τέτοιο εγχείρημα και δεδομένης της έλλειψης εμπειρίας από την ερευνήτρια, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην εξασφάλιση -όσο το δυνατόν περισσότερο- της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας της έρευνας, ώστε να δημιουργηθεί ένα επιστημονικά ορθό αποτέλεσμα.

Σε αυτή την κατεύθυνση, προκειμένου να ενισχυθεί η αξιοπιστία της παρούσας έρευνας παρουσιάστηκαν αναλυτικά βήμα προς βήμα όλες οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν, οι τεχνικές και το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε, αλλά και ο τρόπος, με τον οποίο έγιναν οι συνεντεύξεις. Επιπλέον, η ερευνήτρια διαβεβαιώνει ότι προσπάθησε να κρατήσει όσο το δυνατόν περισσότερο αντικειμενική στάση, προσέχοντας ακόμα και τα εξωγλωσσικά στοιχεία κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, έτσι ώστε να μην προδιαθέσει καμία από τις συνεντευξιαζόμενες, ενώ ταυτόχρονα η διατύπωση των ερωτήσεων έγινε πολύ προσεκτικά, με σκοπό να μην επηρεαστούν από τις προσωπικές πεποιθήσεις της ερευνήτριας.

Εξάλλου, σκοπός της έρευνας ήταν να έρθουν στο φως οι προσωπικές εμπειρίες των εκπαιδευόμενων και η συλλογή των δικών τους βιωμάτων και απόψεων σχετικά με το θέμα, για να διερευνηθεί το ζήτημα και να βοηθηθεί η επιστήμη της εκπαίδευσης ενηλίκων κατ' επέκταση. Ο ρόλος της ερευνήτριας ήταν καθαρά συντονιστικός, έτσι ώστε να νιώσουν ελεύθερες να μιλήσουν για το θέμα από τη δική τους οπτική και μέσα από τα βιώματά τους.

Όσον αφορά στην εξασφάλιση της εγκυρότητας, στόχος της ερευνήτριας ήταν μέσα από την ανάδειξη των εμπειριών των εκπαιδευόμενων γυναικών, να μπορεί ο κάθε αναγνώστης να συγκρίνει τις τυχούσες εμπειρίες του ή απόψεις του με αυτές που παρουσιάζονται στην παρούσα έρευνα, να μπορεί να τις κατανοήσει, έτσι ώστε να προβληματιστεί γύρω απ' το εν λόγω θέμα. Απώτερος στόχος είναι μέσω του προβληματισμού για το ζήτημα να επέλθει η κοινωνική αλλαγή, στην οποία στοχεύει ολόκληρη η επιστήμη της Δια Βίου Μάθησης.

Επιπρόσθετα, τηρήθηκαν οι κανόνες ηθικής και δεοντολογίας. Οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν για την εθελοντική συμμετοχή της έρευνας εξ αρχής. Για τον ίδιο λόγο, η ερευνήτρια προτίμησε να μην χρησιμοποιήσει γραπτή συγκατάθεσή τους, έτσι ώστε να νιώσουν ελεύθερες να διακόψουν τη συζήτηση οποιαδήποτε στιγμή θελήσουν. Παρά τη μεγάλη προθυμία τους να συμμετάσχουν με τα πραγματικά τους ονόματα, η ερευνήτρια αποφάσισε να μην χρησιμοποιηθούν καθόλου τα ονόματά τους, έτσι ώστε να νιώσουν ελεύθερες να μιλήσουν για την εμπειρία τους, αλλά κυρίως για την προστασία των προσωπικών τους δεδομένων. Τέλος, πριν από την χρήση των ευρημάτων στάλθηκε αναλυτικά σε κάθε μία προσωπικά η συνέντευξή της, έτσι ώστε να αποφασίσει αν επιτρέπει να χρησιμοποιηθεί στην παρούσα έρευνα.

Εν κατακλείδι, η αναλυτική παρουσίαση κάθε βήματος της συγκεκριμένης έρευνας, η τήρηση των κανόνων ηθικής και δεοντολογίας, η διεξοδική ανάλυση των διαδικασιών που ακολουθήθηκαν στην πορεία της έρευνας είχαν στόχο την ενίσχυση της επιστημονικής ορθότητας της συγκεκριμένης έρευνας.

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας, όπως αυτά προέκυψαν μέσα από τις απαντήσεις των συνεντευξιαζόμενων γυναικών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6- Παρουσίαση και ανάλυση αποτελεσμάτων ποιοτικής έρευνας

Παρακάτω αναλύονται διεξοδικά οι απαντήσεις των ημι-δομημένων συνεντεύξεων της έρευνας. Για την ανάλυσή τους χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος, ενώ οι θεματικές κατηγορίες που επιλέχθηκαν για την ανάλυσή τους είναι οι εξής:

- ❖ «Προφίλ ενήλικων εκπαιδευόμενων γυναικών»
- ❖ «Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και οι αντιδράσεις του περιβάλλοντός τους»
- ❖ «Οι αντιλήψεις και τα βιώματά τους για τα κοινωνικά στερεότυπα»
- ❖ «Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και ο μετασχηματισμός των απόψεων τους».

Στο σημείο αυτό υπενθυμίζεται το γεγονός ότι οι συνεντευξιαζόμενες αναφέρονται ως «Εκπαιδευόμενη 1,2,3...» κ.ο.κ, δηλαδή η εκπαιδευόμενη με αύξοντα αριθμό, έτσι όπως όριζε «το συμβόλαιο» που αποφασίστηκε μεταξύ ερευνήτριας και συνεντευξιαζόμενων, για την προστασία των προσωπικών τους δεδομένων. Επιπλέον, θα παρουσιαστούν οι κατηγορίες, αλλά και οι υποκατηγορίες που προέκυψαν μέσα από τη συζήτηση, χρησιμοποιώντας πίνακες, οι οποίοι θα διευκολύνουν τη διαδικασία ανάλυσης των αποτελεσμάτων. Επίσης, θα χρησιμοποιηθούν παραδείγματα μέσα από τις ίδιες τις συνεντεύξεις, προκειμένου να δοθούν απαντήσεις για κάθε κατηγορία και υποκατηγορία της εν λόγω έρευνας.

6.1- Το προφίλ των εκπαιδευομένων

Στις ερωτήσεις που αφορούν στον πρώτο θεματικό άξονα ερευνήθηκαν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ενήλικων γυναικών εκπαιδευομένων, έτσι ώστε να αναδειχθεί το πώς αυτά επηρεάζουν τη συμμετοχή τους σε προγράμματα της εκπαίδευσης ενηλίκων και αν επηρεάζουν τα κοινωνικά στερεότυπα που αυτές βιώνουν ή όχι.

Τα αποτελέσματα είναι χωρισμένα σε τέσσερις υποκατηγορίες, η καθεμία εκ των οποίων αντιστοιχεί σε μία ερώτηση του άξονα. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν αφορούν στην ηλικία, στην καταγωγή, στο οικογενειακό και στο επαγγελματικό υπόβαθρο των εκπαιδευόμενων γυναικών.

Αναλυτικότερα, στην έρευνα πήραν μέρος 12 ενήλικες γυναίκες. Ηλικιακά κυμαίνονται από 45-59 ετών. Η καταγωγή τους είναι ελληνική. Στην πλειοψηφία είναι παντρεμένες, εκτός από δύο και οι περισσότερες με ενήλικα παιδιά, εκτός από μία. « Είμαι 50. Κατάγομαι από την Ελλάδα. Είμαι παντρεμένη με τρία παιδιά, δύο ενήλικα, είναι φοιτητές και ένα ανήλικο στο δημοτικό. Δουλεύω ως σχολική καθαρίστρια με συμβάσεις, όχι μόνιμα». (E4) «Είμαι 59. Κατάγομαι από Ελλάδα. Είμαι παντρεμένη. Έχω τρία ενήλικα παιδιά και πλέον και 3 εγγόνια. Είμαι καθαρίστρια σε Γενικό Λύκειο της περιοχής» (E3). «Είμαι 46. Κατάγομαι από Ελλάδα. Είμαι διαζευγμένη. Έχω 2 παιδιά. Η κόρη μου είναι 26 κι ο γιος μου είναι 22. Δουλεύω αλλά περιστασιακά. Όχι κάτι σταθερό» (E6).

Όσον αφορά στον επαγγελματικό τομέα, τέσσερις από τις συνεντευξιζόμενες είναι καθαρίστριες σε δημόσιους φορείς της περιοχής, δύο εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα, τρεις είναι άνεργες ή ασχολούνται με τα οικιακά, δύο δηλώνουν περιστασιακή εργασία και μία είναι συνταξιούχος, λόγω ασθένειας. «Τώρα είμαι συνταξιούχος, λόγω ασθένειας» (E2). «Είμαι άνεργη, με οικιακά ασχολούμαι» (E5). «Είμαι καθαρίστρια σε σχολείο» (E1).

6.2- Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και οι αντιδράσεις του περιβάλλοντός τους

6.2.1- Λόγοι συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων

Σχετικά με τους λόγους, για τους οποίους αποφάσισαν να φοιτήσουν σε πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων, φάνηκαν να υπάρχουν τέσσερις. Αναλυτικότερα, το 50% των εκπαιδευόμενων απάντησαν ότι συμμετέχουν, επειδή θέλουν να πάρουν το απολυτήριο, προκειμένου να βρουν μία καλύτερη θέση εργασίας ή για να διατηρήσουν την ήδη υπάρχουσα. «Λοιπόν, η αλήθεια είναι ότι είχα μετανιώσει που άφησα το σχολείο... Β' Γυμνασίου, στη μέση της χρονιάς το άφησα. Η αλήθεια είναι ότι τώρα και για τη δουλειά μου μου χρειάζεται, απολυτήριο οπωσδήποτε γυμνασίου...» (E1). «Γιατί ήθελα να τελειώσω το γυμνάσιο... Στο πίσω μέρος του μυαλού μου υπήρχε αυτή η ιδέα! Κάποια στιγμή, όταν ήμουν νέα τα παράτησα, γιατί δεν τα πήγαινα καλά στα μαθηματικά! Αυτός ήταν ο λόγος που άφησα το σχολείο, όχι κάτι άλλο ιδιαίτερο, δεν είχα πρόβλημα.... και τώρα ήρθε η σειρά μου να το πούμε κάπως έτσι, να το κάνω κι αυτό το βήμα. Δεν με βόλεψε που ήταν στον Εξαπλάτανο, γιατί μένω Αριδαία και τώρα μου δόθηκε η ευκαιρία. Ήταν μια πολύ καλή ευκαιρία για να ξαναρχίσω και γιατί μπορεί να μου

χρειαστεί κάποια στιγμή το απολυτήριο γυμνασίου» (E4). «Γιατί δεν μπορούσα πλέον να μπω πουθενά σε κάποια δουλειά, να βρω κάτι σταθερό. Ζητούσαν απολυτήριο Λυκείου, έστω Γυμνασίου, οπότε ήταν ένας λόγος παραπάνω που πείστηκα και με ανάγκασε να έρθω» (E6). «Για να έχω καλύτερες ευκαιρίες δουλειάς, να μάθω καινούργια πράγματα» (E10).

Επίσης, αρκετές εκπαιδευόμενες ανέφεραν ότι για αυτές ήταν ένας προσωπικός στόχος, τον οποίο, για διάφορους λόγους, είχαν αφήσει στη μέση και τον οποίο θέλουν να εκπληρώσουν. «Δεν είχα την ευκαιρία όταν ήμουν πιο μικρή να πάω στο γυμνάσιο κι έτσι αποφάσισα να το κάνω τώρα που μεγάλωσα. Να γίνω κάτι διαφορετικό, να έχω μια δεύτερη ευκαιρία» (E5). «Ήταν όνειρο, επειδή είχα σταματήσει στην Α΄ Γυμνασίου, απολυτήριο δεν πήρα. Μετά παντρεύτηκα, είχα άλλες υποχρεώσεις, και τώρα ήθελα να έρθω στο σχολείο να ολοκληρώσω αυτό που άφησα στη μέση» (E7). «Επειδή έχω καταπιεστεί πάρα πολύ στη ζωή μου... πάρα πολύ... είπα κάτι να κάνω για τον εαυτό μου και πιο πολύ με παρότρυνε ο εγγονός μου. Πήγαινε νηπιαγωγείο και μια μέρα ήρθε η κυρία των αγγλικών και τους μάθαινε για τα ζώα στα αγγλικά. Τότε μου λέει: «Γιαγιά, πώς λέγεται η γάτα στα αγγλικά; Πώς λέγεται το σκυλί;» Ε, και εγώ μην ξέροντας να απαντήσω του λέω: «γάτα» και μου λέει: «Γιαγιά, στα αγγλικά δεν σου λέω στα ελληνικά». Τότε σκέφτηκα και είπα στον εαυτό μου: «Κοίτα να δεις! Αυτός είναι 5 χρονών, εγώ πάω 59, γιατί να μην πάω σχολείο; Κι ένα παραπάνω να μην κάνω κάτι για τον εαυτό μου;» Πρώτα, λοιπόν, ζήτησα να πάω πρώτα για τον εαυτό μου, μετά για τον εγγονό μου που με παρότρυνε με αυτό το συμβάν και τρίτον γιατί άκουσα –και το φαντάζομαι– ότι κάποια στιγμή και καθαρίστρια στον δρόμο να δουλέψεις σε δήμο θα ζητήσουν το απολυτήριο γυμνασίου ή λυκείου. Κι εγώ, επειδή δεν πρόλαβα να πάρω το απολυτήριο γυμνασίου, αποφάσισα να πάω τώρα. Και καλώς εχόντων των πραγμάτων, θα πάω και στο νυχτερινό το Επαγγελματικό Λύκειο» (E3).

Άλλοι λόγοι, οι οποίοι αναφέρθηκαν είναι η δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου. «Να σου πω. Γιατί μ' έγγραψαν τα κορίτσια μου, γιατί τώρα πια έχω άπλετο ελεύθερο χρόνο, πριν δεν είχα. Αυτό. Και είπα: «γιατί όχι;». Πάντοτε είχα το απωθημένο που δεν πήγα σχολείο» (E2). «Στην αρχή ξεκίνησα, επειδή δεν είχα κάτι να κάνω, για να περνάω δημιουργικά τον χρόνο μου. Γράφτηκα στο ΙΕΚ, ήθελα να πάω στη μαγειρική και τελικά κατέληξα στη Λογιστική, λόγω του ότι το απολυτήριο του Λυκείου που είχα δεν μου άφηνε πολλές επιλογές σε σχέση με την ειδικότητα... και κατέληξα στο να πάω λογιστική, ούτως ώστε σε προκηρύξεις και

σε τέτοια με τον ΑΣΕΠ ας πούμε, να πάρω κάποια ειδικότητα σαν βοηθός λογιστή κ.τλ. Για να μπορέσω να βρω μια καλύτερη δουλειά, να το πω απλά...αυτός ήταν ο λόγος...» (E9).

Άλλος ένας από τους λόγους που αναφέρθηκαν ήταν τα αρνητικά συναισθήματα που ένιωθαν σχετικά με το γεγονός ότι δεν είχαν το απολυτήριο γυμνασίου ή λυκείου, κάνοντάς τες να αισθάνονται ντροπή ή ενοχές. Μάλιστα, παρατηρήθηκε ότι άκουγαν και σχόλια από μέλη του περιβάλλοντός τους για το επίπεδο μόρφωσής τους, με αποτέλεσμα να νιώθουν μειονεκτικά. « [...]...αλλά βλέπω και τα παιδιά μου που στενοχωρέθηκαν γιατί μου έλεγαν συνέχεια: «Δεν είναι δυνατόν, βρε μαμά, να μην έχεις τελειώσει το γυμνάσιο!»... τώρα χάρηκαν που έρχομαι...» (E1). «Εγώ πήγαινα στο Λύκειο του Εξαπλατάνου, τελείωσα την Α' τάξη και σταμάτησα το σχολείο. Πήγαινα γυμνάσιο στη Φούστανη. Είχα άλλες παρέες εκεί... Οι παρέες που είχα, όταν πήγα στο Λύκειο, χωριστήκαμε, πήγανε σ' άλλο τμήμα. Είχα μείνει μόνη στο τμήμα, κατάλαβες; Ύστερα ήταν και η αλλαγή περιβάλλοντος, όλα αυτά και με είχε πάρει από κάτω... πολύ... και το σταμάτησα. Τελείωσα την Α' Λυκείου και είπα δεν θα ξαναπάω. Ε, από τότε μέχρι τώρα μου έχει μείνει απωθημένο. Ήθελα να έχω απολυτήριο Λυκείου, δηλαδή στην εποχή μας δεν γίνεται τώρα να μην έχεις απολυτήριο Λυκείου...Όχι ότι προς το παρόν θα μου χρειαστεί κάπου, αλλά θέλω να κάνω το όνειρό μου πώς να στο πω; Άσε που τα παιδιά μου μ' έλεγαν και «αγράμματη». Μα επειδή δεν τελείωσες το Λύκειο, είσαι αγράμματη;» (E8). «Αρχικά, θα σου πω ότι σταμάτησα το σχολείο, για να παντρευτώ. Μετά ήρθαν τα παιδιά... το άφησα... όμως όλα αυτά τα χρόνια μου είχε μείνει απωθημένο. Ένιωθα πάντα κάπως, ντροπή να το πω που δεν είχα το απολυτήριο λυκείου» (E11). «Για δύο λόγους: πρώτον, γιατί θέλω το απολυτήριο λυκείου, για να μπορέσω να βρω μια άλλη δουλειά, με καλύτερες συνθήκες κι όπως καταλαβαίνεις, στις μέρες μας κανείς δεν σε παίρνει για δουλειά, χωρίς απολυτήριο Λυκείου. Κατά δεύτερον, γιατί ένιωθα άσχημα και τύψεις που άφησα το σχολείο. Κι ακόμα το μετανιώνω... Δεν ξέρω γιατί το άφησα, στη Γ' Λυκείου σταμάτησα... έφτασα στην πηγή και δεν ήπια νερό που λένε... Δεν ξέρω, δεν ήθελα είχα μια άρνηση ας το πούμε έτσι... και οπότε τώρα ήρθε η ώρα να κάνω αυτό το όνειρο πραγματικότητα!» (E12).

<u>Λόγοι συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων</u>				
Εκπαιδευόμενες	Επαγγελματικοί λόγοι	Προσωπική εξέλιξη	Δημιουργική απασχόληση στον ελεύθερο χρόνο	Χαμηλή αυτοεκτίμηση (αίσθημα ντροπής)
E1	✓			✓
E2			✓	
E3	✓	✓		
E4	✓	✓		
E5		✓		
E6	✓			
E7		✓		
E8		✓		✓
E9	✓		✓	
E10	✓		✓	
E11	✓			✓
E12	✓			✓

6.2.2- Αντιδράσεις κοινωνικού περιβάλλοντος

Στο δεύτερο ερώτημα του θεματικού αυτού άξονα, σχετικά με τις αντιδράσεις του κοινωνικού τους περιγύρου, πολλές από τις εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι ήταν αρκετά

υποστηρικτικό το περιβάλλον τους, αναφερόμενες, κυρίως, στην οικογένειά τους. «Χάρηκαν! Τα παιδιά μου ένα παραπάνω κι μάλιστα όλο με συγχαίρουν: «Μπράβο μανούλα μου και μπράβο μανούλα μου! Επιτέλους κάνεις κάτι και για σένα! Μπράβο!» (E1). «Τους άρεσε πολύ. Η μεγάλη μου η κόρη μου έλεγε συνέχεια από πέρυσι: «να πας, να πας, να πας»... Ήθελε πάρα πολύ να πάω! Της άρεσε και θέλει να πάω και στο Λύκειο μετά» (E4). «Η οικογένειά μου μου είπαν: «Μπράβο, καλά κάνεις!» και ο σύζυγος και τα παιδιά μου. Ήταν μαζί μου! Φίλους πολλούς δεν έχω. Ε, αυτοί που έχω ε... εντάξει...» (E7).

Κάποιες από τις εκπαιδευόμενες δήλωσαν ότι αντιμετώπισαν αρκετά αρνητικές αντιδράσεις από τον κοινωνικό τους περίγυρο. «Ο άντρας μου ήταν αρνητικός. Μου λέει: «Αυτό τώρα που κάνεις είναι μια βλακεία, θα έρχεσαι αργά από εκεί στη δουλειά... κι εμείς τι θα τρώμε; Μέσα στο σπίτι τι θα γίνεται;» Εγώ του είπα: «Δεν με ενδιαφέρει!». Κι η κόρη μου, επειδή προσέχω το παιδί της μετά τη δουλειά και τα σαββατοκύριακα μου είπε: «Τώρα βρε μαμά... ξέρεις μου δένεις τα χέρια...». Εγώ όμως της είπα: «Κι εγώ πρέπει κάτι να κάνω. Δεν μπορώ τα ίδια και τα ίδια να διαιωνίζω εδώ μέσα... κι από πάνω να μην έχω αξία απέναντί σας. Να καταλάβετε, ένα παραπάνω, την αξία μου». Γενικά όμως εγώ τους είπα: «Εγώ θα πάω... Θέλετε; Δεν θέλετε;... Εγώ θα πάω για τον εαυτό μου». Πέρσι, σαν πρώτη χρονιά, πέρασα τόσο υπέροχα... κάτι που δεν έχω ζήσει στην παιδική μου ηλικία... γιατί στα 15 μου, εγώ έκανα παιδί...» (E3). «Κάποιοι γέλασαν, κοροϊδευτικά εννοώ. Μου είπαν: «Μα τώρα σ' αυτή την ηλικία;». Κάποιοι μου είπαν: «Μπράβο! Καλά κάνεις!» Αυτοί που με κοροΐδεψαν, να το πω έτσι, ήταν άτομα μέσα απ' το οικογενειακό μου περιβάλλον, αλλά άκουσα αρνητικά σχόλια και γενικά από γνωστούς... πολλούς γνωστούς κιόλας!» (E5).

Παράλληλα, κάποιες από τις εκπαιδευόμενες φάνηκαν να αντιμετωπίζουν ουδέτερη στάση από το περιβάλλον τους σχετικά με την απόφασή τους να εκπαιδευτούν. «Εντάξει η αλήθεια είναι ότι δεν το ξέρανε και πολλοί. Είναι και μεγαλύτερες ηλικίες εδώ. Οπότε εγώ δεν ένιωσα άσχημα, πήρα και θάρρος, αλλά δεν έχω τέτοια κολλήματα. Είναι κάτι που πλέον στην εποχή μας είναι πολλά τα άτομα και είναι μια ευκαιρία για εμάς. Τώρα τελευταία μου είπε κάποιος: «Πώς αντέχεις; Γιατί πας και στη μια δουλειά και στην άλλη δουλειά, είσαι και στο σπίτι, κοιτάς και τα παιδιά και ψώνια και υποχρεώσεις». Έχω γίνει ρομπότ! Αλλά αυτό μόνο είχα σαν αντίδραση. Όχι κάτι άλλο». (E6).

<u>Αντιδράσεις κοινωνικού περιβάλλοντος</u>			
Εκπαιδευόμενες	Υποστηρικτική στάση	Αρνητική Αντίδραση	Ουδέτερη αντίδραση
E1	✓		
E2	✓		
E3		✓	
E4	✓		
E5		✓	
E6			✓
E7	✓		
E8	✓		
E9	✓		
E10		✓	
E11		✓	
E12	✓		

6.2.3- Λήψη βοήθειας από το κοινωνικό περιβάλλον

Στην ερώτηση σχετικά με το αν είχαν τη βοήθεια που περίμεναν από το κοινωνικό τους περιβάλλον, οι περισσότερες απαντήσεις ήταν θετικές, αναφέροντας την οικογένεια ως πρωταρχικό υποστηρικτή τους. «Ναι, δεν είχα κάποιο πρόβλημα. Κι από τους καθηγητές. Πάνω από όλα αυτοί σε ενθαρρύνουν. Τα παιδιά είναι πάνω από όλα πάρα πολύ καλά! Μας συμπεριφέρθηκαν πάρα πολύ καλά ως καθηγητές! Και η διευθύντρια, καταπληκτικός

άνθρωπος» (E1). «Ναι, βέβαια. Εδώ χωρίς να το ξέρω με έγγραψαν οι κόρες μου κι ο άντρας μου προσπαθεί να με βοηθήσει» (E2). «Ναι είχα βοήθεια! Πάρα πολύ! Η οικογένειά μου κυρίως! Ε εντάξει και οι φίλοι μου...» (E5) «Ναι έχω βοήθεια από την οικογένειά μου» (E7).

Ωστόσο, υπήρχαν και αρνητικές απαντήσεις, οι οποίες αναφέρουν ότι ο κοινωνικός τους περίγυρος εξέφρασε έντονη δυσαρέσκεια ή αντέδρασε με αδιαφορία. «Όχι. Μόνο η ανησιά μου, είναι σπουδαγμένη κοπέλα και μου είπε: «Θεία, έκανες την καλύτερη δουλειά που πήγες ξανά στο σχολείο... και μαθαίνεις... και γνωρίζεις άτομα...» και συμφωνώ μαζί της. Έχει ικανοποιηθεί η ψυχή μου. Μου αρέσει, θέλω να έρχομαι με τα παιδιά εδώ, είμαστε μια ομάδα, μου αρέσει πάρα πολύ! Ακόμα δηλαδή κι ο άντρας μου τώρα τελευταία, επειδή είναι τελευταία χρονιά (Δεν το ξέρει ότι θα γραφτώ και στο λύκειο μετά... θα το φέρω πλάγια πλάγια) άρχισε να το βλέπει καλύτερα (E3). «Βοήθεια δεν ζήτησα. Δεν ζητάω συνήθως, δεν είμαι άνθρωπος που ζητάω, γιατί είμαι άνθρωπος που έχω μάθει να στηρίζομαι στον εαυτό μου από πολύ μικρή. Αν είναι βοήθεια σε κάτι που δεν θα καταλάβω, που θα χρειαστώ, ναι... Αλλά ούτε κι από μόνοι τους πήραν την πρωτοβουλία να με βοηθήσουν. Οπότε όχι, δεν είχα βοήθεια» (E6). «Ε εντάξει... βοήθεια δεν χρειαζόμουν κάποια ιδιαίτερη... αλλά εδώ στο σπίτι ας πούμε απ' τον σύζυγο είχα την ανάλογη βοήθεια, δεν με φόρτωσε με κάτι παραπάνω ούτως ώστε να με δυσκολέψει...» (E9). «Όχι, δεν μπορώ να πω ότι είχα κάποια ιδιαίτερη βοήθεια, δηλαδή... αφού δεν είχα και κάποια αντίρρηση, για να πάω πάλι καλά... αλλά βοήθεια... ουσιαστική βοήθεια δεν μπορώ να πω ότι είχα... [...] Περισσότερο αδιαφορία θα σου πω είδα... ούτε κρύο ούτε ζέστη... ναι μεν δεν είχα κάποια ενθάρρυνση ούτε βοήθεια αλλά ούτε και αντίρρηση είχα...» (E10).

6.2.4- Στάσεις σχετικά με την αναμενόμενη αντίδραση από το περιβάλλον

Στην τέταρτη ερώτηση του δεύτερου θεματικού άξονα: «Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;», όλες οι εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι περίμεναν θετική αντιμετώπιση, ενθάρρυνση και υποστήριξη από τον περίγυρό τους. «Θετικά. Είναι κάτι που κάνουμε, για να εξελιχθούμε να ολοκληρώσουμε έναν κύκλο που δεν έκλεισε όταν έπρεπε. Δε βρίσκω τον λόγο, γιατί να μην με στηρίζουν» (E2). «Όλοι θα έπρεπε να αντιδράνε καλά, γιατί δεν κάνουμε κάτι... ούτε γεμίζουμε τον χρόνο μας με κάτι κακό. Είναι πάρα πολύ καλό αυτό που κάνουμε, μαθαίνουμε καινούργια πράγματα, ερχόμαστε σε επαφή και με ανθρώπους που δεν τους ξέραμε καν. Μπορεί να μέναμε στην ίδια περιοχή, αλλά δεν γνωριζόμαστε όλοι. Είναι πολύ καλό εγώ νομίζω...Και οι ώρες που γίνεται το μάθημα είναι πολύ

καλές. Βολεύουν πιστεύω τους περισσότερους που ήρθαμε εδώ πέρα» (E4). «Εγώ πιστεύω ότι θα έπρεπε να αντιδράνε θετικά, όχι μόνο για μένα αποκλειστικά, γενικά για όλους αυτής της ηλικίας και μεγαλύτερης ακόμα, γιατί εντάξει είναι μια ευκαιρία και είναι κάτι σαν δώρο. Είναι κάτι που το ξαναζεις και σαν εμπειρία και γυρίζεις και πίσω κάποια χρόνια, έχεις ωραία πράγματα να πάρεις. Όχι μόνο το απολυτήριο, γενικά σαν σύνολο και εντάξει και γνώσεις εννοείται, αλλά και πολλά θετικά πράγματα. Θέλω να πιστεύω ότι ο καθένας μπορεί να το καταλάβει αυτό, το πόσο θετικό είναι... γιατί πολλοί ξεκινάνε, γράφονται και δεν συνεχίζουν» (E6).

6.3- Οι αντιλήψεις και τα βιώματά τους για τα κοινωνικά στερεότυπα

6.3.1- Στάσεις σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα

Στην πρώτη ερώτηση του τρίτου θεματικού άξονα: «Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;» οι εκπαιδευόμενες απάντησαν στην πλειοψηφία ότι δεν επηρεάζονται από αυτά και δεν είναι σημαντικά για αυτές. «Είναι ταμπού, πράγματα που μας επιβάλλουν! Το μεγαλύτερο ταμπού είναι ότι μας κάνουνε να νιώθουμε πολύ μεγάλες, για να έχουμε μια δεύτερη ευκαιρία!» (E5). «Όλοι έχουν τη γνώμη τους, δεκτή και σεβαστή, αλλά πιστεύω ότι ό,τι κάνει ο καθένας αφορά τον ίδιο. Μπορείς να εκφράσεις τη γνώμη σου, αλλά μέχρι εκεί. Δε μπορείς να επέμβεις και να πεις ότι αυτό που κάνεις δεν μου αρέσει ή είσαι λάθος ή να σε κρίνουν ή να σε κατηγορήσουν ή να σε προσβάλλουν ακόμα. Υπάρχουν αυτά και πάντα θα υπάρχουν, αλλά πάντα κρατάμε τα θετικά. Πάντα θα υπάρχουν αρνητικά στη ζωή μας απ' όλες τις απόψεις είτε από δουλειά είτε από φίλους είτε από συγγενείς κι από ξένους ακόμα. Αλλά έχω μάθει πλέον να κρατάω μόνο τα θετικά» (E6). «Πιστεύω ότι είναι ιδέες που φτιάχνουν άνθρωποι με παρωπίδες και δεν μπορούν να δουν πιο μακριά από κάτι συγκεκριμένο που έχουν αυτοί στο μυαλό τους... Ότι μια γυναίκα έχει γεννηθεί για να παντρευτεί, για να κάνει παιδιά κτλ...» (E9). «Για μένα είναι κουτάκια, πράγματα που πιστεύουν οι άλλοι για εμάς ή εμείς για τους άλλους ακόμα, χωρίς να ξέρουμε την ιστορία τους...» (E10). «Κολλημένες» ιδέες και «κολλημένα μυαλά». Δεν μου αρέσουν τέτοιες αντιλήψεις. Ο καθένας θα κάνει αυτό που νομίζει σωστό (E12).

Ωστόσο, κάποιες από τις εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι δεν πιστεύουν ότι σήμερα εξακολουθούν να υφίστανται. «Στη σημερινή εποχή δεν πιστεύω ότι υπάρχουν! Πιστεύω ότι οι γυναίκες σήμερα είναι απελευθερωμένες, με την καλή έννοια θα το πω... αλλά γενικά...

τουλάχιστον εδώ που ζω, βλέπω ότι οι γυναίκες είναι πολύ καλά! Εδώ στην περιοχή δεν το βλέπω αυτό! Εντάξει, δηλαδή από φίλες που γνωρίζω... είναι σωστές στην οικογένειά τους, με τα παιδιά τους, με το σπίτι τους, προσπαθούμε... δηλαδή τώρα σου λέω για το δικό μου περιβάλλον... Δε βλέπω κάτι ανησυχητικό!» (E1).

6.3.2- Βιώματα των εκπαιδευομένων σε σχέση με τα κοινωνικά στερεότυπα σχετικά με την προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν

Στη δεύτερη ερώτηση του τρίτου άξονα: «Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;» το 83,3% των εκπαιδευόμενων απάντησε ότι έχει βιώσει τέτοιου είδους εμπειρίες όταν αποφάσισε να συμμετέχει στην εκπαίδευση ενηλίκων. Τα στερεότυπα που εντοπίζονται αφορούν: στην ηλικία, στο φύλο και τους κοινωνικούς ρόλους που απορρέουν από αυτό και σε ζητήματα ηθικής φύσεως, υπονοώντας την αναζήτηση ερωτικών σχέσεων μέσα από τη συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων.

Το 50% των εκπαιδευόμενων δήλωσε πως αντιμετώπισε στερεοτυπικές αντιδράσεις ως προς την ηλικία κατά την οποία φοίτησε σε δομές εκπαίδευσης ενηλίκων. «Υπήρχαν δυο τρία άτομα που μου είπανε κάποια πράγματα, ίσως και από αφέλεια, να είχαν κάτι να πουν αλλά δεν με επηρέασε... Μου είπανε: «Τώρα στα γεράματα βρε E1; Πού θα πας; Τι προσπαθείς να κάνεις;». Εντάξει, δεν το έδωσα σημασία, εγώ αυτή τη στιγμή τη θεωρώ δική μου... Μεγάλωσα τα παιδιά μου... Αφού αυτό ευχαριστεί και τα παιδιά μου γιατί να μην το κάνω; Αλλά ένα παραπάνω και για μένα! Και για τη δουλειά μου φυσικά! Αλλά τώρα ήρθε η ώρα! Γιατί να μην το κάνω;» (E1). «Όχι. Κάποιοι στην αρχή γέλασαν λίγο, τους φάνηκε αστείο και μου είπαν: «Τώρα στα γεράματα;» Ναι, η αλήθεια είναι να, τώρα στα γεράματα αλλά είναι και μια ευκαιρία είπα στον εαυτό μου, δεξ το κι έτσι, γιατί είναι μια βοήθεια. Θα σε βοηθήσει στην πορεία, εσένα. Δεν σε νοιάζει τι θα πει ο άλλος, εσύ το κάνεις για σένα. Πάντα θα υπάρχουν άτομα που θα λένε και θα σε κρίνουν, πάντα, αλλά δεν μ' απασχολεί κιόλας. Από ένα σημείο και μετά, πιστεύω, ο άνθρωπος αποκτά εμπειρίες, οπότε ωριμάζει και σκέφτεται εντελώς διαφορετικά, γιατί δεν τον αγγίζουν πλέον τα λόγια του καθενός» (E6). «Ναι άκουσα κάποια σχόλια. Κάποια άτομα μου είπανε: «Τώρα σ' αυτή την ηλικία; Άλλη δουλειά δεν έχεις;». Δεν έδωσα σημασία. Λέω «Εσύ αν

θέλεις έργεσαι, από κει και πέρα εγώ αυτό που είναι να το κάνω, θα το κάνω!» Και γνωστοί και φίλοι και συγγενείς μου το είπανε αυτό, αλλά εγώ σημασία δεν έδωσα...» (E7).

Τέσσερις από τις εκπαιδευόμενες κρίθηκαν για τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων, με πρόφαση τις ευθύνες που προκύπτουν από τους κοινωνικούς τους ρόλους. «Ε ναι... Στην αρχή ο άντρας μου μου φώναζε: «Δεν θα πας!». Εγώ όμως του είπα ότι θα πάω! Γιατί δεν μου λες: «Δεν θα πας στη δουλειά;» Γιατί δεν μου το είπες; Από το 1980 είμαι καθαρίστρια... γιατί δεν μου είπες ποτέ: «Ωπα σταμάτα εδώ! Δεν θα πας στη δουλειά! Θα καθίσεις σπίτι.» Γιατί; Επειδή εκεί πάω δουλεύω και φέρνω λεφτά; Κι εγώ πρέπει κάτι να κάνω για τον εαυτό μου... κι έτσι πάτησα πόδι! Το είπε μία, δύο, τρεις, δέκα... μετά το σταμάτησε...» (E3). «Γενικά, στη δική μου εποχή δεν ήταν και τόσο σημαντικό πράγμα η εκπαίδευση να το πω... για τις γυναίκες και γενικά... οι άνθρωποι ασχολούνταν με άλλα πράγματα και νομίζω ότι υπάρχει ακόμα αυτό... ότι έτσι το βλέπουν οι άνθρωποι ακόμα... ότι δεν είναι και κάτι τόσο σημαντικό... κι οπότε μπορώ να πω ότι άκουσα κάποια σχόλια όπως ας πούμε: «πού θα αφήνεις το σπίτι; Και πώς θα τα προλαβαίνεις όλα;» και όπως σου είπα και πριν και για την ηλικία μου ότι τι δουλειά έχω τώρα στα γεράματα... κυρίως από συγγενείς και από γνωστούς...» (E10).

Ακόμη, τρεις εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι κατηγορήθηκαν ότι επιδιώκουν τη σύναψη ερωτικού δεσμού πηγαίνοντας σε δομή εκπαίδευσης ενηλίκων. «Κάποιοι μου είπανε... έχει πολύ πλάκα αυτό... ότι όσοι πάνε σε αυτά τα σχολεία ψάχνουν ερωτικές σχέσεις. Εγώ ήρθα εδώ και δεν βλέπω τίποτα τέτοιο. Ο ένας σέβεται τον άλλον. Οι περισσότερες είμαστε σε μία ηλικία, όπως είδες, οι περισσότερες είμαστε κοντά στα 50. Όλες έχουμε οικογένειες, έχουμε παιδιά. Υπάρχουν και διαζευγμένες που προσπαθούν να ζήσουν και να φέρουν στο σπίτι τους χρήματα. Όλα είναι πολύ καλά! Εγώ νομίζω ότι είμαστε πολύ καλά! Κι όλοι όσοι έχουν έρθει εδώ, έχουν έρθει με κάποιον σκοπό νομίζω. Για κάποιον σκοπό το κάνουν, άλλοι για το απολυτήριο, άλλοι για να αποκτήσουν γνώσεις, άλλοι για να πάνε μετά και στο ΕΠΑΛ κι έχει και νέα παιδιά, έχουμε και 2 παιδιά κάτω των 30» (E4). «Ναι, ναι, υπήρχαν άτομα που με έκριναν. Μου λέγανε: «Ε, τώρα σ' αυτή την ηλικία θα πας στο σχολείο; Ε και τι κάνεις εκεί; Πας για να βρεις άντρα;» Άκου τώρα! Δηλαδή είναι δυνατόν; Τόσο το επίπεδό μας να το κατεβάζουμε τόσο χαμηλά; Λες κι αν θέλω να βρω κάποιον θα πάω στο σχολείο; Δεν υπάρχουν άλλοι χώροι; Έτσι δεν είναι; Ε, σχόλια τέτοιου στυλ άκουσα και για την ηλικία μου: «Και τι κάνεις τώρα σ' αυτή την ηλικία; Τα θυμάσαι; Τα κρατάει το μυαλό σου; Και γιατί δεν κάθεται στο σπίτι σου να ξεκουραστείς;» Ε,

όχι... δεν θέλω να ξεκουραστώ! Θέλω να πάω, να μάθω, να φρεσκάρω τις γνώσεις μου, να συνεχίσω το όνειρό μου, αυτό που άφησα στη μέση... Γιατί να μην το κάνω τώρα που μου δόθηκε η ευκαιρία;» (E8).

Δύο μόνο εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι δεν έχουν αντίστοιχη εμπειρία, αλλά ακόμη κι αν είχαν δεν θα επηρεάζονταν: «Όχι. Κι αν άκουγα κάτι, δεν θα έδινα σημασία» (E2). «Όχι. Στα χρόνια μας πια δεν υπάρχει σ' αυτό τον βαθμό. Ίσως κάποια άτομα, σε χωριά που είναι πιο απομακρυσμένα ή οι πιο ηλικιωμένοι άνθρωποι μπορεί να είναι έτσι... Εγώ πιστεύω ότι ούτε καν η μητέρα μου που είναι 76 χρονών δεν αντιμετώπισε τέτοιο πρόβλημα... έχει πιο ανοιχτό μυαλό και πιστεύω ότι αυτά τα στερεότυπα έχουν πλέον εξαλειφθεί...» (E9).

<u>Εμπειρίες με κοινωνικά στερεότυπα</u>				
<u>Εκπαιδευόμενες</u>	<u>Σχετικά με την ηλικία</u>	<u>Σχετικά με το φύλο τους</u>	<u>Σύναψη ερωτικού δεσμού</u>	<u>Δεν έχουν αντίστοιχη εμπειρία</u>
E1	✓			
E2				✓
E3		✓		
E4			✓	
E5		✓		
E6	✓			
E7	✓			
E8	✓		✓	
E9				✓

E10	✓	✓		
E11	✓			
E12		✓	✓	

6.3.3- Παράγοντας φύλο και εκπαίδευση

Στην τρίτη και τελευταία ερώτηση του τρίτου άξονα: «Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;» δέκα από τις 12 εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι ο παράγοντας φύλο επηρέασε την εκπαιδευτική τους πορεία. Κάποιες ανέφεραν τις οικογενειακές υποχρεώσεις που φέρει ως ρόλο η γυναίκα. «Ναι, γιατί είχα και τα παιδιά. Ήταν μικρά και αυτό κοιτούσα! Είχα άλλες προτεραιότητες! Είχα και τη δουλειά συγχρόνως. Τώρα επειδή τα τρία τελευταία χρόνια εργάζομαι στο σχολείο, φύγανε και οι περισσότερες υποχρεώσεις με τα παιδιά... είναι πιο εύκολο! Όχι ότι και τώρα δεν θέλουν ντάντεμα αλλά εντάξει...» (E1). «Μπορώ να πω λίγο ναι... Δηλαδή η διαφορά είναι ότι οι άντρες μπορούν πιο εύκολα να πάνε. Η γυναίκα πρέπει να κάτσει στο σπίτι, να κοιτάξει να φτιάξει φαγητό... Βλέπεις, είναι πιο σημαντικό το φαγητό παρά να πάρει ένα πτυχίο. Οικιακά, φροντίδα παιδιών, όλα όλα περνάνε απ' το χέρι της γυναίκας! [...] Αν ήμουν άντρας θα με ωθούσαν οι υπόλοιποι περισσότερο να σπουδάσω. Θα μου έλεγαν: «Να πας, να πάρεις το πτυχίο, να ανοίξει ο δρόμος», ενώ τώρα που είμαι γυναίκα μου λένε: «Πού πας; Έχεις τις δουλειές του σπιτιού, αφού παντρεύτηκες... έκανες οικογένεια, δε σου χρειάζεται...». Πολλά τέτοια άκουσα...» (E5). «Όχι. Είμαι άνθρωπος που αν θέλω κάτι το κάνω. Από άποψη υποχρεώσεων όμως ναι, με κράτησαν πίσω οι υποχρεώσεις. Παιδιά, σπουδές, έπρεπε να δουλέψω να κάνω ό,τι μπορώ για να τα φέρουμε βόλτα, γι' αυτό δε μπόρεσα να πάω νωρίτερα! Να φανταστείς είχα γραφτεί πριν 5 χρόνια, αλλά λόγω δουλειάς, επειδή κοίταζα τα παιδιά, είχα το 'να είχα τ' άλλο... Οι υποχρεώσεις μου τρέχανε, δε μπόρεσα να έρθω νωρίτερα. Τώρα τελείωσα μ' αυτά και ήρθα! Τώρα πήρα σειρά!» (E7).

Κάποιες δήλωσαν ότι το φύλο ήταν καθοριστικός παράγοντας για την εκπαιδευτική τους πορεία, από την παιδική ακόμη ηλικία. «Τώρα όχι. Όταν ήμουν πιο μικρή, ναι. Από τον πατέρα

μου, δεν μ' άφησε. Είμαστε τρεις αδερφές. Είπε θα πάνε οι δύο και μου είπε εσύ δεν χρειάζεται να πας, θα πάει η πιο μεγάλη που είχε ξεκινήσει ήδη και η πιο μικρή που ήταν πολύ μικρή και μου λέει: «εσύ δεν χρειάζεται να πας». Έπρεπε να μείνει κάποιος στο σπίτι να βοηθάει». (E2).

Επιπρόσθετα, δύο απάντησαν ότι το γεγονός ότι είναι γυναίκες δεν είχε σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της εκπαίδευσής τους. «Δεν νομίζω ότι έχει να κάνει με το φύλο αλλά με τον άνθρωπο αυτό! Ο άντρας κιόλας πιστεύω ότι είναι και πιο βαρύς, η γυναίκα είναι πιο σβέλτα σε αυτές τις περιπτώσεις, στροφάει πιο γρήγορα, παίρνει πρωτοβουλίες κι αποφάσεις... Αυτό πιστεύω ότι ισχύει σε όλα τα θέματα... Η γυναίκα αν δεν ξέρει να κρατήσει το πορτοφόλι και να κάνει την οικονομία της, μπορεί να διαλυθεί και το σπίτι...» (E3) «Όχι. Εγώ δεν νομίζω... και στα δικά μας τα χρόνια η μητέρα μου ήθελε πάρα πολύ να μην σταματήσω. Ήθελε πάρα πολύ να τελειώσω το γυμνάσιο, να πάω και στο Λύκειο και φώναζε που το παράτησα και ήθελε πάρα πολύ. Δεν είχα αυτό το... «είσαι κορίτσι, είσαι γυναίκα, δεν πρέπει να πας» (E4).

Ωστόσο, μέσα από τις απαντήσεις τους παρατηρούνται κοινωνικά στερεότυπα ως προς τους ρόλους που καλείται να φέρει εις πέρας το κάθε φύλο. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές, η γυναίκα είναι το άτομο που θα αναθρέψει τα παιδιά και θα φροντίσει το σπίτι, την καθαριότητα, τα οικονομικά ζητήματα και αν είναι εργαζόμενη και τις υποχρεώσεις της εργασίας της. Από την άλλη, ο άντρας είναι αυτός που καλείται να εξασφαλίσει τα προς το ζην, είναι πιο παραδοσιακός και δεν παίρνει πρωτοβουλίες: «Ο άντρας κιόλας πιστεύω ότι είναι και πιο βαρύς, η γυναίκα είναι πιο σβέλτα σε αυτές τις περιπτώσεις, στροφάει πιο γρήγορα, παίρνει πρωτοβουλίες κι αποφάσεις... Αυτό πιστεύω ότι ισχύει σε όλα τα θέματα... Η γυναίκα αν δεν ξέρει να κρατήσει το πορτοφόλι και να κάνει την οικονομία της, μπορεί να διαλυθεί και το σπίτι...» (E3). «Οι άντρες νομίζω ότι είναι πιο δύσκολο να αρχίσουν από την αρχή. Δεν ξέρω, έτσι νομίζω. Εμείς οι γυναίκες, νομίζω, πιο εύκολα κάνουμε το επόμενο βήμα. Αυτό που μπορεί κάποια στιγμή είχαμε αφήσει να θέλουμε να το ξαναρχίσουμε. Αυτό νομίζω» (E4). «[...] Δηλαδή η διαφορά είναι ότι οι άντρες μπορούν πιο εύκολα να πάνε. Η γυναίκα πρέπει να κάτσει στο σπίτι, να κοιτάξει να φτιάξει φαγητό. [...] Ναι, αν ήμουν άντρας θα με ωθούσαν οι υπόλοιποι περισσότερο να σπουδάσω. Θα μου έλεγαν: «Να πας, να πάρεις το πτυχίο, να ανοίξει ο δρόμος», ενώ τώρα που είμαι γυναίκα μου λένε: «πού πας; Έχεις τις δουλειές του σπιτιού, αφού παντρεύτηκες... έκανες οικογένεια, δε σου χρειάζεται...». Πολλά τέτοια άκουσα» (E5). «Η γυναίκα ξέρουμε ότι πάντα ήταν και είναι πιο κάτω από τους άντρες, οπότε δεν έχει την αξία που θα έπρεπε να έχει.

Γιατί αυτά που κάνει μια γυναίκα, δεν μπορεί ένας άντρας να τα κάνει, όχι επειδή απλά δεν τα κάνει, αλλά επειδή δεν μπορεί να τα κάνει» (E6). «Εγώ είχα σαν γυναίκα να μεγαλώσω τα παιδιά, να τα σπουδάσω, να κατασταλλάξουν, να φύγει το ένα να δουλέψει ή έστω να τα παντρέψω και μετά να δω εγώ τι θέλω να κάνω... δηλαδή έτσι το σκεφτόμουν... ότι δεν μπορούσα να βάλω τις δικές μου σπουδές σε προτεραιότητα...» (E9).

6.4- Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων και ο μετασχηματισμός των απόψεων τους

6.4.1- Συναισθήματα των ίδιων σχετικά με τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων

Ο τέταρτος άξονας μελετά τον τρόπο, με τον οποίο μετασχηματίστηκαν οι αντιλήψεις των εκπαιδευομένων με τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων. Στην πρώτη ερώτηση του 4^{ου} άξονα: «Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;» όλες οι εκπαιδευόμενες δήλωσαν θετικά συναισθήματα για την επιλογή τους να εκπαιδευτούν. «Μου αρέσει πάρα πολύ. Φιλάω τα κορίτσια μου κάθε πρωί που με γράψανε χωρίς να με ρωτήσουνε! Τις ευχαριστώ πάρα πολύ! Θα τους είμαι αιώνια ευγνώμων! Είναι κάτι που ήθελα πάντα να το κάνω αλλά δεν το έπαιρνα απόφαση, γιατί έπρεπε να δουλέψω. Άμα ξεκινάς απ' το μηδέν, εγώ να πω απ' το μείον δέκα, δεν έχεις χρόνο. Ήτανε κάτι που μου λέγανε οι κόρες μου: «Καν'το!» και ο άντρας μου, εγώ δεν το έπαιρνα απόφαση, γιατί είχαμε δάνεια, σπουδές στα κορίτσια, ε... ήθελα να φτιαχτώ οικονομικά και δεν είχα ποτέ χρόνο αλλά πάντοτε το είχα στην άκρη του μυαλού μου! Ώσπου, αρρώστησα ξαφνικά, αναγκάστηκα να μείνω στο σπίτι και μου λένε τα παιδιά μου: «Τώρα δεν έχεις καμιά δικαιολογία», γιατί εγώ πάντα έσπρωχνα τα κορίτσια μου να μάθουνε, να πάρουν πτυχία, να μαθαίνουνε συνέχεια καινούργια πράγματα. Κι εγώ ήμουν τέτοιος άνθρωπος. Από μικρή έλεγα στον μπαμπά μου: «Εγώ θα φύγω απ' το σπίτι! Δεν κάθομαι εδώ πέρα». Ε, λες και... μου είπε: «εσύ θα κάτσεις στο σπίτι». Για μένα, πάντοτε ένιωθα με κομμένα φτερά. Τώρα που πηγαίνω σχολείο, νιώθω ωραία!» (E2). «Αχ! Τι να σου πρωτοπώ; Καταρχήν νιώθω σαν 17 χρονών! Είμαι ψυχολογικά τόσο καλά και τόσο περήφανη για τον εαυτό μου... που ούτε εγώ η ίδια μου το πίστευα ότι θα το έκανα αυτό! Και να φανταστείς ότι όλο αυτό έγινε τυχαία! Από μία φίλη μου που πήγαινε στο Εσπερινό ΕΠΑΛ και μου έλεγε: «Άντε έλα γράψου κι εσύ! Εγώ πάω τώρα να γραφτώ!» και της λέω: «Ε, θα 'ρθω μαζί σου, έτσι για βόλτα!» κι εκεί δηλαδή... σκέφτηκα: «και δεν γράφομαι κι εγώ;» Κι έτσι έγινε κι αισθάνομαι πάρα πολύ περήφανη για τον εαυτό μου! Δηλαδή τι να σου πω;

Καταρχήν, τα συναισθήματα που νιώθεις, όταν κάθεσαι στο θρανίο σ' αυτή την ηλικία... είναι απερίγραπτα! Δε μπορώ να στο περιγράψω! Συγκίνηση, χαρά, υπερηφάνια, άγχος, αγωνία «θα τα καταφέρω; Δεν θα τα καταφέρω;» όλα μαζί! Όμορφα συναισθήματα!» (E8)

Ένας από τους λόγους για τους οποίους δήλωσαν θετικά συναισθήματα για τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων ήταν το εκπαιδευτικό περιβάλλον και η ενθάρρυνση από πλευράς εκπαιδευτών: «Είναι πάρα πολύ καλά! Δεν αισθάνεσαι ότι πας σχολείο με την άποψη ότι είσαι καθηλωμένος σε ένα θρανίο, ότι μαθαίνεις πράγματα και νομίζω ότι είναι σαν να βγαίνεις ένα απόγευμα με κάποιους φίλους και να ακούς κάποια πράγματα και να γεμίζει το μυαλό σου και με άλλες γνώσεις κι άλλα πράγματα. Είναι πολύ καλό! Και οι καθηγητές, είναι και πιο νέοι από εμάς, είναι πολύ ευχάριστοι απέναντί μας. Εγώ στην αρχή νόμιζα ότι θα γράφουμε μέχρι και διαγωνίσματα. Αν ήταν έτσι, δεν θα ερχόμουν, δεν θα το τολμούσα.... Αλλά έτσι όπως είναι αυτή τη στιγμή, με αυτό το επίπεδο συμμετοχής που έχουμε... είναι πολύ καλά» (E4).

Επιπλέον λόγος, για τον οποίο εξέφρασαν την ευχαρίστησή τους για την επιλογή τους να συμμετέχουν είναι τα επαγγελματικά προσόντα που πρόκειται να αποκτήσουν μέσα από τη συμμετοχή τους, αλλά και η κοινωνική αποδοχή: «Πολύ καλά, γιατί ήρθε επιτέλους η ώρα να πάρω το χαρτί και να μου δοθεί μια ευκαιρία να έχω κι ένα συν, να πω ότι ναι έχω μια ελπίδα να μπω σε μια δουλειά. Εκτός απ' αυτό, γιατί είναι και άσχημο να σε ρωτάνε και χρειάστηκε να πάω στον εργοδότη μου το απολυτήριο και εγώ πήγα στο δημοτικό να πάρω το απολυτήριο μου κι ένιωσα πολύ άσχημα. Ντράπηκα Το έλεγα στα παιδιά μου κι ένιωθα πολύ άσχημα. Ντροπή! Ντροπή! Να κάτσεις να πεις είμαι απόφοιτος δημοτικού; Ε, απόφοιτος γυμνασίου είναι κάπως λίγο... καλύτερο!» (E6).

Κάποιες φάνηκε να προτιμούν τα εξ' αποστάσεως μαθήματα και να αισθάνονται κόπωση από τη δια ζώσης διδασκαλία ταυτόχρονα με το γεγονός ότι έπρεπε να φέρουν εις πέρας και τις υπόλοιπες υποχρεώσεις τους: «Στην αρχή ένιωθα πολύ καλά και τα πήγαινα πολύ καλά. Επειδή λόγω του Covid-19 κάναμε κάποια μαθήματα εξ αποστάσεως, βγήκε άνετα... απ' το σπίτι γίνονταν οι εργασίες παραδίναμε... δεν είχα και δουλειά... Μετά σταμάτησα για έναν χρόνο, για έναν λόγο, μεγάλη ιστορία... φέτος όμως που είχα να πηγαινοέρχομαι στη δουλειά και γυρνούσα στο σπίτι στις 2 μ.μ και κατευθείαν από εκεί στο ΙΕΚ και έχω και να μαγειρέψω και το σπίτι και

όλα... μου βγήκε η ψυχή! Ζορίστηκα πολύ... Κάθε μέρα λέω: «αμάν Παναγία μου να τελειώσω!». Θέλει κάποια άνεση να έχεις και στον χρόνο και στο να προετοιμαστείς να διαβάσεις και θέλει και υπομονή... Δόξα τω Θεώ καλά πήγε και είμαι ευχαριστημένη κι απ' τον εαυτό μου μέχρι τώρα γιατί δεν το περίμενα να σου πω την αλήθεια, είναι και η ειδικότητα που πήγα ζόρικη... ε και δεν το περίμενα ότι θα ήταν τόσο ζόρικο το ΙΕΚ...» (E9).

6.4.2- Αλλαγή στάσεων μέσω της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων

Στη δεύτερη ερώτηση: «Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;))» του τέταρτου θεματικού άξονα δέκα εκπαιδευόμενες δήλωσαν ότι θεωρούν ότι έχουν αλλάξει μέσα από τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων τονίζοντας την απόκτηση νέων γνώσεων και την αίσθηση της προσωπικής εξέλιξης: «Ναι. Νομίζω ότι αυτό που ήθελα να κάνω, τώρα επειδή το κάνω, αισθάνομαι ότι έχω πάει παρακάτω. Έχω προχωρήσει κάπως στη ζωή μου, βλέπω κι ότι μαθαίνω κι άλλα πράγματα που δεν ξέραμε. Ναι μεν έχουμε ως βάση την εμπειρία απ' τη ζωή μας, αλλά μαθαίνουμε κι άλλα. Εγώ που με τα μαθηματικά που το έβρισκα πολύ δύσκολο, τώρα μου φαίνεται ότι αν είχα τότε τη γνώση που έχω τώρα, δεν θα τα παράταγα. Δεν θα τ' άφηνα το σχολείο έτσι απλά. Θα μπορούσα να έχω τελειώσει το σχολείο, να έχω δώσει και για πανελλήνιες τότε...» (E4).

Ως επιπλέον αλλαγή αναφέρονται η απόκτηση της ικανότητας συνεργασίας, αλλά και των στάσεων: «Ναι μ' έχει αλλάξει. Μ' έμαθε να συμπεριφέρομαι καλύτερα! Έγινε πιο ομαδική, πιο κοινωνική. Δεν είμαι πλέον «το σπίτι μου, η οικογένειά μου και τίποτα άλλο!». Έμαθα να έχω περισσότερους στόχους» (E5). «Ναι μ' έχει αλλάξει! Ας πούμε έχω περισσότερη ευφράδεια λόγου, μιλάω καλύτερα, αισθάνομαι ότι μιλάω καλύτερα... Ψυχολογικά είμαι πολύ πιο ανεβασμένη, έρχομαι πολύ χαρούμενη! Και στο σπίτι είμαι διαφορετικά... Όλα, όλα, όλα είναι διαφορετικά!» (E7). «Ναι, ναι, σίγουρα μ' έχει αλλάξει. Καταρχήν, γνωρίζεις ανθρώπους, συμμετέχουμε σε εκδηλώσεις, αλλάζεις γενικά σαν άνθρωπος... Μαθαίνεις τον κόσμο... όχι μόνο γνωρίζεις ανθρώπους, τους μαθαίνεις... άλλο τελείως διαφορετικό να πηγαίνεις σχολείο στην παιδική ηλικία και τελείως διαφορετικό είναι τώρα... Μαθαίνεις χαρακτήρες, μαθαίνεις ανθρώπους... Ξέρεις τι να προσέχεις... Καταρχήν εγώ, ένα κομμάτι δυσάρεστο που έζησα μέσα στο σχολείο ήταν που είχε έρθει μία κοπέλα, την εμπιστευτήκαμε όλοι μέσα στην τάξη και μας έκανε άνω κάτω... δηλαδή, θέλω να πω μ' αυτό ότι μαθαίνεις χαρακτήρες... κατάλαβες; Όμως αν δεθείς σ' αυτή την ηλικία μ' ανθρώπους που γνωρίζεις εκεί... το δέσιμο είναι διαφορετικό...εκεί

δένεσαι και λες για τον άλλο: «ΑΝΘΡΩΠΟΣ!». Ανταλλάζεις εμπειρίες, μιλάς για τη ζωή σου, μιλάς για τα παιδιά σου, για την οικογένειά σου, είναι διαφορετικά τα πράγματα!» (E8).

Δύο από τις εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι δεν θεωρούν ότι η εκπαίδευση ενηλίκων τις έχει επηρεάσει: «Δε μπορώ να πω ότι έχει αλλάξει, γιατί προσπαθούσα να συμπληρώσω τα κενά μου διαβάζοντας πολλά βιβλία. Πιστεύω όμως ότι με τον καιρό θα με αλλάξει, αν συνεχίσω. Γιατί ορισμένα θέματα, ειδικά στην αρχή τα μαθηματικά, πάντοτε μου ερχόταν στο μυαλό «γιατί δεν μπορώ να τα κάνω;». Τότε... Γιατί δεν μπορούσα τότε να τα κάνω. Τώρα που είμαι ενήλικη και μου τα δείχνουνε διαπιστώνω ότι μπορώ να τα κάνω, απλώς τότε δεν είχα τη δέουσα προσοχή ή δεν καθόμουν να διαβάσω. [...] Τα καταλαβαίνω! (αναφερόμενη στα μαθηματικά) Ξέρεις, βρήκα τον σωστό τρόπο! Δηλαδή κάθομαι τώρα και τα διαβάζω, γιατί τα μαθηματικά είναι και θεωρία. Κάθομαι μόνη μου καταπιάνομαι να τα κάνω. Τότε ποτέ. Ίσως ήτανε και η δύναμη που είχα. Έλεγα: «Θα τα καταφέρω! Κάποια στιγμή θα το κάνω! Θα τα καταφέρω πιο μετά!» αλλά ήτανε λάθος και πρέπει και να κάθομαι να διαβάζω. Όταν είσαι παιδί νομίζεις ότι πάντοτε θα έρχονται ευκαιρίες, ότι ευκαιρίες θα έρχονται πάντοτε στη ζωή σου. Αυτό είναι και το μεγαλύτερο λάθος, ε; Σε πολλούς ανθρώπους, δε δίνονται καθόλου ευκαιρίες. Σε ορισμένους δίνονται, σε ορισμένους καθόλου... Είχα υπερβολικό θάρρος, υπερβολική δύναμη και αυτό ίσως ο πατέρας μου το έκρινε σωστό για τα χωράφια, ενώ δεν είχα τη λογική να καθίσω να διαβάσω. Τον παρακαλούσα δύο χρόνια κλαίγοντας, για να μ' αφήσει να πάω σχολείο! Σαν είπε όχι, όχι! Μετά, αργότερα, στα 14 μου, πέθανε ο πατέρας μου. Πλέον ήμασταν τρία κορίτσια και μου λένε: «Πρέπει να πιάσεις δουλειά!» Αφού θα πάει η μεγάλη σχολείο και η μικρή είναι μικρή... Κάποιος έπρεπε να δουλέψει... Γι' αυτό σου λέω ότι σε όλους δε δίνονται οι ίδιες ευκαιρίες... Τώρα μου τη δώσανε στο πιάτο! Πάλι δεν θα το 'παιρνα από μόνη μου απόφαση να το ξεκινήσω... Γι' αυτό το έκαναν τα κορίτσια μου» (E2).

6.4.3- Αλλαγή στην αυτοεικόνα μέσω της συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων

Στην τρίτη ερώτηση του τέταρτου θεματικού άξονα: «Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;» όλες οι ερωτώμενες απάντησαν θετικά. Πιο αναλυτικά, παρατηρούν ότι η συμμετοχή τους επηρέασε θετικά την ψυχολογία τους και ανέβασε την αυτοπεποίθησή τους: «Ναι, είμαι πολύ πιο ευδιάθετη! Περισσότερη αυτοπεποίθηση! Νιώθω χαρούμενη! Νιώθω καλά!» (E1). «Αισθάνομαι ότι πετυχαίνω κάτι που νόμιζα ότι δε μπορώ να το πετύχω. Μου δόθηκε μία ευκαιρία που δεν είχα

όταν έπρεπε» (E2). «Ναι! Αισθάνομαι καλύτερα με τον εαυτό μου κι όσο περνάει ο καιρός περισσότερο! Νιώθω περισσότερη αυτοπεποίθηση, σέβομαι περισσότερο τον εαυτό μου, καταλαβαίνω πράγματα που νόμιζα ότι δεν μπορούσα να καταλάβω! Μ' έχει αλλάξει πολύ!» (E7).

Ακόμη, φαίνεται να τους δίνει ώθηση να θέτουν προσωπικούς στόχους, με σκοπό την προσωπική και επαγγελματική τους εξέλιξη, αλλά και την αποδοχή από το κοινωνικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ότι υπήρχαν αισθήματα ντροπής σχετικά με το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, τα οποία φαίνονται να αλλάζουν μέσα από τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων: «Χαίρομαι, γιατί θα μπορώ να έχω τώρα ένα απολυτήριο γυμνασίου, γιατί άσχετα απ' το ότι θα μπορώ –λέμε τώρα- να μπω κι εγώ κάπου, θα λέγομαι απόφοιτος γυμνασίου τουλάχιστον. Αυτό μου δίνει σαν κάποια αξία τέλος πάντων, ας το πούμε έτσι. Πόσο μάλλον, όταν λες απόφοιτη λυκείου, είναι πλέον... ο κόσμος έχει αλλάξει... τα παιδιά... δηλαδή μας κοροϊδεύουν! Ντροπή για τα παιδιά μας να λέω απόφοιτη δημοτικού! Νιώθω πολύ μεγάλη ντροπή! Και τώρα θα λέγομαι απόφοιτη γυμνασίου, ε, κάπως να κάνω κι εγώ μια... αρχή! Θέλω, επίσης, επειδή μου αρέσει να φτιάχνω φαγητά και γλυκά και ο μπαμπάς μου ήταν σεφ, θέλω να ακολουθήσω μετά την ζαχαροπλαστική. Ζήτησα να παρακολουθήσω μαθήματα και στο ΙΕΚ, πριν ξεκινήσω στο ΣΔΕ, αλλά επειδή δεν έχω απολυτήριο λυκείου δεν μπορούσα να συμμετέχω στο ΙΕΚ, οπότε θέλω μετά να πάω και στο Λύκειο για να ακολουθήσω αυτό το επάγγελμα, έστω μέχρι εκεί που μπορώ τουλάχιστον...» (E6). «Ναι. Αισθάνομαι ότι αξιοποιώ τον χρόνο μου με τον καλύτερο τρόπο που θα μπορούσα! Πηγαίνω στο σχολείο! Τι είναι καλύτερο απ' αυτό; Απ' το να κάθομαι στο σπίτι μου, να κοιμάμαι, να κεντάω ή να πηγαίνω για καφέ... μένω στάσιμη έτσι... νομίζω δεν υπάρχει καλύτερο απ' το να πηγαίνω στο σχολείο και να μαθαίνω πράγματα... Είμαι πιο ανεβασμένη, πιο περήφανη, λες ότι πλέον είμαι άνθρωπος που πλέον έχω ένα επίπεδο, εντάξει αγαπάμε όλο τον κόσμο, δε μας ενδιαφέρει το επίπεδο μόρφωσης του καθενός και δεν κρίνουμε τον καθένα έτσι... αλλά λες ότι έχω ένα επίπεδο αυτή τη στιγμή, δηλαδή δεν είμαι σαν όλους...δεν είμαι τόσο κοινή τέλος πάντων... κάνω κάτι για τον εαυτό μου που είναι ό,τι καλύτερο! Πριν ένιωθα ότι δεν είχα την ίδια αξία που έχω τώρα... Αυτό το βλέπουν και τα παιδιά μου κι αυτό έχει μεγάλη σημασία για μένα, για μένα αυτό έχει τη μεγαλύτερη σημασία το πώς με βλέπουν τα παιδιά μου τώρα... η μικρή μου ειδικά: «Μαμά μην τα παρατήσεις! Μην τυχόν και τα παρατήσεις! Είμαι πολύ περήφανη για σένα! Να συνεχίσεις το σχολείο! Μπράβο σου!» Αισθάνομαι τελείως άλλος άνθρωπος!» (E8).

Επίσης, φαίνεται πως και ο ρόλος των εκπαιδευτών συνετέλεσε στην αλλαγή της αυτοεικόνας τους: «Βλέπω πιο θετικά τον εαυτό μου... Είμαι πιο ήρεμη... γιατί μαθαίνω... Είτε με την ψυχολόγο που μιλάμε είτε με την σύμβουλο ή με τον φυσικό, με τον μαθηματικό ή με τον εικαστικό... απ' όλους κάτι αρπάζω και προσθέτω στη ζωή μου κι από ένα κομμάτι από αυτούς! Είναι πολύ ωραίο πράγμα αυτό! Σου δίνει γαλήνη και ηρεμία που φαίνονται και στην εξωτερική εμφάνιση και στην εσωτερική... Σε γεμίζει... γιατί ένας καθηγητής... και σ' αυτή την ηλικία, είναι κοντά σου και στα δύσκολά σου και στα εύκολά σου, αυτό μετράει πάρα πολύ. Μετά κι εσύ προσπαθείς, κάτι περισσότερο να δώσεις σ' αυτόν τον καθηγητή... έτσι δεν είναι; Ε... εντάξει δεν είμαι και τέλεια!» (Ε3).

Στο επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα, καθώς και η σύνδεσή τους με την αντίστοιχη βιβλιογραφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7- Συζήτηση- Ερμηνεία

7.1- Συζήτηση αποτελεσμάτων της έρευνας

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλυθούν τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την έρευνα, χωρισμένα σε οχτώ υποκεφάλαια, έτσι όπως προέκυψαν βάσει των θεματικών αξόνων. Επιπλέον, θα γίνει σύνδεση των ευρημάτων με τις ήδη υπάρχουσες έρευνες και γενικά την αντίστοιχη βιβλιογραφία. Στο τέλος του κεφαλαίου παρατίθενται οι περιορισμοί της έρευνας και οι προτάσεις για μελλοντικές έρευνες.

Μέσα από τις συνεντεύξεις καθεμία από τις εκπαιδευόμενες μοιράστηκε τα βιώματα και τις απόψεις της. Μέσω των βιωμάτων που περιγράφηκαν μπορεί κανείς να διαπιστώσει τα πλαίσια αναφοράς της καθεμίας, τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και πώς διαχειρίζονται τα στερεότυπα που αντιμετωπίζουν. Παρά το γεγονός ότι παρουσιάζουν κοινά, η καθεμία από αυτές είναι μοναδική. Συγκρίνοντάς τις εμπειρίες μεταξύ τους, εξάγονται συμπεράσματα, τα οποία αν και δεν μπορούν να γενικευτούν, παρέχουν τη δυνατότητα να ερμηνευτούν και να αναγνωστούν από πολλές οπτικές.

Μέσα από τη συνθετότητα και την πολυπλοκότητά τους αντιλαμβάνεται κανείς το πώς διαμορφώνονται οι κοινωνικοί τους ρόλοι, πώς το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο της καθεμίας επηρεάζει τις προσωπικές της επιλογές, την εκπαιδευτική πορεία και την αυτοεικόνα της και είναι αυτό που καθορίζει την πορεία ζωής της καθεμίας. Σημαντικός παράγοντας είναι η οικογένεια, το σχολείο, αλλά και ολόκληρη η κοινωνία, καθώς μέσω αυτών διαμορφώνεται και καλλιεργείται ο τρόπος, με τον οποίο το κάθε άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του.

Εξίσου σημαντικός είναι ο ρόλος του κριτικού στοχασμού που μέσω αυτού, οδηγήθηκαν σε αυτό που ο Mezirow ονομάζει «αποπροσανατολιστικό δίλημμα», κάτι που τις βοήθησε να επανεκτιμήσουν την πραγματικότητά τους, έτσι ώστε να αποφασίσουν να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων. Εκεί τίθεται το ζήτημα του εκπαιδευτή ενηλίκων που λειτουργώντας ως ενθαρρυντής, τις ενέπνευσε να προσπαθούν ακόμα περισσότερο να πετύχουν τους στόχους τους.

7.1.1- Πρώτος άξονας- Προφίλ εκπαιδευομένων

Όπως διαπιστώθηκε μέσα από την έρευνα, οι εκπαιδευόμενες που συμμετείχαν στην εκπαίδευση ενηλίκων στην πλειοψηφία τους ανήκουν στη μέση ηλικία και έχουν ενήλικα παιδιά.

Αναλύοντας αυτό το εύρημα, αλλά και όπως προκύπτει μέσα από τις ίδιες τις συνεντεύξεις που έδωσαν, οι περισσότερες δήλωσαν ότι επέλεξαν αυτή τη χρονική περίοδο, για να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων, ακριβώς επειδή πλέον τα παιδιά τους είναι ενήλικα. Μάλιστα, φάνηκε να θέτουν οι ίδιες ως προτεραιότητα τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, υιοθετώντας το κοινωνικό στερεότυπο που θέλει τη γυναίκα πρώτα «μητέρα-νοικοκυρά» και μετά οτιδήποτε άλλο.

Οι πολλαπλοί ρόλοι που αναλαμβάνει ως μητέρα, νοικοκυρά, σύζυγος και εργαζόμενη φαίνεται να έρχονται σε σύγκρουση και ο ρόλος της εκπαιδευόμενης μετατίθεται παρακάτω ιεραρχικά. Παρά το γεγονός ότι σήμερα η σύγχρονη ελληνική κοινωνία επιζητά την ισότητα, είναι φανερό ότι εξακολουθούν να υφίστανται οι στερεοτυπικοί κοινωνικοί ρόλοι και για τα δύο φύλα (Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020). Αυτό το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο ανήκει η σύγχρονη γυναίκα εξακολουθεί να της θέτει τον ρόλο του «φροντιστή» πάνω από οποιονδήποτε άλλο ρόλο.

Τα παραπάνω συνάδουν και με την έρευνα της Κορωναίου, σύμφωνα με την οποία ο ρόλος της συζύγου- μητέρας αποτελεί τον πρωταρχικό ρόλο της γυναίκας, μην αφήνοντας της τη δυνατότητα για δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου της, καθώς αυτή έχει την κύρια ευθύνη της ανατροφής των παιδιών και της φροντίδας του σπιτιού (2009).

Όπως αναφέρει και ο Rogers (1999), η οικογένεια και οι σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα σε αυτή μπορούν να λειτουργήσουν είτε ενθαρρυντικά είτε ως εμπόδιο στην εκπαίδευση των γυναικών. Άλλωστε, όπως φάνηκε και από την έρευνα, επέλεξαν να εκπαιδευτούν αφού οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις μειώθηκαν -έχοντας ενήλικα παιδιά- και δεν υπάρχει αυτή η σύγκρουση των ρόλων που λειτουργεί ως τροχοπέδη.

7.2- Δεύτερος άξονας- Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

7.2.1- Λόγοι συμμετοχής στην εκπαίδευση ενηλίκων

Όπως διαπιστώθηκε μέσα από την έρευνα οι λόγοι για τους οποίους οι εκπαιδευόμενες αποφάσισαν να εκπαιδευτούν ήταν τρεις: πρώτον, η επαγγελματική αποκατάσταση ή η

διατήρηση της ήδη υπάρχουσας θέσης τους. Οι περισσότερες από αυτές φαίνεται ότι ανήκουν σε χαμηλά κοινωνικά στρώματα.

Ένας ακόμη λόγος που αναδείχθηκε ήταν τα συναισθήματα ντροπής που ένιωθαν κάποιες από αυτές για το γεγονός ότι δεν είχαν ολοκληρώσει τη τυπική εκπαίδευση. Ενδεχομένως, αυτό να μείωνε την αυτοεκτίμησή τους και να αισθάνονταν απομονωμένες από το κοινωνικό σύνολο. Θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως κοινωνικό στερεότυπο, το οποίο οι ίδιες επέβαλλαν στον εαυτό τους, θεωρώντας τον εαυτό τους «κατώτερο», αφού δεν έχει υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Αυτό που παρατηρήθηκε, μάλιστα, μέσα από τις συνεντεύξεις είναι το γεγονός ότι κάποιες από αυτές αισθάνονταν ότι δεν μπορούσαν να εκφραστούν όπως θα ήθελαν προτού συμμετάσχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων, η οποία τους έδωσε «ευφράδεια λόγου».

Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων ακούστηκε πολλές φορές η λέξη «αποθημένο», δείχνοντας ότι για αυτές ήταν κάτι που ήθελαν πάντα να ολοκληρώσουν. Αυτό έδωσε το έναυσμα να διατυπωθεί η ερώτηση: «Γιατί τώρα;». Μέσα από το ερώτημα αυτό, το οποίο προέκυψε κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, πολλές από τις συμμετέχουσες απάντησαν ότι αφορμή στάθηκε ένα μέλος της οικογένειάς τους (τα παιδιά ή τα εγγόνια τους), το οποίο είτε άμεσα είτε έμμεσα τις παρότρυνε να εκπαιδευτούν. Μεταφράζοντας το γεγονός αυτό, παρατηρείται ότι κι εδώ υπάρχει ένα κοινωνικό στερεότυπο. Σύμφωνα με την Κορωναίου (2009), η γυναίκα βλέπει τον εαυτό της υπό το πρίσμα της προσφοράς, της θυσίας και του καθήκοντος. Θεωρεί ότι πρέπει να είναι πρότυπο για τα παιδιά της.

Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι μόνο μετά από παρότρυνσή τους πήραν την απόφαση να εκπαιδευτούν. Σύμφωνα με την έρευνα του Puech (2008) οι γυναίκες-μητέρες αποφεύγουν να εμπλακούν σε εκπαιδευτικές διαδικασίες, γιατί νιώθουν τύψεις, καθώς δεν αφιερώνουν τον ελεύθερό τους χρόνο στα παιδιά τους, θεωρώντας ότι έτσι δεν ανταποκρίνονται στο πρότυπο της «σωστής μητέρας».

Τέλος, ο τρίτος λόγος που αναφέρθηκε ήταν η προσωπική εξέλιξη και η δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου. Ωστόσο, πρέπει και πάλι να λάβουμε υπόψη ότι η απάντηση αυτή δόθηκε από δύο μόλις γυναίκες, εκ των οποίων η μία έχει ενήλικα παιδιά και συνταξιοδοτήθηκε και η άλλη έχει ενήλικα παιδιά και εγγόνια.

7.2.2- Αντιδράσεις κοινωνικού περιβάλλοντος

Άξιες παρατήρησης είναι οι αντιδράσεις που έλαβαν από το κοινωνικό τους περιβάλλον οι εκπαιδευόμενες. Οι περισσότερες απάντησαν ότι είχαν την υποστήριξη της οικογένειάς τους, η οποία λειτούργησε ως ενθαρρυντικός παράγοντας. Πολλές αναφέρουν ότι οι άνθρωποι που τις αγαπούν αντέδρασαν θετικά, υποστηρικτικά και εκδήλωσαν την χαρά τους.

Αντιθέτως, όπως αναφέρουν υπήρχαν και αρνητικές αντιδράσεις από το φιλικό, κυρίως, περιβάλλον. Αρκετές από τις εκπαιδευόμενες βίωσαν στερεοτυπικές αντιδράσεις σχετικά με την ηλικία τους. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, κάνοντας αυτή την ερώτηση, διαπιστώθηκε ότι αρκετές από τις συνεντευξιζόμενες βίωσαν στερεότυπα που αφορούσαν στην ηλικία τους και στους ρόλους που η ηλικία τους ορίζει.

Αυτό χρήζει πολλαπλών ερμηνειών. Από τη μία, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως καταστασιακό εμπόδιο, το οποίο προκύπτει μέσα από τις υποχρεώσεις που τους επιβάλλει το κοινωνικό τους φύλο (φροντίδα σπιτιού, ανατροφή παιδιών). Άλλωστε, οι οικογενειακές υποχρεώσεις είναι ένα από τα εμπόδια που αντιμετωπίζει περισσότερο η γυναίκα από τον άνδρα, λόγω των πολλαπλών ρόλων που αυτή επωμίζεται και οι οποίοι έρχονται σε σύγκρουση.

Από την άλλη, θα μπορούσε να θεωρηθεί κι ως προδιαθετικό ή ψυχολογικό εμπόδιο. Παρατηρείται, δηλαδή, ότι πέρα από τους ρόλους που επωμίζεται το κάθε φύλο, οι ρόλοι μοιράζονται και με βάση την ηλικία. Αυτό είναι μία πεποίθηση, η οποία έχει ριζώσει κατά τη διάρκεια της ζωής τους και πιθανόν ασυνείδητα να την υιοθετούν (Rogers, 1999).

Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι κάποιες από τις εκπαιδευόμενες δήλωσαν ότι βίωσαν μία εντελώς αρνητική στάση από τον σύζυγό τους. Σύμφωνα με την Ιγγλέση, οι παραδοσιακοί άντρες αποθαρρύνουν τις συζύγους τους από την εκπαίδευση, φοβούμενοι την αλλαγή των ισορροπιών μέσα στην οικογένεια, αναπαράγοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το στερεότυπο της γυναίκας «φροντίστριας» και του άντρα «κουβαλητή» (Ιγγλέση, 1990). Μάλιστα, προφασίζονται εμπόδια καταστασιακά και οικονομικά, προκειμένου να τις αποτρέψουν απ' αυτήν την κατεύθυνση. Ο Prummer (2000) τονίζει ότι αυτό συμβαίνει, επειδή οι περισσότεροι άντρες αισθάνονται φόβο και αναστάτωση, όταν η γυναίκα τους εκπαιδευτεί και, επομένως, αλλάζει η καθημερινότητά τους.

7.2.3-Λήψη βοήθειας από το κοινωνικό περιβάλλον

Όπως φάνηκε από τις απαντήσεις των συνεντευξιζόμενων, οι περισσότερες είχαν τη βοήθεια της οικογένειάς τους. Αυτό λειτούργησε για αυτές ενθαρρυντικά. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων φαίνονταν αρκετά χαρούμενες και περήφανες, όταν μιλούσαν για τη βοήθεια που λαμβάνουν από τα μέλη της οικογένειάς τους. Όσον αφορά στην βοήθεια που λαμβάνουν από το σύζυγό τους στην απόφασή τους αυτή, φαίνεται να τους εμπνέει σεβασμό και ευγνωμοσύνη. Μάλιστα, φαίνεται ότι η βοήθεια αυτή είναι περισσότερο ευπρόσδεκτη, καθώς αποφορτίζει τη γυναίκα από τις καθημερινές της υποχρεώσεις, συγκριτικά με την βοήθεια που πιθανόν θα λάμβαναν από άλλα συγγενικά άτομα.

Πολλές τόνισαν ότι με τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων αισθάνονται πλέον ότι λειτουργούν ως καλύτερο πρότυπο για τα παιδιά τους. Πιθανόν, αυτός να ήταν ένας ενθαρρυντικός παράγοντας για να λάβουν συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων, ειδικά αν λάβουμε υπόψιν και το γεγονός ότι οι περισσότερες από αυτές το αποφάσισαν έπειτα από προτροπή ενός μέλους της οικογένειάς τους, κυρίως των παιδιών ή εγγονιών τους.

Ένα από τα θέματα που προέκυψε στο σημείο αυτό είναι η έμφαση που δόθηκε από τις εκπαιδευόμενες για τη βοήθεια που λαμβάνουν και από τους εκπαιδευτές τους. Μέσα από τις απαντήσεις τους, φαίνεται ότι ο ρόλος που διαδραματίζουν οι εκπαιδευτές ενηλίκων στις περιπτώσεις αυτές είναι αρκετά υποστηρικτικός, κάνοντάς τες να αισθάνονται οικειότητα, άνεση και ελπίδα. Άλλωστε, ο εκπαιδευτής ενηλίκων είναι αυτός, ο οποίος από την πρώτη κιόλας συνάντηση θα διαμορφώσει το κατάλληλο κλίμα που θα ενθαρρύνει τους εκπαιδευόμενους του, θα εδραιώσει τον αμοιβαίο σεβασμό και την κατανόηση, έτσι ώστε να υπάρχει μία εις βάθος επικοινωνία μεταξύ αυτού και των εκπαιδευόμενων του, αλλά και των εκπαιδευόμενων μεταξύ τους (Κόκκος Α., 2003). Μέσα από την υποστήριξη που θα παρέχει στους εκπαιδευόμενους του κι έχοντας ως βάση την ικανότητα της ενσυναίσθησης, θα μπορέσει να άρει τα εμπόδια που πιθανόν θα συναντήσει (Rogers, 1999).

7.2.4- Στάσεις σχετικά με την αναμενόμενη αντίδραση από το περιβάλλον

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η ομόφωνη απάντηση όλων των εκπαιδευόμενων σχετικά με την αναμενόμενη αντίδραση του κοινωνικού τους περιβάλλοντος, ότι θα έπρεπε να

είναι θετική. Κάποιες από τις εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι περίμεναν ενθάρρυνση και επιβράβευση για αυτή τους την απόφαση.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο γεγονός ότι κάποιες από τις συνεντευξιαζόμενες έδειχναν διστακτικές στο να εκφράσουν την ανάγκη τους για αποδοχή της απόφασής τους. Πιο συγκεκριμένα, τα εξωγλωσσικά στοιχεία που παρατηρήθηκαν μαρτυρούσαν την ανάγκη τους για επιβεβαίωση ότι «δεν κάνουν και κάτι κακό». Μέσα από τις απαντήσεις τους φάνηκε το στερεότυπο που ενδεχομένως οι ίδιες να θέτουν στον εαυτό τους, θεωρώντας ότι τώρα έχουν το δικαίωμα να εκπαιδευτούν, μιας και οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις έχουν μειωθεί με την ενηλικίωση των παιδιών τους. Παρά το γεγονός ότι η θέση της γυναίκας θεωρητικά άλλαξε, οι πατριαρχικές αντιλήψεις που θέλουν τη γυναίκα στο σπίτι, να αναλαμβάνει την ανατροφή των παιδιών της και να ασχολείται με το νοικοκυριό, θεωρούν την εκπαίδευσή της ως επικίνδυνο μέσο που θα ανατρέψει τον κοινωνικό της ρόλο, γι' αυτό και η γυναίκα αποτρέπεται να συμμετάσχει στην εκπαίδευση (Bourdieu, 1993).

7.3- Τρίτος άξονας- Κοινωνικά στερεότυπα

7.3.1- Στάσεις σχετικά με τα κοινωνικά στερεότυπα

Οι περισσότερες από τις εκπαιδευόμενες απάντησαν ότι τα κοινωνικά στερεότυπα δεν τις αφορούν ούτε τις εκφράζουν. Φάνηκαν να τα ορίζουν ως ιδέες, οι οποίες καθορίζουν το τι θα πρέπει να κάνει ένας άνθρωπος, ωστόσο, όπως δήλωσαν δεν δίνουν αξία σε τέτοιες ιδέες.

Εντούτοις, μέσα από τις απαντήσεις τους φαίνεται να υποβόσκουν στερεοτυπικές αντιλήψεις, οι οποίες είναι τόσο εδραιωμένες σε τέτοιο βαθμό που δεν τις αντιλαμβάνονται και τις θεωρούν φυσική εξέλιξη. Θεωρούν ότι το φύλο τους τους επιβάλλει κάποιους ρόλους, όπως το να είναι καλές μητέρες και νοικοκυρές. Άλλες πάλι θεωρούν ότι κάποια κοινωνικά στερεότυπα είναι δικαιολογημένα και είναι φυσιολογικό να υπάρχουν, ενώ τα χαρακτηρίζουν «καλά».

7.3.2- Κοινωνικά στερεότυπα στην απόφασή τους να εκπαιδευτούν

Όπως διαπιστώνεται μέσα από τις απαντήσεις τους, οι ενήλικες εκπαιδευόμενες γυναίκες αντιμετωπίζουν στερεότυπα που βασίζονται σε δύο κριτήρια: την ηλικία και το φύλο τους.

Πολλές από τις εκπαιδευόμενες δήλωσαν ότι έχουν βιώσει στερεοτυπικές αντιδράσεις στην προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν, κυρίως από το φιλικό περιβάλλον σχετικά με την ηλικία, στην οποία αποφάσισαν να εκπαιδευτούν. Μέσα από τις απαντήσεις που δόθηκαν, φαίνεται πως και η ηλικία είναι ένας παράγοντας που επιβάλλει ρόλους σε κάθε φύλο.

Σχετικά με τον παράγοντα φύλο, είναι φανερό ότι λειτούργησε καθοριστικά στην εκπαιδευτική τους πορεία γενικότερα. Κάποιες απάντησαν ότι λειτούργησε ανασταλτικά στην εκπαίδευσή τους, εξαιτίας των ρόλων που φέρει και καλείται να διαδραματίσει βάσει αυτού, αναφέροντας την ανατροφή των παιδιών και την έλλειψη ελεύθερου χρόνου. Επιπλέον, φαίνεται πως σε κάποιες από αυτές, το φύλο ήταν αυτό που καθόρισε ολόκληρη τη ζωή τους, καθώς σε μικρή ακόμη ηλικία, αναγκάστηκαν να αφήσουν το σχολείο και να αφιερωθούν είτε στη φροντίδα του σπιτιού είτε στην ανατροφή των παιδιών, στερώντας τους την παιδικότητά τους και κατ' επέκταση το δικαίωμα της επιλογής στη ζωή τους.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αυτόν τον παραδοσιακό ρόλο που καθορίζεται μέσα από το φύλο τους, τον εκλογικεύουν και τον οικειοποιούνται. Ακόμα και το γεγονός ότι κάποιες από τις εκπαιδευόμενες άφησαν το σχολείο, για να κάνουν οικογένεια σε μικρή ηλικία φαίνεται ως φυσικό επακόλουθο της γυναικείας φύσης τους. Όπως φαίνεται και μέσα από τις απαντήσεις τους αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τον προσδιορίζουν βάζοντας πρώτα πρώτα τον ρόλο τους ως συζύγου-μητέρας. Ωστόσο, θέτοντας σε προτεραιότητα τον ρόλο τους ως μητέρας, παραγκωνίζουν τις δικές τους προσωπικές ανάγκες. Αυτό θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα στερεότυπο, το οποίο θέτουν οι ίδιες στον εαυτό τους, πιθανώς επηρεασμένες από το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν.

7.4 Τέταρτος άξονας: Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

7.4.1- Μετασχηματίζουσα μάθηση και συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων

Φτάνοντας στον τέταρτο άξονα ανακαλύπτει κανείς αρκετά αισιόδοξα ευρήματα. Όλες οι εκπαιδευόμενες δήλωσαν θετικά συναισθήματα για τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων. Όπως φαίνεται μέσα από τις απαντήσεις τους αισθάνονται χαρούμενες για την επιλογή τους να εκπαιδευτούν, μιας και όπως αναφέρουν νιώθουν ότι κάνουν κάτι για τον εαυτό τους. Παράλληλα, δηλώνουν πως θα έπρεπε να το είχαν κάνει νωρίτερα.

Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας έρευνας παρουσιάστηκε η θεωρία της Μετασχηματίζουσας Μάθησης του J. Mezirow, σύμφωνα με την οποία σκοπός της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι ο μετασχηματισμός του εδραιωμένου πλαισίου αναφοράς του ατόμου, προκειμένου το άτομο να απαλλαχθεί από τις παγιωμένες δυσλειτουργικές στάσεις του, μέσω του κριτικού στοχασμού να ανακαλύψει νέους τρόπους νοηματοδότησης των εμπειριών του, οι οποίες θα είναι απελευθερωτικές για το άτομο και θα το οδηγήσουν στην χειραφετημένη σκέψη και δράση (Mezirow & Συνεργάτες, 2007).

Όπως αναφέρει ο Mezirow, τα κίνητρα για μάθηση στον ενήλικο πυροδοτούνται μέσα από τη σύγκρουση της πραγματικότητας με τις αντιλήψεις και τις νοηματοδοτήσεις του. Λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός ότι οι συμμετέχουσες στην έρευνα αυτοπροσδιορίζονται κυρίως υπό το πρίσμα της συζύγου-μητέρας-νοικοκυράς, παρατηρείται μία «στροφή», μία αλλαγή, θέτοντας πλέον τον ρόλο τους ως εκπαιδευόμενες ψηλά στις προτεραιότητές τους, γεγονός που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως επαναπροσδιορισμός του εαυτού τους.

Επιπλέον, φαίνεται πως κάποια περιστατικά στη ζωή τους (συζήτηση με μέλος της οικογένειας και συνειδητοποίηση του χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου, ξαφνική ασθένεια, διαζύγιο) είτε άλλοτε καταστάσεις που βίωναν για μεγάλο χρονικό διάστημα (ανεργία, ασταθής εργασία, προβλήματα στο οικογενειακό περιβάλλον) λειτούργησαν ως αποπροσανατολιστικό δίλημμα. Κριτικά σκεπτόμενες, επαναπροσδιόρισαν τον εαυτό τους και αποφάσισαν να τον «φροντίσουν», συμμετέχοντας στην εκπαίδευση ενηλίκων.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι κάνοντας κριτική αξιολόγηση των πεποιθήσεών τους, πλέον αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα διαφορετικά, νοηματοδοτούν τις εμπειρίες τους υπό άλλο πρίσμα και, όπως δηλώνουν, καταφέρνουν να αυξήσουν την αυτοπεποίθησή τους. Μέσω της κριτικής σκέψης αποτινάζουν από πάνω τους τις εδραιωμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις, με τις οποίες γαλουχήθηκαν και αποφασίζουν να δράσουν, συμμετέχοντας στην εκπαίδευση και αντιλαμβανόμενες πλέον ότι η εκπαίδευση είναι αναφαίρετο δικαίωμα κάθε ανθρώπου.

Όπως φαίνεται και μέσα από τις απαντήσεις τους, συμμετέχοντας στην εκπαίδευση ενηλίκων αποκτούν νέες γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις, αλλά και επαναπροσδιορίζουν τον κοινωνικό τους ρόλο, διεκδικώντας ισότιμη μεταχείριση. Οι ίδιες τονίζουν ότι μέσα από τη

συμμετοχή τους έχουν αλλάξει. Νιώθουν περισσότερη ενέργεια, ευχαρίστηση και παρατηρούν ότι έχουν καλύτερη διάθεση. Αισθάνονται ότι έκαναν ένα βήμα, πέτυχαν μία προσωπική τους φιλοδοξία, έναν στόχο που για αρκετά χρόνια παραμελούσαν. Κάποιες δηλώνουν ότι η συμμετοχή τους τους βοήθησε να βελτιώσουν την ομαδοσυνεργατική τους ικανότητα, την ευφράδεια του λόγου τους, να βελτιώσουν τη συμπεριφορά τους και να έχουν περισσότερους στόχους.

Οι ίδιες παρατηρούν αλλαγές στην αυτοεικόνα τους. Αισθάνονται περισσότερη αυτοπεποίθηση και ψυχική γαλήνη. Επίσης, νιώθουν πιο παραγωγικές, καθώς κατάφεραν να κάνουν κάτι το οποίο για πολλά χρόνια πίστευαν ότι δεν μπορούσαν. Τονίζουν ότι έχει βελτιωθεί η εικόνα που είχαν παλιότερα για τον εαυτό τους ή έστω δεν αισθάνονται την ίδια ντροπή, λόγω του χαμηλού εκπαιδευτικού τους επιπέδου. Επιπρόσθετα, αναφέρουν ότι αισθάνονται ότι αξίζουν περισσότερο από πριν και ότι πλέον με τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων έμαθαν να σέβονται τον εαυτό τους.

Ακόμη, φάνηκε ότι η συμμετοχή τους τους βοήθησε να έχουν όνειρα και προσδοκίες για τον εαυτό τους για το μέλλον. Για αυτές η εκπαίδευση ενηλίκων είναι η λύση στο πρόβλημα της ανεργίας, η οποία θα μπορέσει να τις επαναφέρει στην αγορά εργασίας ή να τις βοηθήσει να διατηρήσουν τη θέση τους. Επιπλέον, είναι ένα δώρο που κάνουν στον εαυτό τους, βαδίζοντας προς την αυτοβελτίωση, εκπληρώνοντας έναν προσωπικό στόχο, ένα «απωθημένο» τους ή άλλοτε μία εποικοδομητική απασχόληση για τον ελεύθερο χρόνο τους.

Όλα τα παραπάνω είναι αρκετά ενθαρρυντικά, για να συνεχίσουν να γίνονται προσπάθειες βελτίωσης της εκπαίδευσης ενηλίκων. Αυτό που θα πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι τα κοινωνικά στερεότυπα και οι έμφυλες διακρίσεις εξακολουθούν να υφίστανται και χρέος της εκπαίδευσης ενηλίκων είναι να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους να αποβάλλει τέτοιου είδους αντιλήψεις, με απώτερο στόχο την κοινωνική αλλαγή, δημιουργώντας κοινωνίες στις οποίες η Δια Βίου Μάθηση θα θεωρείται φυσιολογική και κανένας δεν θα αισθάνεται ενοχές, επειδή δεν εκπληρώνει το «κοινωνικό του πεπρωμένο». Για να αρθούν τέτοια εμπόδια, τα οποία δεν γίνονται εύκολα αντιληπτά, θα πρέπει να καλλιεργηθεί η νοοτροπία της Δια Βίου Μάθησης, έχοντας πάντα κατά νου το ρητό του Σόλωνα, ενός απ' τους επτά σοφούς της αρχαιότητας: «γηράσκω δ' αεί πολλά διδασκόμενος»!

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8- Συμπεράσματα της έρευνας

Η περιοχή της Αλμωπίας, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, είναι μία αγροτική κυρίως περιοχή, με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και αρκετά μεγάλα ποσοστά σχολικής διαρροής. Επίσης, μελετώντας παρόμοιες έρευνες συμπεραίνει κανείς ότι γενικότερα στην Ελλάδα εξακολουθούν να υφίστανται σε μεγάλο βαθμό τα κοινωνικά στερεότυπα (Μαλτέζου & Κουλαουζίδης, 2020) & (Μαραγκουδάκη, 2000). Επομένως, δεδομένων των συνθηκών αυτών, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί ότι τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας ήταν σε κάποιο βαθμό αναμενόμενα.

Συμπερασματικά, λοιπόν, μέσα από την εν λόγω έρευνα παρατηρήθηκε ότι εξακολουθεί να υφίσταται το στερεότυπο της γυναίκας «μητέρας-νοικοκυράς», φροντιστή της οικογένειας που ο πρωταρχικός της ρόλος και αυτοσκοπός είναι η ανατροφή της οικογένειάς της, φαινόμενο που παρατήρησαν και (Massing & Gauly, 2017). Ένα στερεότυπο, το οποίο ασυνείδητα έχουν οικειοποιηθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό που και οι ίδιες ακόμη επιβάλλουν στον εαυτό τους. Αυτό είναι ένα στερεότυπο, με το οποίο έχουν γαλουχηθεί από την παιδική τους ηλικία, την οικογένεια, το σχολείο και από ολόκληρη την κοινωνία (Μαραγκουδάκη, 2000).

Όπως φάνηκε και από τα αποτελέσματα, όλες ανήκουν στη μέση ηλικία και έχουν ενήλικα παιδιά. Οι λόγοι που επέλεξαν να εκπαιδευτούν είναι κυρίως επαγγελματικοί, για τη συλλογή περισσότερων επαγγελματικών προσόντων, όπως αναφέρεται και στους (Vaculikova, Kalenda, & Kocvarova, 2021), αλλά και κάποιες φορές για να εκπληρώσουν μία επιθυμία τους να προοδεύσουν και να εξελιχθούν, την οποία λόγω των υπόλοιπων υποχρεώσεών τους είχαν μεταθέσει κατώτερα στις προτεραιότητές τους. Παρ' όλα αυτά, όπως δήλωσαν, το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο τις έκανε να ντρέπονται, να έχουν, δηλαδή, αισθήματα κατωτερότητας. Αποφάσισαν να εκπαιδευτούν τη δεδομένη χρονική στιγμή ακριβώς για αυτόν τον λόγο, επειδή θεώρησαν ότι έχουν εκπληρώσει το σημαντικότερο από όλα τα καθήκοντά τους και τώρα πια έχουν το δικαίωμα να εκπαιδευτούν. Οι πολλαπλοί ρόλοι, τους οποίους καλούνται να φέρουν εις πέρας λειτούργησαν ανασταλτικά για την εκπαιδευτική τους πορεία (Xi Lin, 2016).

Οι κοινωνικοί ρόλοι που επωμίζονται απορρέουν από δύο κυρίως παράγοντες: το φύλο και την ηλικία τους. Μέσα από τις εμπειρίες τους φαίνεται πως αντιμετώπισαν κριτική σχετικά

με την επιλογή τους να εκπαιδευτούν, αντί να αναλάβουν τους ρόλους που απορρέουν από τους δύο αυτούς παράγοντες. Οι ίδιες, ωστόσο, φαίνεται πως ξεπέρασαν αυτό το εμπόδιο.

Σε καθεμία από τις συνεντευξιαζόμενες φαίνεται πως υπήρξε στη ζωή της αυτό που ο Mezirow αποκαλεί «αποπροσανατολιστικό δίλημμα», κάνοντάς τες να ερμηνεύσουν εκ νέου την πραγματικότητα και να πάρουν την απόφαση να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων. Το αποτέλεσμα της απόφασης αυτής φαίνεται να δίνει ένα αρκετά αισιόδοξο και ενθαρρυντικό μήνυμα για το μέλλον, μιας και όπως δήλωσαν ομόφωνα αισθάνονται ότι εξελίσσονται και προοδεύουν όχι μόνο στον γνωστικό τομέα, αλλά και ως προς τις στάσεις τους, τις αντιλήψεις και την αυτοεικόνα τους και έχοντας όνειρα για το μέλλον τους.

Τα ευρήματα που προέκυψαν συνάδουν με όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό τμήμα της έρευνας αυτής, καθώς και με αντίστοιχες έρευνας όπως αυτή της Σταμάτη Σοφίας (2020), της Γκιάτα Στυλιανής (2020), της Ιωάννας Βλαμάκη (2021), στις έρευνες των οποίων διαπιστώθηκε πως εξακολουθούν να υφίστανται κοινωνικά στερεότυπα και έμφυλες διακρίσεις ως προς τις γυναίκες που λειτουργούν ως τροχοπέδη στην εκπαίδευσή τους. Παράλληλα, έρχονται σε αντίθεση με τα ευρήματα της Τουτζιάρη Ιορδάνας (2019) που θεωρεί ότι τα προσωπικά κίνητρα του ατόμου -και όχι οι κοινωνικοί ρόλοι που έχει αναλάβει το άτομο- είναι αυτά που διαδραματίζουν τον σημαντικότερο ρόλο στην εκπαιδευτική του πορεία.

8.1- Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα έρευνα συνοδεύεται από κάποιους περιορισμούς και αδυναμίες. Πρώτα απ' όλα, θα πρέπει να αναφερθεί το γεγονός ότι κατά τη διαδικασία λήψης των συνεντεύξεων, χρειάστηκε σε ορισμένες περιπτώσεις να γίνει αναδιατύπωση των ερωτήσεων, καθώς κάποιες από τις ερωτώμενες φάνηκαν να μην αντιλαμβάνονται την ερώτηση. Πιθανόν, αυτό να οφείλεται στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχουσών, ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί, καθώς εγείρει υποψίες για παρανοήσεις.

Επιπρόσθετα, στη συγκεκριμένη έρευνα έλαβαν μέρος γυναίκες, οι οποίες παρά τα στερεότυπα που βιώνουν, αλλά και γενικότερα τα εμπόδια, κατάφεραν να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων. Ωστόσο, δεν περιλαμβάνει άτομα, τα οποία ενώ θέλουν να εκπαιδευτούν, φοβούνται να το τολμήσουν, λόγω των στερεοτυπικών αντιλήψεων που αντιμετωπίζουν. Αυτό έγινε σκόπιμα, καθώς η συγκεκριμένη έρευνα μελετά το κατά πόσο η εκπαίδευση ενηλίκων έχει

μετασηματίζει τις στάσεις τους, επομένως δεν θα άρμοζε στους σκοπούς της. Επίσης, παρά το γεγονός ότι δεν έγινε σκόπιμα, στην έρευνα δεν περιλήφθηκαν γυναίκες, οι οποίες έχουν παιδιά μικρότερης ηλικίας (εκτός από μία, η οποία, ωστόσο, είχε άλλα δύο ενήλικα), έτσι ώστε να παρατηρηθεί κατά πόσο είναι εφικτό για αυτές να συμμετάσχουν στην εκπαίδευση ενηλίκων. Παράλληλα, η μελέτη για τον μετασηματισμό των στάσεών τους έγινε μέσα από τις αφηγήσεις των ίδιων των γυναικών. Ίσως θα ήταν καλό να παρατηρηθούν σε βάθος χρόνου, όμως κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό στην παρούσα έρευνα. Επομένως, δεν είναι εφικτό να αποδειχθεί κατά πόσο η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση ενηλίκων τις έχει αλλάξει συνολικά, παρά μόνο μελετώντας τις απαντήσεις τους μέσα από τη δική τους οπτική.

Τέλος, η συγκεκριμένη έρευνα αποτελεί μία μελέτη περίπτωσης μίας περιοχής, της Αλμωπίας. Δεδομένου αυτού, το δείγμα αποτελούνταν από 12 ενήλικες γυναίκες και αν και εξυπηρετεί τους σκοπούς της συγκεκριμένης έρευνας, θεωρείται αρκετά μικρό, για να μπορεί να οδηγήσει σε γενίκευση των αποτελεσμάτων.

8.2- Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Η αξία που μπορεί να έχει μία έρευνα που μελετά τα κοινωνικά στερεότυπα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην προσπάθειά τους να εκπαιδευτούν θα φανεί από το κατα πόσο εγείρει προβληματισμό σχετικά με το θέμα αυτό. Ωστόσο, μέσα από την ίδια την έρευνα διαπιστώθηκαν κάποιοι προβληματισμοί, οι οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως προτάσεις για μελλοντική έρευνα. Για παράδειγμα, θα ήταν καλό να γίνει μία ποσοτική έρευνα, η οποία θα μελετάει πόσες γυναίκες αντιμετωπίζουν αυτές τις στερεοτυπικές αντιλήψεις σε όλη την Ελλάδα και πόσες ενώ θέλουν να εκπαιδευτούν, δε μπορούν, γιατί είναι δέσμιες αυτών των αντιλήψεων.

Επίσης, θα ήταν καλό να γίνει και μία αντίστοιχη έρευνα που θα μελετά τα κοινωνικά στερεότυπα που αντιμετωπίζουν οι άντρες κατά τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση, έτσι ώστε να αναδειχθούν πλήρως οι κοινωνικοί ρόλοι που επιβάλλονται στα δύο φύλα και πώς αυτοί λειτουργούν ως εμπόδιο στην εκπαιδευτική τους πορεία, σε μια προσπάθεια να αρθούν αυτά τα εμπόδια και να ξεπεραστούν τέτοιου είδους νοοτροπίες, έτσι ώστε να επέλθει κοινωνική ισότητα και δικαιοσύνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AAUW, A. A. (1992). *How schools shortchange girls: Executive summary*. Washington, DC: The American Association of University Women Educational Foundation.
- Αγκασένσκι, Σ. (2000). *Πολιτική των Φύλων*. Αθήνα: Πόλις.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Garden City, New York: Doubleday.
- Anisimova, T., & Thomson, S. (2012). Using multi-method research methodologies for more informed decision making. *JOAAG*, 7(1), 96-104.
- Αντωνοπούλου, Χ. (1999). *Κοινωνικοί ρόλοι των φύλων*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Arbona , C. (1990). Career counseling research and Hispanics: A review of the Literature. *The Counseling Psychologist*, 18(2), 300-323.
- Bauer, D., & Mott, D. (1990). Life Themes and motivations of reentry students. *Journal of Counseling and Development*, 68, 555-560.
- Beauvoir, S. (1979). *Quand Prime le spiritual*. Paris: Gallimard.
- Βεργίδης, Δ. (1997). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: θεωρητικό πλαίσιο, σχεδιασμός προγραμμάτων, ερευνητικά δεδομένα*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Blossfeld, H., Skopek, J., Kosyakova, Y., & Triventi, M. (2015). *Gender, Education and Employment: An international Comparison of school-to-work Transitions*. (S. Buchholz, Επιμ.) Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question (Original work published as Questions de sociologie, 1980)*. (R. Nice, Μεταφρ.) London, England: SAGE.
- Brigham, J. C. (1971). Ethnic stereotypes. *Psychological Bullentin*, 76, 15-38.
- Brookfield, S. D. (2012). *Teaching for critical thinking*. San Fransisco: Jossey-Bass.

- Brookfield, S. D. (2005). *The power of critical theory: Liberating adult learning and teaching*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Burbules, N., & Berk, R. (1999). Critical thinking and critical pedagogy: Relations, differences, and limits. *Critical theories in education: Changing terrains of knowledge and politics*, 45-65.
- Chartrand, J. (1990). A causal analysis to predict the personal and academic adjustment of non traditional students. *Journal of Counseling Psychology*, 37(1), 65-73.
- Creswell, J. (2011). *Η Έρευνα στην εκπαίδευση: Σχεδιασμός, Διεξαγωγή και Αξιολόγηση της Ποσοτικής και Ποιοτικής Έρευνας*. (Χ. Τζορμπατζούδης, Επιμ., & Ν. Κουβαράκου, Μεταφρ.) Αθήνα: Ίων.
- Cross, P. K. (1981). *Adults as Learners: Increasing Participation and Facilitating Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Dewey, J. (1910). *How we think*. New York: DC Heath & CoPublishers.
- Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Collier Books.
- Doyle, A. (1991). *Sex and Gender: The Human Experience*. Dubuque, Iowa: Wm. C. Brown Publishers.
- Δραγώνα, Θ. (2007). Στερεότυπα και προκαταλήψεις. Στο Α. Ανδρούτσου, *Κλειδιά και Αντικλειδιά* (σ. 14). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ.
- Eagly A. H., & Steffen V. J. (1984). Gender Stereotypes Stem From the Distribution of Women and Men Into Social Roles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(4), 735-754.
- Eisner, W. (1991). *The enlightened eye, qualitative inquiry and the enhancement of educational practice*. New York: Macmillan.
- Ennis, R., & Norris, S. (1989). *Evaluating critical thinking*. Pacific Grove: CA: Midwest Publications.

- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωση C155/20. (2011, 3 7). *Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 7ης Μαρτίου 2011 σχετικά με το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για την Ισότητα των Φύλων (2011-2020)*. Ανάκτηση 5 30, 2023, από EUR-LEX: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EL/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2011.155.01.0010.01.ELL&toc=OJ%3AC%3A2011%3A155%3ATOC.
- European Commission. (2002). *European social statistics- Continuing Vocational Training Survey (CVTS-2)*. Luxembourg: European Communities.
- Ευρωπαϊκή επιτροπή. (2022). *Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Εκπαίδευση Ενηλίκων 2020-2021*. Ανάκτηση 5 26, 2023, από Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: <https://www.minedu.gov.gr/ng-nea-genia-2/evropaiki-atzenta-gia-tin-ekpaidefsi-enilikon-2020-2021>
- Ευρωπαϊκή επιτροπή. (2020). *Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Εκπαίδευση και Κατάρτιση Ενηλίκων 2017-2019*. Ανάκτηση 5 25, 2023, από Ελληνική Δημοκρατία, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων: <https://www.minedu.gov.gr/ng-nea-genia-2/evropaiki-atzenta-gia-tin-ekpaidefsi-enilikon-2017-2019>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ EACEA/ Δίκτυο Ευρυδίκη. (2015). *Εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων στην Ευρώπη: Διευρύνοντας την πρόσβαση σε μαθησιακές ευκαιρίες. Έκθεση του δικτύου Ευρυδίκη*. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2010). *Ανακοίνωση της Επιτροπής, Ευρώπη 2020, Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη*. Βρυξέλλες: COM.
- Evans, D. (1981). *The Planning of Non Formal Education*. Unesco: International Institute for Educational Planning.
- Evans, M. (2003). *Φύλο και κοινωνική θεωρία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Falasca, M. (2011). Barriers to adult learning: Bridging the gap. *Australian Journal of Adult Learning*, 51(3), 583-590.

- Ζαφειρόπουλος, Κ. (2015). *Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική έρευνα και συγγραφή εργασιών (2η έκδοση)*. Αθήνα: Κριτική, ΑΕ.
- Garrison, D. (1992). Critical thinking and self-directed learning in adult education: An analysis of responsibility and control issues. *Adult education quarterly*, 42(3), 136-148.
- Glaser, E. (1942). An Experiment in Development of Critical Thinking. *Teachers College Record*, 43(5), 1-18.
- Habermas, J. (1972). *Knowledge and Human Interests*. London: Heinemann.
- Hughes, M., & Kroehler, C. (2007). *Κοινωνιολογία: Οι βασικές έννοιες*. Αθήνα: Κριτική.
- Ιγγλέση, Χ. (1990). *Πρόσωπα γυναικών, προσωπεία της συνείδησης: συγκρότηση της γυναικείας ταυτότητας στην ελληνική κοινωνία*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Illeris, K. (2004). *The Three Dimensions of Learning Contemporary learning theory in the tension field between the cognitive, the emotional and the social*. Denmark: Roskilde University Press- Niace Publications.
- Imel, S. (1998). Transformative learning in adulthood. *ERIC Clearinghouse on Adult, Career and Vocational Education, Center on Education and Training for Employment, College of Education, the Ohio State University*, 1-7.
- Ισάρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2016). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στην Ψυχολογία και στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών .
- Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Jackman, M. (1999). When the person becomes professional: Stories from reentry adult women learners about family, work, and school. *Composition studies*, 27(2), 53-67.
- Jacobi, M. (1987). *Stress among re-entry women students: A contextual approach* . San Diego, CA: Association for the Study of Higher Education.
- Jarvis, P. (1987). *Adult Learning in the Social Context*. London: Croom.

- Judd, C. M., & Park, B. (1993). Definition and assessment of accuracy in social stereotypes. *Psychological review*, 100(1), 109-128.
- Kailis, E., & Pilos, S. (2005). *Lifelong learning in Europe*. European Communities: Eurostat.
- Καραλής, Θ. (2018). *Η συμμετοχή των ενηλίκων στη δια βίου εκπαίδευση: εμπόδια και κίνητρα συμμετοχής (2011-2016)*. Γ.Σ.Ε.Ε.: Ινστιτούτο Εργασίας .
- Καραλής, Θ. (2013). *Κίνητρα και εμπόδια για τη συμμετοχή των ενηλίκων στη Δια Βίου Εκπαίδευση* . Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ και ΙΝΕ ΓΣΕΒΕΕ.
- Katz, D., & Braly, K. (1933). Racial stereotypes of one hundred college students. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 280-290.
- King, P., & Bauer, B. (1988). Leadership issues for nontraditional-aged women students. *New Direction for Student Services*, 1988(44), 77-88.
- Κιούση, Ε., Φλωράκος , Γ., & Παπακίτσος , Ε. (2017). Στερεότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. *Έρευνα στην εκπαίδευση*, 6(1), 95-111.
- Kirk, C., & Dorfman, L. (1983). Satisfaction and role strain among middle age and older reentry women students. *Educational Gerontology: An International Quarterly*, 9(1), 15-29.
- Knowles, M. (1980). *The modern practice of adult education*. Chicago: Follet Publishing Company.
- Κόκκος, Α., Βαϊκούση, Δ., Βεργίδης, Δ., Κουλαουζίδης, Γ., Κωσταρά, Ε., Παυλάκης, Μ., και συν. (2021). *Η εκπαίδευση και κατάρτιση ενηλίκων στην Ελλάδα*. ΔιαΝΕΟσις (Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης).
- Κόκκος, Α. (2011). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: Θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος εφαρμογής. Στο Α. Κ. Συνεργάτες, *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες* (σσ. 71-120). Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Κόκκος, Α. (2009). Κριτικός Στοχασμός: Ένα κρίσιμο ζήτημα. Στο Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος, *Εκπαίδευση Ενηλίκων: Διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σσ. 66-92). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (2003). Ο μετασχηματισμός των στάσεων και ο ρόλος του εμπνευστή. Στο Σ. έργο, & Δ. Βεργίδης (Επιμ.), *Εκπαίδευση ενηλίκων- Συμβολή στην εξειδίκευση στελεχών και εκπαιδευτών* (σσ. 195-223). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κορωναίου, Α. (2009). Ο ελεύθερος χρόνος των γυναικών: Προϋπόθεση για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης ενηλίκων. Στο Δ. Βεργίδης, & Α. Κόκκος (Επιμ.), *Εκπαίδευση ενηλίκων, διεθνείς προσεγγίσεις και ελληνικές διαδρομές* (σσ. 349-366). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κουλαουζίδης, Γ. (2013). Αναζητώντας εκπαιδευτικά "τραύματα": η χρήση της βιογραφικής μεθόδου στην προσπάθεια αναγνώρισης αποπροσανατολιστικών εκπαιδευτικών βιωμάτων στο πλαίσιο της θεωρίας της μετασχηματίζουσας μάθησης. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 1(1), 56-76.
- Λαμπρίδης, Α. (2004). *Στερεότυπο- Προκατάληψη- Κοινωνική ταυτότητα: Μελετώντας τις δυναμικές της κοινωνικής αναπαράστασης για τους τσιγγάνους*. Αθήνα: Gutenberg.
- Langer, E. (1997). *The power of mindful learning*. Cambridge, MA: Perseus Publishing.
- Lent, R., Brown, S., & Hackett, G. (1994). Toward an unifying social cognitive theory of career an academic interest, choice and performance. *Journal of Vocational Behavior*, 45, 79-122.
- Lin, X., & Wang, C. (2015). Factors that affect Returning to Graduate School for International and American Adult Learners. *Institute for Learning Styles Journal*, 1, 40-53.
- Λιντζέρης, Π. (2008). Η προσέγγιση του Mezirow για τη μετασχηματίζουσα μάθηση ως θεωρητικό πλαίσιο της επαγγελματικής πρακτικής των εκπαιδευτών ενηλίκων. *3ο Διεθνές Συνέδριο Επιστημονικής Ένωσης Εκπαιδευτών Ενηλίκων: Εκπαιδευτές Ενηλίκων: Η εκπαίδευση και η επαγγελματοποίησή τους* (σσ. 1-15). Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Lippman, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace.

Μαγγόπουλος, Γ. (2014). Η μελέτη περίπτωσης ως ερευνητική στρατηγική στην αξιολόγηση προγραμμάτων: θεωρητικοί προβληματισμοί. *ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΙΣΤ'*(64), 74-93.

Μαλτέζου Δ., & Κουλαουζίδης Γ. Α. (2020). Έμφυλα στερεότυπα και μετασχηματισμός θεωρήσεων στην εσπερινή εκπαίδευση ενηλίκων: νοητικές συνήθειες και αποπροσανατολιστικά βιώματα γυναικών που επιστρέφουν στην εκπαίδευση. *Έρευνα στην Εκπαίδευση, 9*(1), 92-111.

Μαραγκουδάκη, Ε. (2000). *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Massing, N., & Gauly, B. (2017). Training participation and gender. Analyzing individual barriers across different welfare state regimes. *Adult education quarterly, 67*(4), 266-285.

McCaughey, C., Stitt, C. L., & Segal, M. (1980). Stereotyping: From prejudice to prediction. *Psychological Bulletin, 87*, 195-208.

McGivney, V. (2004). Understanding persistence in adult learning. *Open Learning, 19*(1), 33-46.

McWhirter, E. (1994). *Counseling for empowerment*. Alexandria VA: American Association Press.

Merriam, S., & Caffarella, R. (1999). *Learning in adulthood: A comprehensive guide (2nd edition)*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Mezirow, J., Taylor, E., & Associates. (2009). *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace*. San Francisco: John Wiley & Sons.

Mezirow, J., & Συνεργάτες. (2007). *Η Μετασχηματίζουσα Μάθηση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Mezirow, J. (2000). Learning to think like an adult: Core concepts of transformation theory. Στο J. Mezirow, & Associates, *Learning as transformation* (σσ. 3-33). San Francisco, CA: Jossey- Bass.
- Mezirow, J. (1997). Transformative learning Theory to practice. *New Directions for adult and continuing education*, 74, 5-12.
- Mezirow, J., & Associates. (1990). *Fostering Critical Reflection in Adulthood. A Guide to Transformative and Emancipatory Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Missimer, C. (1994). *Re-thinking reason: New perspectives in critical thinking*. (K. S. Walters, Επιμ.) New York: State University of New York Press.
- Mucench, K. (1987). A comparative study of the psychosocial needs of adult men and women students in an adult degree program. *Paper presented at the annual meeting of the American Association for Adult and Continuing Education*. Washington, DC.
- Νόβα- Καλτσούνη, Χ. (2005). *Κοινωνικοποίηση, η Γένεση του Κοινωνικού Υποκειμένου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νόμος 1342/1983. (n.d.). *Κύρωση της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών*. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της ελληνικής Δημοκρατίας: ΦΕΚ Α' 39.
- Oakley, A. (1985). *Sex, Gender and Society (Towards a New Society)*. Dumferline, United Kingdom: Ashgate Publishing Limited.
- OECD. (1977). *Learning Opportunities for Adults (v. IV: Participation in Adult Education)*. Paris: OECD.
- Παπαγεωργίου, Η. (2010). Εκπαίδευση Ενηλίκων και Κοινότητα: Το θεωρητικό πλαίσιο. *Εκπαίδευση Ενηλίκων και Πολιτισμός στην Κοινότητα*, 1.

- Παπαγεωργίου, Κ. (2008). *Η εκπαίδευση και τα μητρώα εκπαιδευτών ενηλίκων στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής, Κατεύθυνση Συνεχιζόμενης Εκπαίδευσης.
- Παπασταμάτης, Α. (2010). *Εκπαίδευση Ενηλίκων: θεμέλια της διδακτικής πράξης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Παπαταξιάρχη, Ε. (2006). Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας. Στο Ε. Παπαταξιάρχη, & Θ. Παραδέλλης, *Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Paul, R. (1990). *Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Rohnert Park CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique.
- Plageman, P., & Sabina, C. (2010). Perceived Family Influence on Undergraduate Adult Female Students. *The Journal of Continuing Higher Education*, 58(3), 156-166.
- Prummer, C. (2000). *Women and Distance Education*. London: Routledge.
- Puech, I. (2008). Η μη κατανομή της οικιακής εργασίας. Στο Μ. Maruani, *Γυναίκες, Φύλο, Κοινωνίες: Τι γνωρίζουμε σήμερα* (σσ. 231-240). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Πυργιωτάκης, Ι., & Συμεού, Α. (2016). Η ποιοτική έρευνα και η επιστημονική αξία της παραγόμενης γνώσης στις Κοινωνικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Στο Ι. Πυργιωτάκης, *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση* (σσ. 193-226). Αθήνα: Πεδίο.
- Quimby, J., & O' Brien, K. (2004). Predictors of Student and Career Decision Making Self-Efficacy among Non Traditional College Women. *The Career Development Quarterly*, 52(4), 323-339.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου: Ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.
- Rogers, A. (1999). *Η εκπαίδευση ενηλίκων*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

- Rubenson, K., & Desjardins, R. (2009). The Impact of Welfare State Regimes on Barriers to Participation in adult Education: A Bounded Agency Model. *Adult Education Quarterly*, 187-207.
- Rubin, J., & Rubin, S. (1995). *Qualitative interviewing the art of hearing data*. London: SAGE publications.
- Shaffer, D. R. (2008). *Εξελικτική Ψυχολογία παιδική ηλικία και εφηβεία*. Αθήνα: Έλλην.
- Silverman, D. (2000). *Doing qualitative research, a practical handbook*. London: SAGE publications.
- Srivastava, A., & Sinha, N. (2022). A study of women literacy, Socio-economic status, and barriers in continuing education. *Quarterly Research Journal*, 47(3), 166-176.
- Συμβούλιο της Ευρώπης. (2021, 12 14). Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με το νέο ευρωπαϊκό θεματολόγιο για την εκπαίδευση ενηλίκων 2021-2030 2021/C 504/02. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
- Swanson, J., & Tokar, D. (1991b). Development and initial validation of the Career Barriers Inventory. *Journal of Vocational Behavior*, 38, 96-106.
- Tajfel, H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Social Issues*, 25, 75-98.
- Τριλιανός, Θ. (1997). *Η Κριτική Σκέψη και η Διδασκαλία της*. Αθήνα: Τελέθριον.
- UNESCO. (1976). Recommendations on the Development of Adult Education. *Declaration of Nairobi Conference*.
- Vaculikova, J., Kalenda, J., & Kocvarova, I. (2021). Hidden gender differences in formal and non- formal adult education. *Studies in continuing education*, 43(1), 33-47.
- Van Anders, S. M., Scudson Z, C., Abed, E. C, Beischel, W. J., Dibble, E. R., Gunther, O. D., και συν. (2017). Biological Sex, Gender, and Public Policy. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 4(2), 194-201.

Webb Farley, K., Rauhaus, B., & Eskridge, R. (2020). Gender Representation, Professional Experiences and Socialization: The Case of City Managers. *Public Personnel Management, 50*(1), 56-83.

Χασσάνδρα, Μ., & Γούδας, Μ. (2003). Κριτήρια εγκυρότητας και αξιοπιστίας στην ποιοτική-ερμηνευτική έρευνα. *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος, 2*, 31-48.

Xi Lin. (2016). Barriers and Challenges of Female Adult Students Enrolled in Higher Education: A Literature Review. *Higher Education Studies, 6*(2), 119-126.

Παράρτημα

Αναλυτική παρουσίαση συνεντεύξεων

Συνέντευξη εκπαιδευόμενης 1

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

Είμαι 50.

- Από ποια χώρα κατάγεστε;

Ελλάδα.

- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Είμαι παντρεμένη κι έχω δύο ενήλικα αγόρια, 24 και 21 χρονών.

- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;

Είμαι καθαρίστρια σε σχολείο.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;

Λοιπόν, η αλήθεια είναι ότι είχα μετανιώσει που άφησα το σχολείο... Β' Γυμνασίου, στη μέση της χρονιάς το άφησα. Η αλήθεια είναι ότι τώρα και για τη δουλειά μου μου χρειάζεται, απολυτήριο οπωσδήποτε γυμνασίου, αλλά βλέπω και τα παιδιά μου που στενοχωρέθηκαν γιατί μου έλεγαν συνέχεια: «Δεν είναι δυνατόν βρε μαμά να μην έχεις τελειώσει το γυμνάσιο!»... τώρα χάρηκαν που έρχομαι... Αλλά εκείνα τα χρόνια δεν ήθελα βασικά... δεν ήθελα να πάω στο σχολείο... Σταμάτησα... Δεν ήθελα... Β' Γυμνασίου, σε αυτό το κτίριο ερχόμουν συγκεκριμένα θυμάμαι, ο διευθυντής μου με πήρε και μου έλεγε «Έλα, Ε1, έλα» όμως εγώ δεν ήθελα. Ήθελα να πάω να δουλέψω και το έκανα! Ντάξει τώρα η αλήθεια είναι ότι με ευχαριστεί αυτό που

κάνω, ειλικρινά... Ίσως έφτασε και η δική μου η ώρα τώρα... Τα παιδιά μου μεγάλωσαν και για τη δουλειά μου ένα παραπάνω, αλλά μου δόθηκε η ευκαιρία επειδή ήταν στην Αριδαία και χαίρομαι! Χαίρομαι! Χαίρομαι για τους συμμαθητές, που είμαστε όλοι μαζί έτσι με τα παιδιά, που γνώρισα έτσι τα παιδιά... Είμαστε έτσι μια οικογένεια! Οι καθηγητές είναι πάρα πολύ κοντά στα παιδιά! Δε ξέρω! Νιώθω πάρα πολύ όμορφα!

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Χάρηκαν! Τα παιδιά μου ένα παραπάνω κι μάλιστα όλο με συγχαίρουν «Μπράβο μανούλα μου και μπράβο μανούλα μου! Επιτέλους κάνεις κάτι και για σένα! Μπράβο!»

-Υπήρχαν αρνητικά σχόλια που σας έκαναν από τον κοινωνικό σας περίγυρο για την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε;

-Όχι, αλλά κι αν άκουγα... όχι. Εντάξει μου είπανε κάποιои: «Τώρα, βρε ΕΙ, στα γεράματα;» Ε εντάξει τους είπα κι εγώ τι γεράματα; Προσπαθούμε... Και για τη δουλειά μου χρειάζεται αλλά εντάξει... Τώρα είναι δυνατόν να μην έχω ούτε απολυτήριο γυμνασίου; Ντρέπομαι! Ντρέπομαι! Τώρα ευτυχώς μου δόθηκε η ευκαιρία εδώ στην Αριδαία... και δόξα τω Θεώ!

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

-Ναι, δεν είχα κάποιο πρόβλημα. Κι από τους καθηγητές. Πάνω από όλα αυτοί σε ενθαρρύνουν. Τα παιδιά είναι πάνω από όλα πάρα πολύ καλά! Μας συμπεριφέρθηκαν πάρα πολύ καλά ως καθηγητές! Και η διευθύντρια, καταπληκτικός άνθρωπος.

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Θετικά φυσικά! Εντάξει, υπάρχουν, βέβαια, και κάποιοι κακοπροαίρετοι πάντα, αλλά δεν με αποθάρρυνε αυτό! Είναι η στιγμή η δική μου το κάνω, επειδή το θέλω! Δεν μπορώ την καταπίεση! Και ένα παραπάνω αυτό με ευχαριστεί και με τον σύζυγό μου, δηλαδή είμαι από 17 χρονών μαζί του, από το '91, πέρα από το ότι είναι καλός άνθρωπος είναι ότι δεν με καταπίεσε ποτέ. Αυτό το εκτιμώ περισσότερο απ' όλα! Ίσως γι' αυτό κρατήθηκε τόσα χρόνια και η σχέση μας. Ποτέ δεν

μου είπε «ΕΙ, μην κάνεις αυτό ή το άλλο!» Υπάρχει εμπιστοσύνη, με καταλαβαίνει, με ξέρει. Δεν με αποθάρρυνε ποτέ! Το άφησε στην κρίση μου!

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

➤ Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;

Στη σημερινή εποχή δεν πιστεύω ότι υπάρχουν! Πιστεύω ότι οι γυναίκες σήμερα είναι απελευθερωμένες, με την καλή έννοια θα το πω... αλλά γενικά... τουλάχιστον εδώ που ζω, βλέπω ότι οι γυναίκες είναι πολύ καλά!

-Πιστεύετε ότι αντιμετωπίζουν διακρίσεις;

-Εδώ στην περιοχή δεν το βλέπω αυτό! Εντάξει, δηλαδή από φίλες που γνωρίζω... είναι σωστές στην οικογένειά τους, με τα παιδιά τους, με το σπίτι τους, προσπαθούμε... δηλαδή τώρα σου λέω για το δικό μου περιβάλλον... Δε βλέπω κάτι ανησυχητικό!

➤ Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;

Υπήρχαν δυο τρία άτομα που μου είπανε κάποια πράγματα, ίσως και από αφέλεια, να είχαν κάτι να πουν αλλά δεν με επηρέασε... Μου είπανε «Τώρα στα γεράματα, βρε ΕΙ; Πού θα πας; Τι προσπαθείς να κάνεις;». Εντάξει, δεν το έδωσα σημασία, εγώ αυτή τη στιγμή τη θεωρώ δική μου... Μεγάλωσα τα παιδιά μου... Αφού αυτό ευχαριστεί και τα παιδιά μου γιατί να μην το κάνω; Αλλά ένα παραπάνω και για μένα! Και για τη δουλειά μου φυσικά! Αλλά τώρα ήρθε η ώρα! Γιατί να μην το κάνω;

-Γιατί τώρα κι όχι νωρίτερα;

-Ήτανε ένα αποθνημένο! Το είχα μετανιώσει μετά για το σχολείο. Ο άντρας μου ας πούμε σπούδασε, εγώ ένιωθα έτσι άσχημα, γιατί στενοχώρησα και τη μαμά και τον μπαμπά, ενώ θα μπορούσα να συνεχίσω. Τώρα έτυχε να είναι και εδώ στην Αριδαία. Πέρσι ήταν στον Εξαπλάτανο και δεν... Προσπάθησα δηλαδή αλλά δεν μου έβγαине ξέρεις η μέρα... Έλεγα... επειδή δεν ξέρω να οδηγώ, ο σύζυγος μου... δεν ταίριαζαν οι ώρες ούτε του παιδιού μου, για να με πάει. Φέτος μου ήρθε πολύ βολικά!

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

-Ναι, γιατί είχα και τα παιδιά. Ήταν μικρά και αυτό κοιτούσα! Είχα άλλες προτεραιότητες! Είχα και τη δουλειά συγχρόνως. Τώρα επειδή τα τρία τελευταία χρόνια εργάζομαι στο σχολείο, φύγανε και οι περισσότερες υποχρεώσεις με τα παιδιά... είναι πιο εύκολο! Όχι ότι και τώρα δεν θέλουν ντάντεμα αλλά εντάξει...

4^{ος} άξονας: Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Νιώθω χαρούμενη! Νομίζω ότι κάνω κάτι για τον εαυτό μου αυτή τη στιγμή! Νομίζω ότι αγαπάω αυτή τη στιγμή τον εαυτό μου! Επειδή είμαι δοτική... να πάω στη μαμά μου, να κοιτάζω όλο γύρω γύρω γύρω... Τώρα, όμως, κάτι κάνω για τον εαυτό μου! Τώρα που θα τελειώσω το γυμνάσιο, δεν ξέρεις τι χαρά που νιώθω! Πάρα πολύ μεγάλη χαρά! Κάτι έκανα για τον εαυτό μου!

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

Ναι, ψυχολογικά! Μου έχει δώσει ενέργεια! Νομίζω ότι πάω πιο ευχάριστα στη δουλειά μου, γιατί ξέρω ότι μετά θα πάω και στο σχολείο, θα δω τους συμμαθητές μου...

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Ναι, είμαι πολύ πιο ευδιάθετη! Περισσότερη αυτοπεποίθηση! Νιώθω χαρούμενη! Νιώθω καλά!

- Θέλετε να προσθέσετε κάτι πριν κλείσουμε την κουβέντα μας;**

-Όχι.

- Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας!**

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 2

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;
53.
- Από ποια χώρα κατάγεστε;
Ελλάδα.
- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;
Παντρεμένη με δύο ενήλικα κορίτσια.
- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;
Τώρα είμαι συνταξιούχος, λόγω ασθένειας.

2^{ος} άξονας: Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;

Να σου πω. Γιατί μ' έγγραψαν τα κορίτσια μου, γιατί τώρα πια έχω άπλετο ελεύθερο χρόνο, πριν δεν είχα. Αυτό. Και είπα: «γιατί όχι;». Πάντοτε είχα το απωθημένο που δεν πήγα σχολείο.

- Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Χάρηκαν όλοι.

- Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;

Ναι, βέβαια. Εδώ χωρίς να το ξέρω με έγγραψαν οι κόρες μου κι ο άντρας μου προσπαθεί να με βοηθήσει.

- Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;

Θετικά. Είναι κάτι που κάνουμε, για να εξελιχθούμε να ολοκληρώσουμε έναν κύκλο που δεν έκλεισε όταν έπρεπε. Δε βρίσκω τον λόγο, γιατί να μην με στηρίζουν.

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

➤ **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Αφενός, απ' τη μία μπορώ να πω ότι είναι καλά, απ' την άλλη μπορώ να πω ότι μας κρατάνε και πίσω. Καλά είναι να έχουμε ανοιχτούς ορίζοντες. Δε δίνω πολλή σημασία σε τίποτα συγκεκριμένο. Κάνω αυτό που θέλω εγώ.

-Πώς θα τα ορίζατε; Τι σημαίνουν για εσάς;

-Θα έλεγα ότι υπάρχουν ορισμένα στερεότυπα που εμένα δεν μ' εκφράζουνε. Προτιμώ να κάνω αυτό που πιστεύω εγώ. Δεν... μ' αρέσουν πολύ.

➤ **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

-Όχι. Κι αν άκουγα κάτι, δεν θα έδινα σημασία.

➤ **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

-Τώρα όχι. Όταν ήμουν πιο μικρή, ναι.

-Με ποιον τρόπο;

-Από τον πατέρα μου, δεν μ' άφησε να πάω στο σχολείο. Είμαστε τρεις αδερφές. Είπε θα πάνε οι δύο και μου είπε εσύ δεν χρειάζεται να πας, θα πάει η πιο μεγάλη που είχε ξεκινήσει ήδη και η πιο μικρή που ήταν πολύ μικρή και μου λέει «εσύ δεν χρειάζεται να πας». Έπρεπε να μείνει κάποιος στο σπίτι να βοηθάει.

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

➤ **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Μου αρέσει πάρα πολύ. Φιλάω τα κορίτσια μου κάθε πρωί που με γράψανε χωρίς να με ρωτήσουνε! Τις ευχαριστώ πάρα πολύ! Θα τους είμαι αιώνια ευγνώμων! Είναι κάτι που ήθελα πάντα να το κάνω αλλά δεν το έπαιρνα απόφαση, γιατί έπρεπε να δουλέψω. Άμα ξεκινάς απ' το μηδέν, εγώ να πω απ' το μείον δέκα, δεν έχεις χρόνο. Ήτανε κάτι που μου λέγανε οι κόρες μου: «Καν'το!» και ο άντρας μου, εγώ δεν το έπαιρνα απόφαση, γιατί είχαμε δάνεια, σπουδές στα κορίτσια, ε... ήθελα να φτιαχτώ οικονομικά και δεν είχα ποτέ χρόνο αλλά πάντοτε το είχα στην άκρη του μυαλού μου! Ωσπου, αρρώστησα ξαφνικά, αναγκάστηκα να μείνω στο σπίτι και

μου λένε τα παιδιά μου «Τώρα δεν έχεις καμιά δικαιολογία», γιατί εγώ πάντα έσπρωχνα τα κορίτσια μου να μάθουνε, να πάρουν πτυχία, να μαθαίνουνε συνέχεια καινούργια πράγματα. Κι εγώ ήμουν τέτοιος άνθρωπος. Από μικρή έλεγα στον μπαμπά μου: «Εγώ θα φύγω απ' το σπίτι! Δεν κάθομαι εδώ πέρα». Ε, λες και... μου είπε: «εσύ θα κάτσεις στο σπίτι». Για μένα, πάντοτε ένιωθα με κομμένα φτερά. Τώρα που πηγαίνω σχολείο, νιώθω ωραία!

➤ **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

Δε μπορώ να πω ότι έχει αλλάξει, γιατί προσπαθούσα να συμπληρώσω τα κενά μου διαβάζοντας πολλά βιβλία. Πιστεύω όμως ότι με τον καιρό θα με αλλάξει, αν συνεχίσω. Γιατί ορισμένα θέματα, ειδικά στην αρχή τα μαθηματικά, πάντοτε μου ερχόταν στο μυαλό «γιατί δεν μπορώ να τα κάνω;». Τότε... Γιατί δεν μπορούσα τότε να τα κάνω. Τώρα που είμαι ενήλικη και μου τα δείχνουνε διαπιστώνω ότι μπορώ να τα κάνω, απλώς τότε δεν είχα τη δέουσα προσοχή ή δεν καθόμουν να διαβάσω. Αυτό ήτανε και το λάθος μου. Όχι το λάθος μου, θα μπορούσα να πω ότι ήτανε... αυτό που έκανε τον πατέρα μου, γιατί αυτός ήταν πολύ καλός στα μαθηματικά κι εγώ δεν ήμουν. Προσπάθησε τρεις φορές να μου μάθει, δεν μπορούσα να τα καταλάβω κι αυτό ήταν ίσως η καταδίκη μου. Και μου είπε «εσύ θα κάτσεις σπίτι». Η μικρή ήταν πολύ μικρή, η μεγάλη ίσως ήταν λίγο καλύτερη, παρόλο που δεν προχώρησε... και αυτή ήταν η καταδίκη μου και μου είπε: «εσύ θα κάτσεις στο χωράφι» και πάντοτε μου ήταν απωθημένο αυτό! Τώρα διαπιστώνω ότι ήταν λάθος μου. Τα καταλαβαίνω! (αναφερόμενη στα μαθηματικά) Ξέρεις, βρήκα τον σωστό τρόπο! Δηλαδή κάθομαι τώρα και τα διαβάζω, γιατί τα μαθηματικά είναι και θεωρία. Κάθομαι μόνη μου, καταπιάνομαι να τα κάνω. Τότε ποτέ. Ίσως ήτανε και η δύναμη που είχα. Έλεγα: «Θα τα καταφέρω! Κάποια στιγμή θα το κάνω! Θα τα καταφέρω πιο μετά!» αλλά ήτανε λάθος και πρέπει και να κάθομαι να διαβάζω. Όταν είσαι παιδί νομίζεις ότι πάντοτε θα έρχονται ευκαιρίες, ότι ευκαιρίες θα έρχονται πάντοτε στη ζωή τους. Αυτό είναι και το μεγαλύτερο λάθος, ε; Σε πολλούς ανθρώπους, δε δίνονται καθόλου ευκαιρίες. Σε ορισμένους δίνονται, σε ορισμένους καθόλου... Είχα υπερβολικό θάρρος, υπερβολική δύναμη και αυτό ίσως ο πατέρας μου το έκρινε σωστό για τα χωράφια, ενώ δεν είχα τη λογική να καθίσω να διαβάσω. Τον παρακαλούσα δύο χρόνια κλαίγοντας, για να μ' αφήσει να πάω σχολείο! Σαν είπε όχι, όχι! Μετά, αργότερα, στα 14 μου, πέθανε ο πατέρας μου. Πλέον ήμασταν τρία κορίτσια και μου λένε: «Πρέπει να πιάσεις δουλειά!» Αφού θα πάει η μεγάλη σχολείο και η μικρή είναι μικρή... Κάποιος έπρεπε να δουλέψει... Γι' αυτό σου λέω ότι

σε όλους δε δίνονται οι ίδιες ευκαιρίες... Τώρα μου τη δώσανε στο πιάτο! Πάλι δεν θα το 'παιρνα από μόνη μου απόφαση να το ξεκινήσω... Γι' αυτό το έκαναν τα κορίτσια μου.

- Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Αισθάνομαι ότι πετυχαίνω κάτι που νόμιζα ότι δε μπορώ να το πετύχω. Μου δόθηκε μία ευκαιρία που δεν είχα όταν έπρεπε.

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας! Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

-Όχι, ευχαριστώ!

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 3

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

Είμαι 59.

- Από ποια χώρα είστε;

Ελλάδα.

- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Είμαι παντρεμένη. Έχω τρία ενήλικα παιδιά και πλέον και 3 εγγόνια.

- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;

Είμαι καθαρίστρια σε Γενικό Λύκειο της περιοχής.

2^{ος} άξονας: Συμμετοχή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;

Επειδή έχω καταπιεστεί πάρα πολύ στη ζωή μου... πάρα πολύ... είπα κάτι να κάνω για τον εαυτό μου και πιο πολύ με παρότρυνε ο εγγονός μου. Πήγαινε νηπιαγωγείο και μια μέρα ήρθε η κυρία των αγγλικών και τους μάθαινε για τα ζώα στα αγγλικά. Τότε μου λέει: «Γιαγιά, πώς

λέγεται η γάτα στα αγγλικά; Πώς λέγεται το σκυλί;» Ε, και εγώ μην ξέροντας να απαντήσω του λέω: «γάτα» και μου λέει: «Γιαγιά, στα αγγλικά δεν σου λέω στα ελληνικά». Τότε σκέφτηκα και είπα στον εαυτό μου: «Κοίτα να δεις! Αυτός είναι 5 χρονών, εγώ πάω 59 γιατί να μην πάω σχολείο; Κι ένα παραπάνω να μην κάνω κάτι για τον εαυτό μου;» Πρώτα, λοιπόν, ζήτησα να πάω πρώτα για τον εαυτό μου, μετά για τον εγγονό μου που με παρότρυνε με αυτό το συμβάν και τρίτον γιατί άκουσα –και το φαντάζομαι- ότι κάποια στιγμή και καθαρίστρια στον δρόμο να δουλέψεις σε δήμο θα ζητήσουν το απολυτήριο γυμνασίου ή λυκείου. Κι εγώ, επειδή δεν πρόλαβα να πάρω το απολυτήριο γυμνασίου, αποφάσισα να πάω τώρα. Και καλώς εχόντων των πραγμάτων, θα πάω και στο νυχτερινό το Επαγγελματικό Λύκειο.

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Ο άντρας μου ήταν αρνητικός. Μου λέει: «Αυτό τώρα που κάνεις είναι μια βλακεία, θα έρχεσαι αργά από εκεί στη δουλειά... κι εμείς τι θα τρώμε; Μέσα στο σπίτι τι θα γίνεται;» Εγώ του είπα: «Δεν με ενδιαφέρει!». Κι η κόρη μου, επειδή προσέχω το παιδί της μετά τη δουλειά και τα σαββατοκύριακα μου είπε: «Τώρα βρε μαμά... ξέρεις μου δένεις τα χέρια...». Εγώ όμως της είπα: «Κι εγώ πρέπει κάτι να κάνω. Δεν μπορώ τα ίδια και τα ίδια να διαιωνίζω εδώ μέσα... κι από πάνω να μην έχω αξία απέναντί σας. Να καταλάβετε, ένα παραπάνω, την αξία μου». Γενικά όμως εγώ τους είπα: «Εγώ θα πάω... Θέλετε; Δεν θέλετε;... Εγώ θα πάω για τον εαυτό μου». Πέρσι, σαν πρώτη χρονιά, πέρασα τόσο υπέροχα... κάτι που δεν έχω ζήσει στην παιδική μου ηλικία... γιατί στα 15 μου, εγώ έκανα παιδί...

-Για αυτό σταματήσατε το σχολείο;

-Ναι. Στις εξετάσεις πάνω. Κλέφτηκα και δεν πήρα το απολυτήριο γυμνασίου.

- **Είχατε τη βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Όχι. Μόνο η ανηψιά μου, είναι σπουδαγμένη κοπέλα και μου είπε: «Θεία, έκανες την καλύτερη δουλειά που πήγες ξανά στο σχολείο... και μαθαίνεις... και γνωρίζεις άτομα...» και συμφωνώ μαζί της. Έχει ικανοποιηθεί η ψυχή μου. Μου αρέσει, θέλω να έρχομαι με τα παιδιά εδώ, είμαστε μια ομάδα, μου αρέσει πάρα πολύ! Ακόμα δηλαδή κι ο άντρας μου τώρα τελευταία,

επειδή είναι τελευταία χρονιά (Δεν το ξέρει ότι θα γραφτώ και στο λύκειο μετά... θα το φέρω πλάγια πλάγια) άρχισε να το βλέπει καλύτερα...

-Οι φίλοι σας πώς αντέδρασαν;

- Αυτοί που μ' αγαπάνε και θέλουν το καλό μου μου είπαν: «Μπράβο! Σου βγάζουμε το καπέλο», γιατί εγώ έχω κι άλλες καταστάσεις στο σπίτι, δεν είναι μόνο ότι πάω στη δουλειά ή στο σχολείο... Έχω κι άλλα προβλήματα με τον σύζυγό μου... Κι αυτός είναι ένας παραπάνω λόγος που έρχομαι... γιατί ξεδίνω! Φεύγω και λείπω τις περισσότερες ώρες. Να φανταστείς δουλεύω στο σχολείο εδώ, σχολάω 3.00 μ.μ, έχω το φαγητό μου μαζί και τρώω μέσα στο αμάξι, χειμώνα και περιμένω να πάει 4 η ώρα, για να πάω σχολείο, για να έρθω... Το ήθελα! Αυτοί που θέλανε το καλό μου, μου είπανε: «Έκανες την καλύτερη πράξη που πας στο σχολείο».

-Οι υπόλοιποι;

-Αυτοί που δεν μ' αγαπούσανε, κατάλαβα ότι θέλανε το κακό μου!

-Γιατί το λέτε αυτό; Πώς αντέδρασαν;

-Γιατί μου έλεγαν: «Εεε... τώρα στα γεράματα στο σχολείο;» Εγώ όμως τους έλεγα ότι δεν αισθάνομαι στο σχολείο γριά... Αισθάνομαι νέα! Γιατί αν ήμουν γριά ούτε στο πρότζεκτ που είχαμε στο βουνό θα πήγαινα ούτε τίποτα! Με τα παιδιά εδώ, αισθάνομαι ότι είμαι νέα! Και ας είμαι η μεγαλύτερη μέσα στη τάξη...

➤ **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Εγώ περίμενα... πιο γλυκά λόγια, πιο θερμά... κάποια επιβράβευση, για να πάρω κι εγώ δύναμη, γιατί μην νομίζεις, κι εγώ είμαι άνθρωπος, λυγίζω... Πρέπει όλοι να είμαστε μια αγκαλιά... Να λέμε το καλό... Το καλό που θέλουμε εμείς, να μπορούμε να το δώσουμε και στον απέναντί μας... για να προχωρήσει κι αυτός... γιατί ο καθένας έχει τα προβλήματά του... Έτσι το αισθάνομαι εγώ τουλάχιστον... Να είναι πιο ενθαρρυντικοί, πιο υποστηρικτικοί οι γύρω... Όταν σου λέει τώρα: «Γριά πας στο σχολείο;» Εγώ αισθάνομαι νέα!

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

➤ **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Εγώ προσπαθώ να είμαι καλή με όλους... αλλά τις περισσότερες φορές σφάλουμε... Καμιά φορά πας να μιλήσεις και να πεις τη γνώμη σου και βρίσκεις τον μπελά σου και στο τέλος δεν ξέρεις πώς να βοηθήσεις, γιατί ο κόσμος έχει πολλά προβλήματα... και θέλουμε πολλή βοήθεια...

➤ **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Ε ναι... Στην αρχή ο άντρας μου μου φώναζε: «Δεν θα πας!». Εγώ όμως του είπα ότι θα πάω! Γιατί δεν μου λες: «Δεν θα πας στη δουλειά;» Γιατί δεν μου το είπες; Από το 1980 είμαι καθαρίστρια... γιατί δεν μου είπες ποτέ «Ωπα σταμάτα εδώ! Δεν θα πας στη δουλειά! Θα καθίσεις σπίτι.» Γιατί; Επειδή εκεί πάω δουλεύω και φέρνω λεφτά; Κι εγώ πρέπει κάτι να κάνω για τον εαυτό μου... κι έτσι πάτησα πόδι! Το είπε μία, δύο, τρεις, δέκα... μετά το σταμάτησε...

➤ **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

Δεν νομίζω ότι έχει να κάνει με το φύλο αλλά με τον άνθρωπο αυτό! Ο άντρας κιόλας πιστεύω ότι είναι και πιο βαρύς, η γυναίκα είναι πιο σβέλτα σε αυτές τις περιπτώσεις, στροφάρει πιο γρήγορα, παίρνει πρωτοβουλίες κι αποφάσεις... Αυτό πιστεύω ότι ισχύει σε όλα τα θέματα... Η γυναίκα αν δεν ξέρει να κρατήσει το πορτοφόλι και να κάνει την οικονομία της, μπορεί να διαλυθεί και το σπίτι...

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

➤ **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Πολύ χαρούμενη!

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

Ναι. Περισσότερο από μένα το καταλάβανε η αδερφή μου και τα ανήψια μου... «Θεία, μου λένε, λάμπεις!» Το χαίρομαι! Δεν θέλω να κάνω απουσίες! Αυτές τις δύο μέρες έλειπα όμως, γιατί έχω και το εγγόνι μου που κοιτάζω...

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Εγώ στο ΣΔΕ έμαθα πολλά πράγματα! Κι από τους καθηγητές μου και πέρσι και φέτος. Τώρα μπορεί να πέσαμε και σε καλούς καθηγητές... που να είναι πάντα κοντά μας και στα καλά μας... και στα άσχημα... Δε ξέρω... Εγώ έχω αλλάξει πάρα πολύ...

-Πώς το εννοείτε αυτό;

- Βλέπω πιο θετικά τον εαυτό μου... Είμαι πιο ήρεμη... γιατί μαθαίνω... Είτε με την ψυχολόγο που μιλάμε είτε με την σύμβουλο ή με τον φυσικό, με τον μαθηματικό ή με τον εικαστικό... απ' όλους κάτι αρπάζω και προσθέτω στη ζωή μου κι από ένα κομμάτι από αυτούς! Είναι πολύ ωραίο πράγμα αυτό! Σου δίνει γαλήνη και ηρεμία που φαίνονται και στην εξωτερική εμφάνιση και στην εσωτερική... Σε γεμίζει... γιατί ένας καθηγητής... και σ' αυτή την ηλικία, είναι κοντά σου και στα δύσκολά σου και στα εύκολά σου, αυτό μετράει πάρα πολύ. Μετά κι εσύ προσπαθείς, κάτι περισσότερο να δώσεις σ' αυτόν τον καθηγητή... έτσι δεν είναι; Ε... εντάξει δεν είμαι και τέλεια!

-Κανένας μας δεν είναι! Εγώ δεν έχω να σας ρωτήσω κάτι άλλο. Θέλετε εσείς να προσθέσετε κάτι;

-Όχι. Είμαι πολύ ευχαριστημένη και παρακινώ πολλά άτομα να έρθουν. Τους λέω: «Πηγαίνετε και δεν θα χάσετε!» Όλοι φοβούνται τις εξετάσεις και αυτά, για αυτό... Αλλά είναι κρίμα! Αζίζει!

-Σας ευχαριστώ πολύ.

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 4

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

50.

- Από ποια χώρα κατάγεστε;

Ελλάδα.

- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Παντρεμένη με τρία παιδιά, δύο ενήλικα, είναι φοιτητές και ένα ανήλικο στο δημοτικό.

- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;

Δουλεύω ως σχολική καθαρίστρια με συμβάσεις, όχι μόνιμα.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;

Γιατί ήθελα να τελειώσω το γυμνάσιο... Στο πίσω μέρος του μυαλού μου υπήρχε αυτή η ιδέα! Κάποια στιγμή, όταν ήμουν νέα τα παράτησα, γιατί δεν τα πήγαινα καλά στα μαθηματικά! Αυτός ήταν ο λόγος που άφησα το σχολείο, όχι κάτι άλλο ιδιαίτερο, δεν είχα πρόβλημα... και τώρα ήρθε η σειρά μου να το πούμε κάπως έτσι, να το κάνω κι αυτό το βήμα. Δεν με βόλευε που ήταν στον Εξαπλάτανο, γιατί μένω Αριδαία και τώρα μου δόθηκε η ευκαιρία. Ήταν μια πολύ καλή ευκαιρία, για να ξαναρχίσω και γιατί μπορεί να μου χρειαστεί κάποια στιγμή το απολυτήριο γυμνασίου.

-Είπατε πριν ότι τώρα ήρθε η σειρά σας. Τι εννοείτε με αυτό;

-Πριν είχαν σειρά τα παιδιά μου, από την άποψη ότι έπρεπε να πάνε σχολείο, έπρεπε να τα πηγαίνοφέρνη, να τα πηγαίνω φροντιστήρια, να περάσουν πανελλήνιες και τώρα που μεγάλωσε λίγο και η μικρότερη, είναι τώρα 11 χρονών, ήρθε η σειρά πια και για μένα.

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Τους άρεσε πολύ. Η μεγάλη μου η κόρη μου έλεγε συνέχεια από πέρυσι: «να πας, να πας, να πας»... Ήθελε πάρα πολύ να πάω! Της άρεσε και θέλει να πάω και στο Λύκειο μετά.

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Ναι.

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Όλοι θα έπρεπε να αντιδράνε καλά, γιατί δεν κάνουμε κάτι... ούτε γεμίζουμε τον χρόνο μας με κάτι κακό. Είναι πάρα πολύ καλό αυτό που κάνουμε, μαθαίνουμε καινούργια πράγματα, ερχόμαστε σε επαφή και με ανθρώπους που δεν τους ξέραμε καν. Μπορεί να μέναμε στην ίδια περιοχή, αλλά δεν γνωριζόμαστε όλοι. Είναι πολύ καλό εγώ νομίζω...Και οι ώρες που γίνεται το μάθημα είναι πολύ καλές.Βολεύουν πιστεύω τους περισσότερους που ήρθαμε εδώ πέρα.

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Ιδέες και πράγματα που μας αναγκάζουν να κάνουμε. Δε μπορώ να σκεφτώ κάτι άλλο.

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Κάποιοι μου είπανε... έχει πολύ πλάκα αυτό... ότι όσοι πάνε σε αυτά τα σχολεία ψάχνουν ερωτικές σχέσεις. Εγώ ήρθα εδώ και δεν βλέπω τίποτα τέτοιο. Ο ένας σέβεται τον άλλον. Οι περισσότερες είμαστε σε μία ηλικία, όπως είδες, οι περισσότερες είμαστε κοντά στα 50. Όλες

έχουμε οικογένειες, έχουμε παιδιά. Υπάρχουν και διαζευγμένες που προσπαθούν να ζήσουν και να φέρουν στο σπίτι τους χρήματα. Όλα είναι πολύ καλά! Εγώ νομίζω ότι είμαστε πολύ καλά! Κι όλοι όσοι έχουν έρθει εδώ, έχουν έρθει με κάποιον σκοπό νομίζω. Για κάποιον σκοπό το κάνουν, άλλοι για το απολυτήριο, άλλοι για να αποκτήσουν γνώσεις, άλλοι για να πάνε μετά και στο ΕΠΑΛ κι έχει και νέα παιδιά, έχουμε και 2 παιδιά κάτω των 30.

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

Όχι. Εγώ δεν νομίζω... και στα δικά μας τα χρόνια η μητέρα μου ήθελε πάρα πολύ να μην σταματήσω. Ήθελε πάρα πολύ να τελειώσω το γυμνάσιο, να πάω και στο Λύκειο και φώναζε που το παράτησα και ήθελε πάρα πολύ. Δεν είχα αυτό το... «είσαι κορίτσι, είσαι γυναίκα, δεν πρέπει να πας».

-Πιστεύετε ότι αν ήσασταν άντρας θα μπορούσατε να συμμετέχετε νωρίτερα στο ΣΔΕ;

-Όχι. Δεν νομίζω. Οι άντρες νομίζω ότι είναι πιο δύσκολο να αρχίσουν από την αρχή. Δεν ξέρω, έτσι νομίζω. Εμείς οι γυναίκες, νομίζω, πιο εύκολα κάνουμε το επόμενο βήμα. Αυτό που μπορεί κάποια στιγμή είχαμε αφήσει να θέλουμε να το ξαναρχίσουμε. Αυτό νομίζω.

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Είναι πάρα πολύ καλά! Δεν αισθάνεσαι ότι πας σχολείο με την άποψη ότι είσαι καθηλωμένος σε ένα θρανίο, ότι μαθαίνεις πράγματα και νομίζω ότι είναι σαν να βγαίνεις ένα απόγευμα με κάποιους φίλους και να ακούς κάποια πράγματα και να γεμίζει το μυαλό σου και με άλλες γνώσεις κι άλλα πράγματα. Είναι πολύ καλό! Και οι καθηγητές, είναι και πιο νέοι από εμάς, είναι πολύ ευχάριστοι απέναντί μας. Εγώ στην αρχή νόμιζα ότι θα γράφουμε μέχρι και διαγωνίσματα. Αν ήταν έτσι, δεν θα ερχόμουν, δεν θα το τολμούσα.... Αλλά έτσι όπως είναι αυτή τη στιγμή, με αυτό το επίπεδο συμμετοχής που έχουμε... είναι πολύ καλά.

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

-Ναι. Νομίζω ότι αυτό που ήθελα να κάνω, τώρα επειδή το κάνω, αισθάνομαι ότι έχω πάει παρακάτω. Έχω προχωρήσει κάπως στη ζωή μου, βλέπω κι ότι μαθαίνω κι άλλα πράγματα που δεν ξέραμε. Ναι μεν, έχουμε ως βάση την εμπειρία απ' τη ζωή μας, αλλά μαθαίνουμε κι άλλα. Εγώ που με τα μαθηματικά που το έβρισκα πολύ δύσκολο, τώρα μου φαίνεται ότι αν είχα τότε τη γνώση που έχω τώρα, δεν θα τα παράταγα. Δεν θα τ' άφηνα το σχολείο έτσι απλά. Θα μπορούσα να έχω τελειώσει το σχολείο, να έχω δώσει και για πανελλήνιες τότε...

➤ Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Πόλυ. Αισθάνομαι ότι κάνω κάτι για μένα τώρα. Οτι το άφησα εκεί για τον λόγο που το άφησα και τώρα το συνεχίζω. Και είμαι πολύ χαρούμενη. Ειδικά βλέποντας ότι τώρα τα καταφέρνω με τα μαθηματικά. Να σου πω κάτι όμως; Τότε με τώρα είναι διαφορετικά. Τώρα είναι πιο εύκολα! Όλα τα παιδιά κρίνονται στο τέλος της πορείας τους, μετά το λύκειο, αφού περάσουν στο πανεπιστήμιο, το πώς θα περάσουν, το πού θα δώσουν κ.τ.λ. Τότε εμείς δεν παίρναμε τέτοιους βαθμούς. Τα 18, 19 δεν υπήρχαν τότε ως βαθμοί. Τώρα είναι πολύ εύκολο, έτσι όπως τα βλέπω εγώ. Δεν ξέρω αν χαρίζεται απλόχερα, αλλά εμείς πολύ δύσκολα παίρναμε τέτοιους βαθμούς τότε. Τώρα περνάνε όλα τα παιδιά. Τότε δεν ήταν έτσι. Ήταν πολύ ζόρικα τότε τα πράγματα. Στη σημερινή εποχή, με βάση αυτά που βλέπω, ένα παιδί άνετα βγάζει το λύκειο. Τα σημερινά παιδιά έχουν καλύτερη ενημέρωση και ξέρουν καλύτερα τι θέλουν να σπουδάσουν. Εμείς είχαμε κάθε χρονιά πολλούς μετεξεταστέους. Εγώ έμενα πάντα στα μαθηματικά, γι' αυτό και τα παράτησα. Τώρα που το σκέφτομαι, λέω γιατί τα παράτησα; Δεν θα το άφηνα εύκολα, αν είχα το μυαλό που έχω τώρα.

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας. Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο;

-Όχι.

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 5

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

-45.

- Από ποια χώρα είστε;

-Ελλάδα

- **Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;**
-Παντρεμένη με δύο παιδιά ενήλικα.
- **Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;**
-Άνεργη, με οικιακά ασχολούμαι.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- **Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;**

-Δεν είχα την ευκαιρία όταν ήμουν πιο μικρή να πάω στο γυμνάσιο κι έτσι αποφάσισα να το κάνω τώρα που μεγάλωσα. Να γίνω κάτι διαφορετικό, να έχω μια δεύτερη ευκαιρία.

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

-Κάποιοι γέλασαν, κοροϊδευτικά εννοώ. Μου είπαν: «Μα τώρα σ' αυτή την ηλικία;». Κάποιοι μου είπαν: «Μπράβο! Καλά κάνεις!» Αυτοί που με κοροΐδεψαν, να το πω έτσι, ήταν άτομα μέσα απ' το οικογενειακό μου περιβάλλον, αλλά άκουσα αρνητικά σχόλια και γενικά από γνωστούς... πολλούς γνωστούς κιόλας!

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

-Ναι είχα βοήθεια! Πάρα πολύ! Η οικογένειά μου κυρίως! Ε εντάζει και οι φίλοι μου...

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

-Να μου δώσουν ώθηση, να με ενθαρρύνουν, όχι μόνο για το ΣΔΕ, αλλά και για να πάω παρακάτω! Να συνεχίσω εννοώ... Ήταν κάτι που δε μπόρεσα να κάνω όταν έπρεπε. Το κάνω τώρα! Θα πρέπει να ενθαρρύνουν τέτοιες προσπάθειες γενικά...

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

-Είναι ταμπού, πράγματα που μας επιβάλλουν! Το μεγαλύτερο ταμπού είναι ότι μας κάνουνε να νιώθουμε πολύ μεγάλες, για να έχουμε μια δεύτερη ευκαιρία!

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

-Ναι, άκουσα όπως σου είπα και πριν πολλά σχόλια αυτού του τύπου! Με έκριναν μπορώ να σου πω. Λες και κάνω κάτι κακό! Δεν έδωσα καμία σημασία! Ήρθε η ώρα να το κάνω και θα το κάνω είπα και πήγα και γράφτηκα!

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

- Μπορώ να πω λίγο ναι... Δηλαδή η διαφορά είναι ότι οι άντρες μπορούν πιο εύκολα να πάνε. Η γυναίκα πρέπει να κάτσει στο σπίτι, να κοιτάζει να φτιάξει φαγητό... Βλέπεις, είναι πιο σημαντικό το φαγητό παρά να πάρει ένα πτυχίο. Οικιακά, φροντίδα παιδιών, όλα όλα περνάνε απ' το χέρι της γυναίκας!

- **-Πιστεύετε ότι αν ήσασταν άντρας θα ήταν διαφορετικά τα πράγματα;**

- -Ναι, αν ήμουν άντρας θα με ωθούσαν οι υπόλοιποι περισσότερο να σπουδάσω. Θα μου έλεγαν: «Να πας, να πάρεις το πτυχίο, να ανοίξει ο δρόμος», ενώ τώρα που είμαι γυναίκα μου λένε «πού πας; Έχεις τις δουλειές του σπιτιού, αφού παντρεύτηκες... έκανες οικογένεια, δε σου χρειάζεται...». Πολλά τέτοια άκουσα...

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

-Πάρα πολύ όμορφα! Και νιώθω ότι έχασα πολλά χρόνια. Έπρεπε πιο νωρίς να ξεκινήσω. Αυτό το κατάλαβα όμως αφού πήγα! Οι καθηγητές μου δώσανε το 100% να συνεχίσουμε κι εμείς. Μας αντιμετώπισανε με μεγάλη κατανόηση!

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

-Ναι μ' έχει αλλάξει. Μ' έμαθε να συμπεριφέρομαι καλύτερα! Έγινα πιο ομαδική, πιο κοινωνική. Δεν είμαι πλέον «το σπίτι μου, η οικογένειά μου και τίποτα άλλο!». Έμαθα να έχω περισσότερους στόχους.

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

-Πολύ. Πάρα πολύ. Δηλαδή έλεγα: «Σιγά μην πάω στο γυμνάσιο, δεν θα τα καταφέρω... ενώ τώρα μπορώ! Κι έχω και μια ελπίδα ότι θα συνεχίσω και στο λύκειο!

-Γιατί πιστεύατε ότι δεν θα τα καταφέρατε;

-Γιατί είχα πολλά κενά... εννοώ από θέμα γνώσεων, από θέμα εκπαίδευσης, σε πολλά! Τώρα κατάλαβα όμως ότι τελικά μπορώ! Κι έχω περισσότερη εμπιστοσύνη στον εαυτό μου! Νιώθω πιο καλά με τον εαυτό μου!

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας! Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο πριν ολοκληρώσουμε την συζήτησή μας;

-Όχι. Σ' ευχαριστώ!

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 6

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

46.

- Από ποια χώρα είστε;

Ελλάδα.

- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Διαζευγμένη. Έχω 2 παιδιά. Η κόρη μου είναι 26 κι ο γιος μου είναι 22.

- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;

Δουλεύω αλλά περιστασιακά. Όχι κάτι σταθερό.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;

Γιατί δεν μπορούσα πλέον να μπω πουθενά σε κάποια δουλειά, να βρω κάτι σταθερό. Ζητούσαν απολυτήριο Λυκείου, έστω Γυμνασίου, οπότε ήταν ένας λόγος παραπάνω που πείστηκα και με ανάγκασε να έρθω.

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Εντάξει η αλήθεια είναι ότι δεν το ξέρανε και πολλοί. Είναι και μεγαλύτερες ηλικίες εδώ. Οπότε εγώ δεν ένιωσα άσχημα, πρήρα και θάρρος, αλλά δεν έχω τέτοια κολλήματα. Είναι κάτι που πλέον στην εποχή μας είναι πολλά τα άτομα και είναι μια ευκαιρία για εμάς. Τώρα τελευταία μου είπε κάποιος: «Πώς αντέχεις; Γιατί πας και στη μια δουλειά και στην άλλη δουλειά, είσαι και στο σπίτι, κοιτάς και τα παιδιά και ψώνια και υποχρεώσεις». Έχω γίνει ρομπότ! Αλλά αυτό μόνο είχα σαν αντίδραση. Όχι κάτι άλλο.

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Βοήθεια δεν ζήτησα. Δεν ζητάω συνήθως, δεν είμαι άνθρωπος που ζητάω, γιατί είμαι άνθρωπος που έχω μάθει να στηρίζομαι στον εαυτό μου από πολύ μικρή. Αν είναι βοήθεια σε κάτι που δεν θα καταλάβω, που θα χρειαστώ, ναι... Αλλά ούτε κι από μόνοι τους πήραν την πρωτοβουλία να με βοηθήσουν. Οπότε όχι, δεν είχα βοήθεια.

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Εγώ πιστεύω ότι θα έπρεπε να αντιδράνε θετικά, όχι μόνο για μένα αποκλειστικά, γενικά για όλους αυτής της ηλικίας και μεγαλύτερης ακόμα, γιατί εντάξει είναι μια ευκαιρία και είναι κάτι σαν δώρο. Είναι κάτι που το ξαναζείς και σαν εμπειρία και γυρίζεις και πίσω κάποια χρόνια, έχεις ωραία πράγματα να πάρεις. Όχι μόνο το απολυτήριο, γενικά σαν σύνολο και εντάξει και γνώσεις εννοείται, αλλά και πολλά θετικά πράγματα. Θέλω να πιστεύω ότι ο καθένας μπορεί να το καταλάβει αυτό, το πόσο θετικό είναι... γιατί πολλοί ξεκινάνε, γράφονται και δεν συνεχίζουν. Και εγώ είναι 3^η χρονιά φέτος. Είχα ξεκινήσει στον Εξαπλάτανο και σταμάτησα, επειδή τα κορίτσια που πηγαίναμε μαζί, ζήτησαν ένα πολύ μεγάλο χρηματικό ποσό για τα καύσιμα και δεν μπορούσα να αντεπεξέλθω κι έτσι κάπου πείστηκα λόγω οικονομικών, δεν

υπήρχε κι εργασία σταθερή και σταμάτησα κι οπότε συνέχισα μετά εδώ. Όμως κακώς που σταμάτησα, γιατί είχα προχωρήσει πολύ σαν επίπεδο. Μετά παρουσίασα κι ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα υγείας και με πήγε αρκετά πίσω. Τώρα ξανά απ' την αρχή την ίδια τάξη. Την περασμένη εβδομάδα έπιασα κι άλλη δουλειά, οπότε έχω μείνει τώρα λίγο πίσω. Ευτυχώς έχω περιθώριο στις απουσίες κι θέλω να ελπίζω ότι την πέρασα τη τάξη φέτος.

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

➤ Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;

Όλοι έχουν τη γνώμη τους, δεκτή και σεβαστή, αλλά πιστεύω ότι ό,τι κάνει ο καθένας αφορά τον ίδιο. Μπορείς να εκφράσεις τη γνώμη σου, αλλάν μέχρι εκεί. Δε μπορείς να επέμβεις και να πεις ότι αυτό που κάνεις δεν μου αρέσει ή είσαι λάθος ή να σε κρίνουν ή να σε κατηγορήσουν ή να σε προσβάλλουν ακόμα. Υπάρχουν αυτά και πάντα θα υπάρχουν, αλλά πάντα κρατάμε τα θετικά. Πάντα θα υπάρχουν αρνητικά στη ζωή μας -απ' όλες τις απόψεις- είτε από δουλειά είτε από φίλους είτε από συγγενείς κι από ξένους ακόμα. Αλλά έχω μάθει πλέον να κρατάω μόνο τα θετικά.

➤ Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;

Όχι. Κάποιοι στην αρχή γέλασαν λίγο, τους φάνηκε αστείο και μου είπαν «Τώρα στα γεράματα;» Ναι, η αλήθεια είναι να, τώρα στα γεράματα αλλά είναι και μια ευκαιρία είπα στον εαυτό μου, δες το κι έτσι, γιατί είναι μια βοήθεια. Θα σε βοηθήσει στην πορεία, εσένα. Δεν σε νοιάζει τι θα πει ο άλλος, εσύ το κάνεις για σένα. Πάντα θα υπάρχουν άτομα που θα λένε και θα σε κρίνουν, πάντα, αλλά δεν μ' απασχολεί κιόλας. Από ένα σημείο και μετά, πιστεύω, ο άνθρωπος αποκτά εμπειρίες, οπότε ωριμάζει και σκέφτεται εντελώς διαφορετικά, γιατί δεν τον αγγίζουν πλέον τα λόγια του καθενός.

➤ Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;

Η γυναίκα ξέρουμε ότι πάντα ήταν και είναι πιο κάτω από τους άντρες, οπότε δεν έχει την αξία που θα έπρεπε να έχει. Γιατί αυτά που κάνει μια γυναίκα, δεν μπορεί ένας άντρας να τα κάνει,

όχι επειδή απλά δεν τα κάνει, αλλά επειδή δεν μπορεί να τα κάνει. Δεν μπορεί να αντεπεξέλθει σ' όλα αυτά. Γιατί κάθομαι πολλές φορές και σκέφτομαι πώς είναι δυνατόν μια γυναίκα να είναι μόνη της και κρατάει σπίτι, οικογένεια, παιδιά, υποχρεώσεις, λογαριασμούς, τα πάντα, τον εαυτό της, την προσωπική της ζωή... δηλαδή πόσα πράγματα μπορεί να κάνει μια γυναίκα; Και πολλά ακόμη, και πόσο αντέχει; Είναι πάρα πολύ δυνατή μια γυναίκα, άσχετα που πολλές γυναίκες δεν το γνωρίζουν. Πρέπει να το ζήσεις, για να το καταλάβεις ότι αντέχω πολλά περισσότερα απ' όσα μπορώ κι απ' όσα έχω ήδη αντέξει. Εκεί βρίσκεις τη δύναμη και παίρνεις την απόφαση. Πλέον βλέπεις πολύ διαφορετικά τα πράγματα και λες «ναι είμαι μόνη μου», το παίρνεις απόφαση και ακόμα κι αν έχεις μια βοήθεια μικρή ή μεγάλη, όποια κι αν είναι αυτή η βοήθεια, πλέον έχεις μάθει να ζεις και να στηρίζεσαι στον εαυτό σου. Οπότε καταλαβαίνεις ότι δεν έχεις ανάγκη κανέναν. Μπορείς να συνεχίσεις και μόνη σου άσε που νιώθεις κι ελεύθερη!

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

➤ Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Πολύ καλά, γιατί ήρθε επιτέλους η ώρα να πάρω το χαρτί και να μου δοθεί μια ευκαιρία να έχω κι ένα συν, να πω ότι ναι έχω μια ελπίδα να μπω σε μια δουλειά. Εκτός απ' αυτό, γιατί είναι και άσχημο να σε ρωτάνε και χρειάστηκε να πάω στον εργοδότη μου το απολυτήριο και εγώ πήγα στο δημοτικό να πάρω το απολυτήριο μου κι ένιωσα πολύ άσχημα. Ντράπηκα. Το έλεγα στα παιδιά μου κι ένιωθα πολύ άσχημα. Ντροπή! Ντροπή! Να κάτσεις να πεις είμαι απόφοιτος δημοτικού; Ε, απόφοιτος γυμνασίου είναι κάπως λίγο... καλύτερο!

➤ Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)

Πιστεύω ότι με τα χρόνια γίνεσαι πιο δυνατός από κάθε εμπειρία που παίρνεις από το κάθε πράγμα που ζεις στη ζωή σου, απ' το κάθετί, απ' το σχολείο, έστω κι απ' τους ανθρώπους, απ' τον περίγυρο, από τις δουλειές. Γίνεσαι πιο δυνατός. Αν και ξεκινήσαμε αργά κι εγώ ήρθα σε αυτό το τμήμα, ενώ ήμουν σε άλλο τμήμα, οπότε ήταν όλοι νέα άτομα για μένα, νέες εμπειρίες, νέες γνωριμίες, αλλά μπήκα πολύ εύκολα μέσα στην ομάδα τους. Υπήρχαν βέβαια κάποιες αντιδράσεις. Συνήθως απ' τις γυναίκες. Ήταν κανα δυο που έλεγαν ότι μπήκα στην ομάδα τους

και την χάλασα. Μου το λέγανε με τον τρόπο τους και μου το δείχνανε. Εγώ κάνω ό, τι μπορώ, για να μπορέσουμε να είμαστε μια ομάδα, να μπορέσουμε να συνεργαστούμε κι ας μην συνεχίσουμε στην υπόλοιπη πορεία της ζωής μας, αλλά τουλάχιστον εδώ μέσα να υπάρχει μια συνεργασία, μια φιλία τυπική, να μην υπάρχουν αυτοί οι διχασμοί, αυτά τα αρνητικά σχόλια. Πιστεύω ότι τα κατάφερα, τους έφερα κοντά μου και δεν ήταν ο στόχος μου, ήθελα και το έκανα! Αυτό θεωρώ ότι είναι και το σωστό.

- Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Χαίρομαι, γιατί θα μπορώ να έχω τώρα ένα απολυτήριο γυμνασίου, γιατί άσχετα απ' το ότι θα μπορώ –λέμε τώρα- να μπω κι εγώ κάπου, θα λέγομαι απόφοιτος γυμνασίου τουλάχιστον. Αυτό μου δίνει σαν κάποια αξία τέλος πάντων, ας το πούμε έτσι. Πόσο μάλλον, όταν λες απόφοιτη λυκείου, είναι πλέον... ο κόσμος έχει αλλάξει... τα παιδιά.... δηλαδή μας κοροϊδεύουν! Ντροπή για τα παιδιά μας να λέω απόφοιτη δημοτικού! Νιώθω πολύ μεγάλη ντροπή! Και τώρα θα λέγομαι απόφοιτη γυμνασίου, ε, κάπως να κάνω κι εγώ μια... αρχή! Θέλω, επίσης, επειδή μου αρέσει να φτιάχνω φαγητά και γλυκά και ο μπαμπάς μου ήταν σεφ, θέλω να ακολουθήσω μετά την ζαχαροπλαστική. Ζήτησα να παρακολουθήσω μαθήματα και στο ΙΕΚ, πριν ξεκινήσω στο ΣΔΕ, αλλά επειδή δεν έχω απολυτήριο λυκείου δεν μπορούσα να συμμετέχω στο ΙΕΚ, οπότε θέλω μετά να πάω και στο Λύκειο για να ακολουθήσω αυτό το επάγγελμα, έστω μέχρι εκεί που μπορώ τουλάχιστον...

-Εύχομαι να τα καταφέρετε! Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο πριν ολοκληρώσουμε;

-Όχι. Ευχαριστώ πολύ!

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας.

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 7

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;
-55.
- Από ποια χώρα είστε;

Ελλάδα.

- **Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;**
Παντρεμένη με τρία παιδιά. Ενήλικα.
- **Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;**
Άνεργη.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- **Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο ΣΔΕ;**

Ήταν όνειρο, επειδή είχα σταματήσει στην Α' Γυμνασίου, απολυτήριο δεν πήρα. Μετά παντρεύτηκα, είχα άλλες υποχρεώσεις, και τώρα ήθελα να έρθω στο σχολείο να ολοκληρώσω αυτό που άφησα στη μέση.

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Η οικογένειά μου μου είπανε: «Μπράβο, καλά κάνεις!» και ο σύζυγος και τα παιδιά μου. Ήταν μαζί μου! Φίλους πολλούς δεν έχω. Ε, αυτοί που έχω ε... εντάξει...

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Ναι έχω βοήθεια από την οικογένειά μου.

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

-Να με υποστηρίζουν, γιατί δεν κάνω κάτι κακό, ίσα ίσα...

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Δε δίνω σημασία σε τέτοια πράγματα. Δεν μ' ενδιαφέρει τι θα πουν και τι θα κάνουν... Έχω τη δικιά μου γνώμη κι αποφασίζω εγώ και...

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Ναι, άκουσα κάποια σχόλια. Κάποια άτομα μου είπαν: «Τώρα σ' αυτή την ηλικία; Άλλη δουλειά δεν έχεις;». Δεν έδωσα σημασία. Λέω: «Εσύ αν θέλεις έρχεσαι, από κει και πέρα εγώ αυτό που είναι να το κάνω, θα το κάνω!» Και γνωστοί και φίλοι και συγγενείς μου το είπαν αυτό, αλλά εγώ σημασία δεν έδωσα...

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

Όχι. Είμαι άνθρωπος που αν θέλω κάτι το κάνω. Από άποψη υποχρεώσεων όμως ναι, με κράτησαν πίσω οι υποχρεώσεις. Παιδιά, σπουδές, έπρεπε να δουλέψω να κάνω ό,τι μπορώ για να τα φέρουμε βόλτα, γι' αυτό δε μπόρεσα να πάω νωρίτερα! Να φανταστείς είχα γραφτεί πριν 5 χρόνια, αλλά λόγω δουλειάς, επειδή κοιτάζα τα παιδιά, είχα το 'να είχα τ' άλλο... Οι υποχρεώσεις μου τρέχανε, δε μπόρεσα να έρθω νωρίτερα. Τώρα τελείωσα μ' αυτά και ήρθα! Τώρα πήρα σειρά!

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Πάρα πολύ χαρούμενη! Πάρα πολύ ωραία νιώθω! Έχω μάθει και πράγματα καινούργια! Θυμήθηκα και παλιά το σχολείο, μ' αρέσει πάρα πολύ!

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

-Ναι μ' έχει αλλάξει! Ας πούμε έχω περισσότερη ευφράδεια λόγου, μιλάω καλύτερα, αισθάνομαι ότι μιλάω καλύτερα... Ψυχολογικά είμαι πολύ πιο ανεβασμένη, έρχομαι πολύ χαρούμενη! Και στο σπίτι είμαι διαφορετικά... Όλα, όλα, όλα είναι διαφορετικά!

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

-Ναι! Αισθάνομαι καλύτερα με τον εαυτό μου κι όσο περνάει ο καιρός περισσότερο! Νιώθω περισσότερη αυτοπεποίθηση, σέβομαι περισσότερο τον εαυτό μου, καταλαβαίνω πράγματα που νόμιζα ότι δεν μπορούσα να καταλάβω! Μ' έχει αλλάξει πολύ!

-Δεν έχω να σας ρωτήσω κάτι άλλο! Θέλετε να προσθέσετε εσείς κάτι;

-Όχι. Ευχαριστώ.

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο που διαθέσατε!

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 8

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

Είμαι 56.

- Από ποια χώρα είστε;

Ελλάδα.

- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Είμαι διαζευγμένη εδώ και 8 χρόνια και έχω τρία παιδιά (30,29 και 26 ετών).

- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;

Ιδιωτική υπάλληλος είμαι.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο Εσπερινό Λύκειο;

Εγώ πήγαινα στο Λύκειο του Εξαπλατάνου, τελείωσα την Α' τάξη και σταμάτησα το σχολείο. Πήγαινα γυμνάσιο στη Φούστανη. Είχα άλλες παρέες εκεί... Οι παρέες που είχα, όταν πήγα στο Λύκειο, χωριστήκαμε, πήγανε σ' άλλο τμήμα. Είχα μείνει μόνη στο τμήμα, κατάλαβες; Ύστερα ήταν και η αλλαγή περιβάλλοντος, όλα αυτά και με είχε πάρει από κάτω... πολύ... και το σταμάτησα. Τελείωσα την Α' Λυκείου και είπα δεν θα ξαναπάω. Ε, από τότε μέχρι τώρα μου έχει μείνει απωθημένο. Ήθελα να έχω απολυτήριο Λυκείου, δηλαδή στην εποχή μας δεν γίνεται τώρα να μην έχεις απολυτήριο Λυκείου... Όχι ότι προς το παρόν θα μου χρειαστεί κάπου, αλλά θέλω να κάνω το όνειρό μου, πώς να στο πω; Άσε που τα παιδιά μου μ' έλεγαν και «αγράμματη». Μα επειδή δεν τελείωσες το Λύκειο, είσαι αγράμματη;

-Γιατί τώρα κι όχι νωρίτερα;

Κοίταξε, όταν χώρισα, έπρεπε να γυρίσω στο πατρικό μου σπίτι να μείνω, επειδή σπούδαζα τα παιδιά μου. Βοήθεια δεν είχα από κανέναν. Όλα μόνη μου. Όπως πληρωνόμουν τον μισθό μου, κρατούσα λίγα χρήματα για μένα και τα υπόλοιπα τα έστελνα όλα στα παιδιά μου. Ευτυχώς και τα τρία σπούδαζαν στην ίδια πόλη. Ευτυχώς. Δε μπορούσα να αντεπεξέλθω και σε άλλες υποχρεώσεις. Τώρα έχει έναν χρόνο που ζω στην Αριδαία, νοικιάζω και μένω εδώ, οπότε μου

δόθηκε η ευκαιρία τώρα. Τώρα που μένω εδώ δηλαδή μπόρεσα. Ύστερα κι από άποψη χρόνου, δεν είχα τότε τον χρόνο. Τώρα τον αξιοποιώ όσο καλύτερα γίνεται, γιατί το να πηγαίνεις σχολείο στα 56... δεν υπάρχει καλύτερη εμπειρία... Δεν υπάρχει...

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Το χάρηκαν πάρα πολύ. Οι φίλοι μου δηλαδή, οι γνωστοί μου, τα παιδιά μου. Ειδικά τα παιδιά μου «Μπράβο μαμά! Μπράβο μαμά! Καλά κάνεις! Μην τα παρατήσεις!»», το χάρηκαν πάρα πολύ! Και γενικά όλοι μου έλεγαν: «Μπράβο! Σου βγάζω το καπέλο! Πώς τα προλαβαίνεις;» Μ' έκαναν κι ένιωσα πολύ περήφανη που το ξεκίνησα... που τόλμησα δηλαδή!

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Με ενθάρρυναν πάρα πολύ και οι καθηγητές και ξέρεις ποιο ήταν το πιο ωραίο; Θυμόμουν τα πάντα απ' το γυμνάσιο... Στα μαθηματικά ειδικά, θυμόμουν τα πάντα! Για τις εξισώσεις, πρωτοβάθμιες, δευτεροβάθμιες, τριτοβάθμιες, γεωμετρία, τριγωνομετρία, τα πάντα! Στο γυμνάσιο ήμουν όμως από τις πρώτες μαθήτριες. Ήμουν του 18! Θυμόμουν τα πάντα σου λέω! Αφού όταν γράφαμε, στα τετράμηνα που γράφαμε τα διαγωνίσματά μας, όλοι περιμένανε να κάτσουνε κοντά μου να πάρουν από μένα.... Δεν το περίμενα αυτό! Δεν το περίμενα ούτε εγώ η ίδια αυτό για τον εαυτό μου.

-Βοήθεια είχατε από το περιβάλλον σας;

Ψυχολογική βοήθεια είχα μεγάλη κιόλας, ειδικά οι κολλητές μου που σπούδασαν όλες κι έφυγαν και είναι η μία Κρήτη, η άλλη Γιαννιτσά, η άλλη Αθήνα, άλλη Θεσσαλονίκη, ειδικά αυτές που ξέρουν πώς είναι, με στήριζαν πάρα πολύ και χάρηκαν πάρα πολύ για μένα. Στα μαθήματα δε μπορώ να πω ότι είχα βοήθεια, δεν ζήτησα βοήθεια! Μια φορά που ζήτησα απ' την κόρη μου βοήθεια, της είχα στείλει κάτι ασκήσεις σε φωτογραφίες, για να μου τις απαντήσει αν ξέρει, μου έγραψε: «Μαμά, άνοιξε το βιβλίο σου και διάβασε, θα τις βρεις τις απαντήσεις!» κατάλαβες;

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Κοίταξε, επειδή ζούμε σε μία κλειστή κοινωνία, μερικοί με ειρωνεύτηκαν κιόλας να σου πω την αλήθεια, αλλά αυτούς δεν τους μετράω καν υπόψιν μου... αλλά γενικά, όμως, δεν θα έπρεπε το ότι πηγαίνει μία γυναίκα 56 χρονών στο σχολείο, δεν θα έπρεπε να το επικροτούμε αυτό το πράγμα; Να το επιβραβεύουν; Έτσι δεν είναι; Ακόμα και ο χώρος της δουλειάς πρέπει να βοηθήσει σ' αυτό! Εγώ δεν την είχα τη βοήθεια αυτή από τον χώρο της δουλειάς μου... Δε τη ζήτησα... δηλαδή να με βάλουν τις ώρες που με βόλευε κι όλα αυτά, δε το ζήτησα αυτό, παρόλο που με κούραζε πάρα πολύ, γιατί όταν ήμουν στην απογευματινή βάρδια, σχολούσα στις 9 μμ από τη δουλειά μου κι έστω για μία ώρα πήγαινα κι έδινα το παρόν στο σχολείο, για να μην το παρατήσω, γιατί θέλουν να βλέπουν ότι ενδιαφέρεσαι, ότι ασχολείσαι... κατάλαβες;

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Αν το δω απ' την πλευρά μου και στην περίπτωση τη δικιά μου, αυτό που είδα, εγώ καταρχήν περίμενα να αντιδράσουν όλοι αρνητικά με αυτή την κίνησή μου... Αυτό το πράγμα δεν το είδα, ε... τώρα τι να σου πω... άλλοι το κατηγορούν... δεν μπορώ να πω κι ότι είναι ό,τι καλύτερο αυτό. Δηλαδή νομίζω ότι η μόρφωση είναι πάνω απ' όλα στη ζωή μας... έτσι δεν είναι; Από εκεί ξεκινάνε όλα...

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Ναι, ναι, υπήρχαν άτομα που με έκριναν. Μου λέγανε: «Ε, τώρα σ' αυτή την ηλικία θα πας στο σχολείο; Ε και τι κάνεις εκεί; Πας για να βρεις άντρα;» Άκου τώρα! Δηλαδή είναι δυνατόν; Τόσο το επίπεδό μας να το κατεβάζουμε τόσο χαμηλά; Λες κι αν θέλω να βρω κάποιον θα πάω στο σχολείο; Δεν υπάρχουν άλλοι χώροι; Έτσι δεν είναι; Ε, σχόλια τέτοιου στυλ άκουσα και για την ηλικία μου «Και τι κάνεις τώρα σ' αυτή την ηλικία; Τα θυμάσαι; Τα κρατάει το μυαλό σου; Και γιατί δεν κάθεται στο σπίτι σου να ξεκουραστείς;» Ε, όχι... δεν θέλω να ξεκουραστώ! Θέλω να πάω, να μάθω, να φρεσκάρω τις γνώσεις μου, να συνεχίσω το όνειρό μου, αυτό που άφησα στη μέση... Γιατί να μην το κάνω τώρα που μου δόθηκε η ευκαιρία;

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

Ναι. Πάρα πολύ. Αφού να φανταστείς χάρηκα τόσο πολύ που κατάφερα να συμμετέχω που αποφάσισα κάποια στιγμή και πανελλαδικές να δώσω, αλλά δεν είναι τόσο εύκολο. Εγώ θέλω πρώτα να πάρω το απολυτήριο του Λυκείου, ύστερα αν μπορέσω να πάω στο ΙΕΚ να δω τι ειδικότητες έχει που να μ' ενδιαφέρουν...

- Πιστεύετε ότι αν ήσασταν άντρας θα μπορούσατε να συμμετέχετε νωρίτερα;**

Ίσως να το κατάφερνα ναι, γιατί εγώ δεν είχα καν δίπλωμα οδήγησης, οπότε όσο ζούσα στο πατρικό μου δεν μπορούσα να πηγαиноέρχομαι... Αν ήμουν άντρας όμως, σίγουρα θα πήγαινα πιο πριν... Μετά, εγώ είχα όλη την ευθύνη για τα παιδιά μου, για τις σπουδές τους, για όλα, για τα πάντα, μ' ένα μεροκάματο... και τα τρία δούλευαν όμως τα παιδιά μου. Γι' αυτό και τα κατάφερα, δεν ξέρω αν θα μπορούσα μόνη μου, βοήθησαν και τα ίδια τα παιδιά μου... οπότε είχα άλλες υποχρεώσεις να σκεφτώ που με κρατούσαν πίσω...

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Αχ! Τι να σου πρωτοπώ; Καταρχήν νιώθω σαν 17 χρονών! Είμαι ψυχολογικά τόσο καλά και τόσο περήφανη για τον εαυτό μου... που ούτε εγώ η ίδια μου το πίστευα ότι θα το έκανα αυτό! Και να φανταστείς ότι όλο αυτό έγινε τυχαία! Από μία φίλη μου που πήγαινε στο Εσπερινό ΕΠΑΛ και μου έλεγε: «Άντε έλα γράψου κι εσύ! Εγώ πάω τώρα να γραφτώ!» και της λέω: «Ε, θα 'ρθω μαζί σου, έτσι για βόλτα!» κι εκεί δηλαδή... σκέφτηκα: «και δεν γράφομαι κι εγώ;» Κι έτσι έγινε κι αισθάνομαι πάρα πολύ περήφανη για τον εαυτό μου! Δηλαδή τι να σου πω; Καταρχήν, τα συναισθήματα που νιώθεις, όταν κάθεται στο θρανίο σ' αυτή την ηλικία... είναι απερίγραπτα! Δε μπορώ να στο περιγράψω! Συγκίνηση, χαρά, υπερηφάνια, άγχος, αγωνία «θα τα καταφέρω; Δεν θα τα καταφέρω;» όλα μαζί! Όμορφα συναισθήματα!

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

Ναι, ναι, σίγουρα μ' έχει αλλάξει. Καταρχήν, γνωρίζεις ανθρώπους, συμμετέχουμε σε εκδηλώσεις, αλλάζεις γενικά σαν άνθρωπος... Μαθαίνεις τον κόσμο... όχι μόνο γνωρίζεις ανθρώπους, τους μαθαίνεις... άλλο τελείως διαφορετικό να πηγαίνεις σχολείο στην παιδική ηλικία και τελείως διαφορετικό είναι τώρα... Μαθαίνεις χαρακτήρες, μαθαίνεις ανθρώπους...

Ξέρεις τι να προσέχεις... Καταρχήν εγώ, ένα κομμάτι δυσάρεστο που έζησα μέσα στο σχολείο ήταν που είχε έρθει μία κοπέλα, την εμπιστευτήκαμε όλοι μέσα στην τάξη και μας έκανε άνω κάτω... δηλαδή, θέλω να πω μ' αυτό ότι μαθαίνεις χαρακτήρες... κατάλαβες; Όμως αν δεθείς σ' αυτή την ηλικία μ' ανθρώπους που γνωρίζεις εκεί... το δέσιμο είναι διαφορετικό...εκεί δένεσαι και λες για τον άλλο: «ΑΝΘΡΩΠΙΟΣ!». Ανταλλάξεις εμπειρίες, μιλάς για τη ζωή σου, μιλάς για τα παιδιά σου, για την οικογένειά σου, είναι διαφορετικά τα πράγματα!

➤ **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Ναι. Αισθάνομαι ότι αξιοποιώ τον χρόνο μου με τον καλύτερο τρόπο που θα μπορούσα! Πηγαίνω στο σχολείο! Τι είναι καλύτερο απ' αυτό; Απ' το να κάθομαι στο σπίτι μου, να κοιμάμαι, να κεντάω ή να πηγαίνω για καφέ... μένω στάσιμη έτσι... νομίζω δεν υπάρχει καλύτερο απ' το να πηγαίνω στο σχολείο και να μαθαίνω πράγματα... Είμαι πιο ανεβασμένη, πιο περήφανη, λες ότι πλέον είμαι άνθρωπος που πλέον έχω ένα επίπεδο, εντάζει αγαπάμε όλο τον κόσμο, δε μας ενδιαφέρει το επίπεδο μόρφωσης του καθενός και δεν κρίνουμε τον καθένα έτσι... αλλά λες ότι έχω ένα επίπεδο αυτή τη στιγμή, δηλαδή δεν είμαι σαν όλους...δεν είμαι τόσο κοινή τέλος πάντων... κάνω κάτι για τον εαυτό μου που είναι ό,τι καλύτερο! Πριν ένιωθα ότι δεν είχα την ίδια αξία που έχω τώρα... Αυτό το βλέπουν και τα παιδιά μου κι αυτό έχει μεγάλη σημασία για μένα, για μένα αυτό έχει τη μεγαλύτερη σημασία το πώς με βλέπουν τα παιδιά μου τώρα... η μικρή μου ειδικά: «Μαμά μην τα παρατήσεις! Μην τυχόν και τα παρατήσεις! Είμαι πολύ περήφανη για σένα! Να συνεχίσεις το σχολείο! Μπράβο σου!» Αισθάνομαι τελείως άλλος άνθρωπος!

-Δεν έχω να σας ρωτήσω κάτι άλλο! Θέλετε να προσθέσετε εσείς κάτι πριν κλείσουμε τη συζήτησή μας;

-Ναι, θέλω να πω αν υπάρχουν γυναίκες στη θέση τη δική μου να κάνουν αυτό που κάνω εγώ αυτή τη στιγμή! Υπάρχουν κι άλλα πράγματα για να περνάς τον χρόνο σου, αυτό, όμως, που κάνω εγώ αυτή τη στιγμή θα τους φανεί χρήσιμο αργότερα! Μπορείς να πας και να μάθεις ζωγραφική ή σ' ένα χορευτικό σύλλογο, να πας σε μια χορωδία... Αυτό όμως που κάνω εγώ μπορεί αργότερα να τους φανεί και χρήσιμο... γιατί όπου και να πας, χρειάζεται το απολυτήριο λυκείου οπωσδήποτε... είναι απαραίτητο... και αφού μας δίνεται η ευκαιρία τώρα με το Εσπερινό Λύκειο, γιατί να μην το κάνουμε όλοι; Και οι καθηγητές είναι ξεχωριστοί... ένας κι ένας... όλοι τους! Είναι πάνω απ' όλα άνθρωποι! Καταλαβαίνουν ότι είσαι εργαζόμενος, ότι

έχεις οικογένεια, υποχρεώσεις... καταλαβαίνουν και βοηθάνε κιόλας! Εγώ προτείνω σ' όλους να μην σπαταλάνε άδικα τον χρόνο τους και να πάνε στο σχολείο!

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας.

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 9

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;
Είμαι 50 χρονών.
- Από ποια χώρα είστε;
Από Ελλάδα.
- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;
Παντρεμένη με 2 παιδιά ενήλικα.
- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;
Καθαρίστρια στο νοσοκομείο.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

➤ Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο Δ.ΙΕΚ;

Στην αρχή ξεκίνησα, επειδή δεν είχα κάτι να κάνω, για να περνάω δημιουργικά τον χρόνο μου. Γράφτηκα στο ΙΕΚ, ήθελα να πάω στη μαγειρική και τελικά κατέληξα στη Λογιστική, λόγω του ότι το απολυτήριο του Λυκείου που είχα δεν μου άφηνε πολλές επιλογές σε σχέση με την ειδικότητα... και κατέληξα στο να πάω λογιστική, ούτως ώστε σε προκηρύξεις και σε τέτοια με τον ΑΣΕΠ ας πούμε, να πάρω κάποια ειδικότητα σαν βοηθός λογιστή κ.τλ. Για να μπορέσω να βρω μια καλύτερη δουλειά, να το πω απλά...αυτός ήταν ο λόγος...

➤ Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Δεν είχα κανένα πρόβλημα. Ο σύζυγος δεν είχε κανένα πρόβλημα, η μητέρα μου και η αδερφή μου το ίδιο, τα παιδιά μου... το ένα ήταν μακριά... το άλλο σπούδαζε ακόμα... στην ουσία αυτός ήταν ο λόγος που ξεκίνησα ό,τι ξεκίνησα...επειδή δεν είχα κάτι να κάνω στο σπίτι... τα παιδιά ήταν μακριά... αλλά και εκεί στο ΙΕΚ όλοι είμαστε σε μεγάλοι ηλικία, έχει και πιο μεγάλους

από μένα, στα 56 ας πούμε, οπότε δεν είχαμε τέτοια θέματα. Και οι φίλοι μου και οι εργοδότες μου... δεν είχα τέτοιου είδους θέματα...

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Ε εντάζει... βοήθεια δεν χρειαζόμουν κάποια ιδιαίτερη... αλλά εδώ στο σπίτι ας πούμε απ' τον σύζυγο είχα την ανάλογη βοήθεια, δεν με φόρτωσε με κάτι παραπάνω ούτως ώστε να με δυσκολέψει...

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Θετικά, γιατί πιστεύω ότι είναι πάρα πολύ καλό να μαθαίνεις πράγματα... για μένα τουλάχιστον... τώρα οι άλλοι δεν ξέρω πώς το βλέπουνε... κι έχω σκοπό να ξαναπάω μετά σε άλλη ειδικότητα... περιμένω κάποια πράγματα να διορθωθούν και με τη δουλειά και μ' αυτά και αφού τελειώσω με τη λογιστική θα ξαναπάω στη μαγειρική πια... σ' αυτό που θέλω να κάνω!

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Πιστεύω ότι είναι ιδέες που φτιάχνουν άνθρωποι με παρωπίδες και δεν μπορούν να δουν πιο μακριά από κάτι συγκεκριμένο που έχουν αυτοί στο μυαλό τους... Ότι μια γυναίκα έχει γεννηθεί για να παντρευτεί, για να κάνει παιδιά κτλ...

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Όχι. Στα χρόνια μας πια δεν υπάρχει σ' αυτό τον βαθμό. Ίσως κάποια άτομα, σε χωριά που είναι πιο απομακρυσμένα ή οι πιο ηλικιωμένοι άνθρωποι μπορεί να είναι έτσι... Εγώ πιστεύω ότι ούτε καν η μητέρα μου που είναι 76 χρονών δεν αντιμετώπισε τέτοιο πρόβλημα... έχει πιο ανοιχτό μυαλό και πιστεύω ότι αυτά τα στερεότυπα έχουν πλέον εξαλειφθεί...

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

Ναι. Εγώ είχα σαν γυναίκα να μεγαλώσω τα παιδιά, να τα σπουδάσω, να κατασταλλάξουν, να φύγει το ένα να δουλέψει ή έστω να τα παντρέψω και μετά να δω εγώ τι θέλω να κάνω... δηλαδή έτσι το σκεφτόμουν... ότι δεν μπορούσα να βάλω τις δικές μου σπουδές σε

προτεραιότητα... να σπουδάσω εγώ και να σπουδάσω τα παιδιά μου παράλληλα... Έπρεπε να τελειώσουν αυτά, γιατί δεν είχα και την οικονομική δυνατότητα και άνεση όλοι να πηγαينوερχόμαστε και να σπουδάζουμε...οπότε μπήκαν σε προτεραιότητα τα παιδιά και τώρα ήρθε και η δικιά μου η σειρά...

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

➤ **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Στην αρχή ένιωθα πολύ καλά και τα πήγαινα πολύ καλά. Επειδή λόγω του Covid-19 κάναμε κάποια μαθήματα εξ αποστάσεως, βγήκε άνετα... απ' το σπίτι γίνονταν οι εργασίες παραδίναμε... δεν είχα και δουλειά... Μετά σταμάτησα για έναν χρόνο, για έναν λόγο, μεγάλη ιστορία... φέτος όμως που είχα να πηγαينوέρχομαι στη δουλειά και γυρνούσα στο σπίτι στις 2 μ.μ και κατευθείαν από εκεί στο ΙΕΚ και έχω και να μαγειρέψω και το σπίτι και όλα... μου βγήκε η ψυχή! Ζορίστηκα πολύ... Κάθε μέρα λέω: «αμάν Παναγία μου να τελειώσω!». Θέλει κάποια άνεση να έχεις και στον χρόνο και στο να προετοιμαστείς να διαβάσεις και θέλει και υπομονή... Δόξα τω Θεώ καλά πήγε και είμαι ευχαριστημένη κι απ' τον εαυτό μου μέχρι τώρα γιατί δεν το περίμενα να σου πω την αλήθεια, είναι και η ειδικότητα που πήγα ζόρικη... ε και δεν το περίμενα ότι θα ήταν τόσο ζόρικο το ΙΕΚ...

✓ **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

Ναι, στον τρόπο που αντιμετωπίζω τον κόσμο, δηλαδή είμαι πιο άνετη, πιο ομιλητική, πιο κοινωνική. Και τα παιδιά εκεί...από 18 μέχρι και 56 χρονών και είμαστε μια γκάμα ανθρώπων που πρέπει να μπορούμε να συνεργαστούμε με όλες τις ηλικίες, με τους καθηγητές. Έχω ως πούμε καθηγητή που είναι στην ηλικία της κόρης μου, 25 χρονών κι έρχεται και μου κάνει μάθημα... αυτό με βοήθησε πολύ... μου άνοιξε το μυαλό... Έμαθα πολλά πράγματα, άσχετα που δε μ' ενδιαφέρει σαν ειδικότητα και δεν πρόκειται να το κάνω ποτέ σαν επάγγελμα, παρ' όλα αυτά με βοήθησε και στα μαθήματα τα πάω πάρα πολύ καλά!

➤ **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Σαφώς. Έχω περισσότερη αυτοπεποίθηση, είμαι διαφορετική... Δεν πίστευα ποτέ ότι θα τα καταφέρω και αποδεικνύω κάθε μέρα στον εαυτό μου ότι τα καταφέρνω! Αυτό μου δίνει άλλη ώθηση, γι' αυτό λέω ότι μπορεί να ξαναπάω κιόλας, αν τα βολέψω!

-Δεν έχω κάτι άλλο να σας ρωτήσω. Θέλετε μήπως να προσθέσετε εσείς κάτι άλλο σε όσα είπαμε;

-Όχι, ευχαριστώ.

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο που διαθέσατε.

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 10

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;
53.
- Από ποια χώρα είστε;
Ελλάδα.
- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;
Παντρεμένη με 2 ενήλικα παιδιά.
- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;
Ανεργη είμαι.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο Δ.ΙΕΚ;

Για να έχω καλύτερες ευκαιρίες δουλειάς, να μάθω καινούργια πράγματα. Η μαγειρική ήταν πάντα κάτι που μου άρεσε... Μετά δεν ήθελα να κάθομαι άλλο στο σπίτι έτσι... ήθελα να κάνω κάτι πιο δημιουργικό για μένα...

- Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Εντάξει, δεν το βλέπουν πάντα όλοι με καλό μάτι, όταν κάνεις κάτι δηλαδή... Πάντα κάποιои θα κουτσομπολέψουν, κάποιои θα σχολιάσουν αρνητικά, κάποιои θα πουν μπράβο, αλλά μπορεί και να μην το εννοούν. Εμένα η οικογένειά μου με στήριζε και αυτό με νοιάζει. Υπήρχαν άτομα που μου είπαν: «Τώρα στα γεράματα το αποφάσισες;»... ε, εγώ σ' αυτούς δεν έδωσα σημασία...

- Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;

Όχι, δεν μπορώ να πω ότι είχα κάποια ιδιαίτερη βοήθεια, δηλαδή... αφού δεν είχα και κάποια αντίρρηση, για να πάω πάλι καλά... αλλά βοήθεια... ουσιαστική βοήθεια δεν μπορώ να πω ότι είχα...

-Σας ενθάρρυναν σ' αυτή την απόφαση;

-Περισσότερο αδιαφορία θα σου πω είδα... ούτε κρύο ούτε ζέστη... ναι μεν δεν είχα κάποια ενθάρρυνση ούτε βοήθεια αλλά ούτε και αντίρρηση είχα...

➤ **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Περίμενα να χαρούν, γιατί αποφάσισα να κάνω κάτι καινούργιο... κάτι για μένα. Περίμενα να με ρωτάνε περισσότερο για αυτό, να ενδιαφερθούν για το τι κάνω εγώ εκεί που πάω... και μετά το άλλο που σχολιάζουν την ηλικία... το θεωρώ απαράδεκτο... τι σημασία έχει η ηλικία; Γενικά περίμενα να έχω μια πιο θετική αντιμετώπιση...πιο καλή αντίδραση...

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

➤ **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Για μένα είναι κουτάκια, πράγματα που πιστεύουν οι άλλοι για εμάς ή εμείς για τους άλλους ακόμα, χωρίς να ξέρουμε την ιστορία τους...

➤ **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Γενικά, στη δική μου εποχή δεν ήταν και τόσο σημαντικό πράγμα η εκπαίδευση να το πω... για τις γυναίκες και γενικά... οι άνθρωποι ασχολούνταν με άλλα πράγματα και νομίζω ότι υπάρχει ακόμα αυτό... ότι έτσι το βλέπουν οι άνθρωποι ακόμα... ότι δεν είναι και κάτι τόσο σημαντικό... κι οπότε μπορώ να πω ότι άκουσα κάποια σχόλια όπως ας πούμε: «πού θα αφήνεις το σπίτι; Και πώς θα τα προλαβαίνεις όλα;» και όπως σου είπα και πριν και για την ηλικία μου ότι τι δουλειά έχω τώρα στα γεράματα... κυρίως από συγγενείς και από γνωστούς...

-Πώς το διαχειριστήκατε;

-Δεν έδωσα σημασία ιδιαίτερα... Είπα σ' αυτούς που έπρεπε ότι είναι κάτι σημαντικό για μένα κι αυτό... προφανώς τα παιδιά μου είναι πια μεγάλα και δεν μ' έχουν τόσο πολύ ανάγκη, οπότε τώρα έχω τον χρόνο και προλαβαίνω να κάνω και εγώ κάτι για μένα πια... τώρα μπόρεσα και το έβαλα αυτό προτεραιότητα...

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

-Ναι, γιατί πάντα πέφτει το μεγαλύτερο βάρος στη γυναίκα... για το σπίτι εννοώ, με τις δουλειές τα παιδιά, όλα αυτά πέφτουν πάνω στην γυναίκα και κάπως είναι και λογικό να επηρεάσει αυτό την εκπαίδευση, τη δουλειά... όλα... βέβαια είναι πολλές οι συνθήκες που επηρεάζουν, όπως είναι και η οικονομική κατάσταση, αλλά πέραν αυτού, κακά τα ψέματα, συνήθως τα παιδιά είναι με την μαμά τους ειδικά όταν είναι μικρά, οπότε εγώ είχα αυτό προτεραιότητα... δεν είχα και κάποιον να τ' αφήνω... αναγκαστικά περιμένα να μεγαλώσουν, να τα ταχτοποιήσω και μετά να βάλω τις δικές μου σπουδές σε σειρά.

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Πολύ ωραία. Είμαι περήφανη για τον εαυτό μου, γιατί είναι ωραίο να προσπαθείς να κάνεις κάτι για σένα. Ακόμη κι αν οι άλλοι το κρίνουν και δεν το βλέπουν με καλό μάτι, άμα για σένα κάτι είναι σημαντικό και το κάνεις, νιώθεις περήφανη... Χαίρομαι που προσπαθώ για αυτό, που κάνω κάτι για μένα!

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

- Είναι πολύ ωραίο, γιατί συναντάς κι άλλα άτομα εκεί, γνωρίζεις νέους ανθρώπους, διαφορετικούς από σένα, αποκτάς εμπειρίες, μαθαίνεις να συνεργάζεσαι... Μετά βλέπεις ότι με κάποιους έχεις κοινά πράγματα να συζητήσεις, κοινές ανησυχίες και ως προς αυτό είμαι πιο αισιόδοξη.

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

- Βέβαια, όταν προσπαθείς για κάτι και βλέπεις ότι το πετυχαίνεις, παίρνεις μια αυτοπεποίθηση. Δεν βλέπεις τον εαυτό σου όπως πριν, ας πούμε μόνο στο σπίτι... βλέπεις τον εαυτό σου από μια άλλη οπτική...δεν ήμουν έτσι πριν, δηλαδή όταν ξεκίνησα δεν πίστευα ότι θα τα καταφέρω... Στην πορεία κατάλαβα ότι είμαι πιο δυνατή απ' όσο νομίζω ότι είμαι και χαίρομαι, χαίρομαι πάρα πολύ για τον εαυτό μου, που πήρα αυτή την απόφαση και που επιτέλους κάνω κάτι για μένα, για να είμαι εγώ καλά!

-Δεν έχω να σας ρωτήσω κάτι άλλο. Θέλετε εσείς να προσθέσετε κάτι;

- *Όχι, ευχαριστώ.*

--**Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο που διαθέσατε!**

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 11

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- **Ποια είναι η ηλικία σας;**

54.

- **Από ποια χώρα είστε;**

Ελλάδα.

- **Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;**

Παντρεμένη είμαι και έχω δύο ενήλικα παιδιά κι ένα εγγόνι.

- **Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;**

Δουλεύω περιστασιακά μόνο, δεν έχω κάτι σταθερό αυτή τη στιγμή.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- **Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο Εσπερινό Λύκειο;**

Αρχικά, θα σου πω ότι σταμάτησα το σχολείο, για να παντρευτώ. Μετά ήρθαν τα παιδιά... το άφησα... όμως όλα αυτά τα χρόνια μου είχε μείνει απωθημένο. Ένιωθα πάντα κάπως, ντροπή να το πω που δεν είχα το απολυτήριο λυκείου. Μετά, βλέπεις στις μέρες μας τι γίνεται... δεν μπορείς να βρεις δουλειά αν δεν έχεις πτυχία, πόσο μάλλον το πιο απλό το απολυτήριο λυκείου. Έπρεπε να πάω να το κάνω. Άσε που και στο σχολείο, όταν πήγαινα ήμουν καλή μαθήτρια, απλά έτυχε έτσι, αλλά πάντα ήθελα να το κάνω, να το πάρω το απολυτήριο, ντρεπόμουν να πω απόφοιτη γυμνασίου και σε δουλειές δηλαδή που με ρωτούσανε...

- **Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Γενικά δεν δίνω και πολλή σημασία σε τέτοια εγώ. Υπήρξαν και καλά υπήρχαν και αρνητικά σχόλια. Απ' τη στιγμή που ο σύζυγός μου δεν ενοχλήθηκε, δεν ασχολούμαι με το τι θα πει ο ένας και ο άλλος...

-Είπατε πριν ότι ακούσατε αρνητικά σχόλια, τι είδους;

-Πάντα υπάρχουν άτομα που θα σε κρίνουν, καλό κάνεις κακό κάνεις πάντα κάτι θα σου πουν. Εμένα ήταν δύο τρεις που μου λέγανε: «Τι δουλειά έχεις τώρα εσύ σ' αυτήν την ηλικία στο σχολείο;». Εγώ μια χαρά νέα νιώθω και αφού θέλω εγώ να πάω θα πάω...

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

-Από άποψη ψυχολογική, ναι. Τα παιδιά μου ειδικά συνέχεια με επιβραβεύουν και μου λένε: «Μπράβο που κάνεις κάτι για σένα!». Για μένα αυτό είναι το πιο σημαντικό. Να τους μάθω να διορθώνουν το λάθος τους. Και μένα ήταν λάθος μου που άφησα το σχολείο και τώρα το διορθώνω, γιατί ήμουν και καλή μαθήτρια, ε, αυτό θέλω να μάθω και στα παιδιά μου να τους δώσω το καλό παράδειγμα να σου πω...

-Πρακτική βοήθεια είχατε;

-Ε πρακτική βοήθεια, όχι ούτε την χρειάστηκα! Εντάξει και τα παιδιά μου φύγανε απ' το σπίτι, δεν έχω τις ίδιες υποχρεώσεις τώρα. Τα φέρνω βόλτα να σου πω!

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

-Καλά, θετικά! Κάνω κάτι για μένα που ήταν πάντα ένα όνειρό μου! Αλλά και γενικά γιατί να αντιδράνε άσχημα όταν ένας άνθρωπος πάει στο σχολείο; Δεν το καταλαβαίνω... λες και είναι κάτι κακό! Αν είναι δυνατόν...

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

Να το πω κολλήματα ότι πρέπει να κάνεις αυτό ή εκείνο γιατί έτσι κάνουν όλοι ας πούμε. Αυτά όμως που λέει ο ένας και ο άλλος εγώ δεν τα δίνω σημασία. Εγώ θα κάνω αυτό που θέλω εγώ. Αφού συμφωνούν κι ο άντρας μου και τα παιδιά μου, τελείωσε...

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Ναι από γνωστούς όπως σου είπα, για την ηλικία μου πιο πολύ... ότι είμαι μεγάλη για να πάω σχολείο...

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

-Από μια άποψη ναι, δηλαδή είχα το σπίτι, είχα τα παιδιά, να τα πάω στο σχολείο, στα φροντιστήρια, όχι αγγλικά, το ένα, το άλλο, μετά να τα σπουδάσω... Δεν προλάβαινα να σκεφτώ τον εαυτό μου, είχα άλλες έγνοιες, άλλα πράγματα να φροντίσω πρώτα. Ε, τώρα ήρθε και η σειρά μου. Αλλά γενικά αν το σκεφτείς, πάντα οι γυναίκες μένουν πιο πίσω, με τις οικογενειακές υποχρεώσεις. Για τους άντρες είναι πιο εύκολο, νομίζω εγώ...

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

-Πρώτα πρώτα, πολύ χαρούμενη και περήφανη που πήρα αυτή την απόφαση. Θέλω να πάω και στο ΙΕΚ μετά να πάρω ένα πτυχίο, να βρω μια καλύτερη δουλειά, πιο σταθερή... δε γίνεται άλλο έτσι... Μετά για τα παιδιά μου, χαίρονται πολύ για μένα! Αυτό μου δίνει δύναμη! Ε, εκτός απ' αυτό, νιώθω πιο νέα τώρα, γυρνάω σπίτι μου κουρασμένη, αλλά χαρούμενη, ότι κάτι έκανα σήμερα, ότι έμαθα καινούργια πράγματα...

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

-Σίγουρα. Μαθαίνεις πάρα πολλά πράγματα και σ' αυτή την ηλικία τα καταλαβαίνεις κι αλλιώς. Μετά βλέπω ότι γνώρισα καινούργια άτομα, έμαθα να συνεργάζομαι με άλλους και άρχισα να μην ντρέπομαι τόσο, να μιλάω πιο πολύ... πολύ χαίρομαι για αυτό! Μετά είναι και οι καθηγητές εκεί πολύ καλοί, σε καταλαβαίνουν, σε βοηθάνε, άνθρωποι πώς να το πω; Ε το βλέπεις αυτό και θέλεις να προσπαθήσεις κι άλλο μετά!

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

-Ναι. Δεν μπορώ να το πιστέψω ότι έφτασα μέχρι εδώ, ότι θα έχω τώρα απολυτήριο λυκείου και δεν θα ντρέπομαι άλλο... Νιώθω πολύ περήφανη και έχω περισσότερη αυτοπεποίθηση. Ευπνάω το πρωί και λέω στον εαυτό μου: «Μπράβο σου! Τα καταφέρνεις πολύ καλά!» Δεν περίμενα ότι θα τα έβγαζα πέρα, πέρασαν και πόσα χρόνια από τότε... κι όμως είναι απίστευτο ε; Υπάρχουν πράγματα που τα θυμάμαι! Και ενθουσιάζομαι μετά! Σίγουρα με άλλαξε!

-Δεν έχω να σας ρωτήσω κάτι άλλο! Θέλετε εσείς να προσθέσετε κάτι;

--Όχι, ευχαριστώ.

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο που διαθέσατε!

Συνέντευξη Εκπαιδευόμενης 12

1^{ος} άξονας: Δημογραφικά χαρακτηριστικά

- Ποια είναι η ηλικία σας;

47.

- Από ποια χώρα είστε;

Ελλάδα.

- Ποια είναι η οικογενειακή σας κατάσταση;

Είμαι παντρεμένη κι έχω 2 παιδιά, 28 και 25 χρονών.

- Ποια είναι η επαγγελματική σας κατάσταση;

Ιδιωτική υπάλληλος είμαι.

2^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και αντιδράσεις περιβάλλοντος

- Για ποιον λόγο/ λόγους αποφασίσατε να φοιτήσετε στο Εσπερινό Λύκειο;

Για δύο λόγους: πρώτον, γιατί θέλω το απολυτήριο λυκείου, για να μπορέσω να βρω μια άλλη δουλειά, με καλύτερες συνθήκες κι όπως καταλαβαίνεις, στις μέρες μας κανείς δεν σε παίρνει για δουλειά, χωρίς απολυτήριο Λυκείου. Κατά δεύτερον, γιατί ένιωθα άσχημα και τύψεις που άφησα το σχολείο. Κι ακόμα το μετανιώνω... Δεν ξέρω γιατί το άφησα, στη Γ' Λυκείου σταμάτησα... έφτασα στην πηγή και δεν ήπια νερό που λένε... Δεν ξέρω, δεν ήθελα είχα μια άρνηση ας το πούμε έτσι... και οπότε τώρα ήρθε η ώρα να κάνω αυτό το όνειρο πραγματικότητα!

-Γιατί τώρα κι όχι νωρίτερα;

-Γιατί τώρα τα παιδιά μου μεγάλωσαν και δεν έχω τις ίδιες υποχρεώσεις. Αυτά φυσικά με έσπρωξαν να το τολμήσω! Συνέχεια μου το λέγανε: «πάνε και πάνε». Ε τελικά πήγα... και χαίρομαι για αυτό!

- Πώς αντέδρασε ο κοινωνικός σας περίγυρος στην απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;

Η οικογένειά μου χάρηκε πάρα πολύ! Συνέχεια με επιβραβεύουν και τα παιδιά μου! «Μπράβο, μαμά!» και ο άντρας μου όμως χάρηκε δεν μπορώ να πω, γιατί το ήξερε ότι κάποια στιγμή θα ξαναπήγαινα, ήξερε δηλαδή ότι το ήθελα... Για τους υπόλοιπους ούτε που με νοιάζει. Κάποιοι σχολίασαν, αλλά τόσα ξέρουν τόσα λένε.

-Τι εννοείτε σχολίασαν; Ποιο πράγμα;

-Το ότι πάω σχολείο. Γιατί λέει είμαι μεγάλη! Και το άλλο που άκουσα ότι πάω σχολείο, για να βρω σχέση! Άκουσε εκεί! Για όνομα του Θεού! Για αυτό σου λέω ο καθένας θα πει το δικό του, αυτό που έχει στο μυαλό του.. Υπάρχουν κολλημένα μυαλά! Θα σε κρίνουν ό,τι κι αν κάνεις... Για αυτό κι εγώ δεν δίνω καμία σημασία σε τέτοια σχόλια.

- **Είχατε την βοήθεια που περιμένατε από το κοινωνικό σας περιβάλλον; Σας ενθάρρυναν στην απόφασή σας αυτή; Αν όχι, πώς εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους;**

Είχα βοήθεια από την οικογένειά μου από την άποψη ότι με στήριζαν πολύ ψυχολογικά! Εντάξει τώρα έφυγαν και τα παιδιά δεν έχω τις ίδιες υποχρεώσεις. Και ο άντρας μου όμως θετικά με αντιμετώπισε! Μου έχει εμπιστοσύνη!

- **Πώς θα έπρεπε να αντιδράσουν κατά τη δική σας γνώμη απέναντι στην απόφασή σας αυτή;**

Πώς ν' αντιδράσουν; Πρέπει να επιβραβεύουμε τέτοιες προσπάθειες. Δεν κάνω κάτι κακό, κάνω κάτι καλό για τον εαυτό μου, κάνω πραγματικότητα ένα όνειρό μου! Δεν πρέπει να λέμε μπράβο σε αυτούς τους ανθρώπους –άνδρες και γυναίκες- που αποφασίζουν να εκπαιδευτούν; Να τους στηρίζουμε όχι να κρίνουμε...

3^{ος} άξονας: Κοινωνικά στερεότυπα

- **Τι είναι για εσάς τα κοινωνικά στερεότυπα;**

«Κολλημένες» ιδέες και «κολλημένα μυαλά». Δεν μου αρέσουν τέτοιες αντιλήψεις. Ο καθένας θα κάνει αυτό που νομίζει σωστό.

- **Αντιμετωπίσατε τέτοιου είδους αντιδράσεις στην απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς το διαχειριστήκατε;**

Ναι όπως σου είπα. Με σχολίαζαν ότι αντί να κάτσω να κοιτάω το σπίτι μου πάω τώρα στο σχολείο κι ότι αυτό σημαίνει ότι ψάχνω ερωτική σχέση. Αυτά τα λένε άνθρωποι που είναι

κακοπροαίρετοι... Δεν θ' ασχοληθώ... Σημασία δεν έδωσα. Είπα στον εαυτό μου: «Ας λένε αυτοί ό,τι θέλουν, εσύ θα κάνεις αυτό που είναι να κάνεις!».

- **Πιστεύετε ότι το γεγονός ότι είστε γυναίκα επηρέασε την απόφασή σας να εκπαιδευτείτε; Πώς;**

Ε, ναι. Πριν είχα χίλιες δυο υποχρεώσεις με τα παιδιά. Αυτά όλα ήταν πάνω μου. Πότε να τα προλάβω και σπίτι και δουλειά και τα παιδιά; Τώρα που μεγάλωσαν και σπουδάζουν, τώρα μπορώ πια... Και να σου πω και την αλήθεια ούτε μου πέραγε απ' το μυαλό, είχα άλλες προτεραιότητες τότε, είχαμε να σπουδάσουμε τα παιδιά, δεν μπορούσα καν να το σκεφτώ...

4^{ος} άξονας: Συμμετογή στην εκπαίδευση ενηλίκων και μετασχηματισμός των απόψεων των εκπαιδευόμενων

- **Πώς νιώθετε εσείς για την απόφασή σας να συμμετέχετε στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Πολύ ωραία. Νιώθω ότι πετυχαίνω έναν δικό μου στόχο, ότι κάνω κάτι για μένα που είχα αφήσει για πολύ καιρό στην άκρη. Πάντα είχα το όνειρο να πάρω το απολυτήριο του λυκείου και τώρα που μου δόθηκε η ευκαιρία είμαι πολύ χαρούμενη και περήφανη για τον εαυτό μου.

- **Πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων σας έχει αλλάξει; (Αν ναι, με ποιον τρόπο;)**

Ναι, έμαθα πολλά πράγματα. Πέρα από τα μαθήματα που πήρα πολλές γνώσεις, γνώρισα πολλούς ανθρώπους κι έμαθα κι από αυτούς πράγματα και... πέρα απ' αυτό νιώθω ότι έχω αλλάξει ως άνθρωπος... Και οι καθηγητές είναι πολύ καλοί, μας βοηθάνε πάρα πολύ, και τα παιδιά στην τάξη δηλαδή πολύ καλοί όλοι, έμαθα να συνεργάζομαι, να είμαι πιο ανοιχτή... πολλά... πολλά πράγματα...

- **Έχει αλλάξει η εικόνα που είχατε για τον εαυτό σας με τη συμμετοχή σας στην εκπαίδευση ενηλίκων;**

Ναι, νιώθω ότι κατάφερα να κάνω πράξη έναν στόχο κι αυτό σου δίνει αυτοπεποίθηση. Γυρνάω σπίτι και θέλω να μιλάω συνέχεια για αυτό! Είμαι ενθουσιασμένη! Μετά ένα παραπάνω νιώθω περήφανη για τον εαυτό μου, είμαι πιο κοινωνική, πιο χαρούμενη. Κι έχω μάθει να βάζω και στόχους στη ζωή μου μέσα απ' αυτό, όταν είδα ότι τα καταφέρνω τελικά, γιατί είχα πείσει τον εαυτό μου ότι δεν μπορώ και τελικά είδα ότι μπορώ...

-Τι στόχους έχετε βάλει για το μέλλον;

-Να τελειώσω από δω με το καλό και μετά θα πάω στο ΙΕΚ να βγάλω μια ειδικότητα, δεν ξέρω ακόμα τι, ανάλογα τι επιλογές θα έχω. Αλλά ό,τι μαθαίνεις είναι καλό!

-Σας εύχομαι να τα καταφέρετε! Θέλετε να προσθέσετε κάτι άλλο, πριν κλείσουμε τη συζήτησή μας;

-Όχι. Εγώ έχω μάθει μέσα απ' αυτό ότι δεν πρέπει να παραιτείσαι και να λες «Έλα μωρέ δεν πειράζει», όχι, πρέπει να κάνεις πράγματα, να απασχολείς τον εαυτό σου και να βάζεις συνέχεια στόχους... κι αυτό λέω και στα παιδιά μου!

-Σας ευχαριστώ πολύ για τον χρόνο σας.